

Max Beer
Karl Marx. Hans liv och lära

1918

Översättning: Knut Gillström
Tidens förlag 1933 (2:a upplagan)
(1:a svenska upplagan 1922)

Innehåll

Inledning.....	1
I. Marx' lärår.....	11
II. Marxismens utformning.	17
III. Agitation och levnadsöden.	26
IV. Marxismen.	36
Slutord.	54
Ordlista.....	58

Inledning.

1. Marx' betydelse.

KARL MARX tillhör de filosofiska och socialvetenskapliga tänkare, som kasta mäktiga tankeferment i världen och sätta människomassor i rörelse. De väcka slumrande tvivel och motsägelser. De förkunna nya tänkesätt och nya samhällsformer. Deras system kanske förr eller senare bli föråldrade, tidens oförhinderliga gång kanske slutligen störtar deras tankebyggnad: innan dess driva de emellertid oräkneliga människohjärnor till verksamhet, elda otaliga människors hjärtan och efterlämna hos dem spår, som ärvas av kommande släkten. Det är den största och vackraste uppgift, som kan komma något mänskligt väsen till del. Emedan dessa tänkare ha levt och verkat, tänka deras samtida och efterkommande klarare, känna djupare och äro rikare på kunskap och självkänedom.

Av sådana system och världsåskådningar består filosofins och samhällsvetenskapens historia. De äro innehållsförteckningen till mänsklighetens årsböcker. Intet av dessa system är fullkomligt, intet omfattar all mänsklig drift och förmåga, intet uttömmar det mänskliga samhällets alla krafter och strömningar. Alla uttrycka de blott fragmentariska sanningar, som emellertid bli verksamma och bringa resultat, emedan de lysa in över sin egen generations andliga oreda, ge den medvetande om tidens frågor, underlätta dess fortsatta utveckling och tillåta dess bästa representanter att utan förvirring stå upprätt i kritiska tider.

På liknande sätt uttrycker sig Hegel, då han anmärker: ”När det är tal om vederläggningen av en filosofi, brukar denna tagas blott i abstrakt negativ (fullständigt tillintetgörande) mening, så som om den vederlagda filosofin över huvud icke mera gällde som den vore ur räkningen och död. Om så vore fallet med den, måste studiet av filosofins historia betraktas som en enbart sorglig sysselsättning, emedan detta studium lär, att alla under tidernas lopp, framkastade filosofiska system ha funnit sin vederläggning. Men lika väl som det medgives, att alla filosofer ha vederlagts, måste det också samtidigt förfäktas, att icke någon filosofi har vederlagts, ej heller kan vederläggas ..., ty varje filosofiskt system är att betrakta som framställningen av ett särskilt ögonblick eller en särskild grad i idéns utvecklingsprocess — eller som vi skulle säga: världens och mänsklighetens utveckling. Filosofins historia ... är till sitt resultat icke ett galleri över den mänskliga andens förvillelser utan liknar fastmer ett Pantheon över gudagestalten”. (Hegel: Encyclopädie, första bandet, § 86, tillägg 2.) Vad Hegel här säger om filosofin gäller också om socialvetenskapliga system, konststilar och konstformer. Det ena systemets undergång för ett annat återspeglar den historiska raden av samhällsliga utvecklingsgrader.

Ett gemensamt ha dessa system och det är *liv*. Oaktat deras brister och svårigheter styr och regerar en levande ande i dem, och den kunna deras samtida alls icke undandraga sig. Deras motståndare må uppbjuda oändlig möda för att vederlägga dem och upptäcka deras brister och motsägelser, det skall dock icke lyckas dem att nå sitt mål. Deras minor skola förgäves springa mot den levande ande, som det skapande snillet inblåste i sitt verk. Det djupa intryck, som detta liv gör på oss, är vår huvudsakligaste påverkan vid bedömandet av vetenskapliga och konstnärliga verk.. Formell skönhet och frånvaro av motsägelser utan de fulla pulsslagen från samtidens liv kunna aldrig framkalla detta intryck.

Walter Scott, som ofta fick höra förebråelser för bristfälligheter och motsägelser i sin romanbyggnad, svarade med följande anekdot: En fransk bildhuggare, som valt Rom till boningsort, hade en kär vana att föra sina konstförståndiga landsmän, som befunno sig på resa i Italien, till

Kapitolium och visa dem ryttarstatyn av Marcus Aurelius. Han bemödade sig därvid att bevisa, att hästen var bristfälligt modellerad och icke motsvarade de anatomiska fordringarna. Efter en sådan kritik uppmanade honom en av hans besökare att genom handling leda sin kritik i bevis och själv göra en konstmässig häst. Kritikern satte sig till verket, och efter ett år, då hans vänner åter voro på besök i Rom, förde han fram sin häst inför dem. Den var anatomiskt fulländad. Han bragte den stolt till Kapitolium för att jämföra de båda konstverken med varandra och fira triumf. Försjunken i kritisk jämförelse lät dock den franska bildhuggaren efter en stund sin ärliga konst känsla bryta ut i det patetiska ropet: "Et pourtant cette bête-là est vivante, et la mienne est morte!" (Och dock är det här djuret levande, och mitt är dött!)

Rätt många Marx-kritiker går det som med vår klandersjuka franska bildhuggare. Deras till formen logiskt fulländade ekonomiska läror och historisk-filosofiska system med sina regelrätta detaljer och definitioner förbli döda och verkningslösa. De låta oss icke förstå sambandet mellan tiderna, medan Marx till de bildade och obildade, till sina läsare och icke läsare efterlämnade en mängd samhällsvetenskapliga begrepp och uttryck, som ha blivit slagord runt hela världen. I Petrograd och i Tokio, i Berlin och i London, i Paris och i Pittsburg (och naturligtvis även i Stockholm) talar man om kapital och kapitalistisk samhällsordning, om produktionsmedel och klasskamp, om reformer och revolution, om proletariat och socialism. Hur stark Marx' inverkan är visar den ekonomiska förklaringen till världskriget, vilken antages även av de hätskaste motståndare till den materialistiska historieuppfattningen. Endast en generation efter Marx' död vacklar synbarligen kapitalets makt, gripa arbetarkommittéer och driftsråd in i produktionsprocessen, fylla socialisterna och arbetarna parlamenten, stiga proletärer eller deras representanter till den politiska maktens högsta poster i stater och riken eller taga dem med storm. Många av deras triumfer skulle knappt ha vunnit Marx' bifall. Hans av obändig lidelse glödande teori fordrade, att de nya lagtavlor skulle ges människorna under blix och dunder. Men det väsentligaste är dock, att proletariatet löser sina bojor även om det icke bryter sönder dem under larm. Vi befinna oss i det första stadiet av det socialistiska samhällets vardande. Vilka former den logiska utvecklingen än må ta, så mycket är likväl säkert, att blott socialisternas tänkande förnuft och proletariatets medverkan i trohet mot sig själv kunna förverkliga det nya samhället.

Vi ha redan använt hegelska uttryck och måste därför stanna här för att i korthet redogöra för Hegels verk. Utan kunskap härom är man icke i stånd att uppskatta viktiga fakta i Marx' liv och verksamhet, eller ens förstå hans första andliga bedrifter under hans studenttid.

2. Hegels läror.

Ända intill slutet av 1700-talet hade människorna, de bildade och obildade, filosofer och vanligt folk ungefär följande åskådning. Världen är antingen skapad eller också har den funnits i evighet. Den styres av en personlig, översinnlig gud eller av en allmän ande, eller också hålles den i gång av naturen alldeles som ett fint urverk. Den existerar enligt eviga lagar. Den är fullkomlig, ändamålsenligt inrättad och beständig. De ting och väsen, som finnas på den, äro indelade i arter, släkten och klasser. Allt är fixerat, beständigt och evinnerligt. Ting och väsen befinna sig i rummet bredvid varandra och följa i tiden efter varandra, såsom de alltid gjort. Så är det också med världens och mänsklighetens tilldragelser och händelser. De allmänt gängse ordspråken: "Det gives ingenting nytt under solen" eller "världshistorien upprepar sig blott" äro exempel på denna uppfattning.

Överensstämmande med denna världsåskådning var logiken eller vetenskapen om tankens lagar (grekiska ordet logos betyder förnuft, ord). Den lärde, hur människorna bruka sitt för-

nuft, hur de uttrycka sig förnuftigt, hur begrepp uppstå (på vilket sätt det mänskliga förståndet bildar begrepp som t. ex. träd, sten, djur, människa, dygd, last och så vidare), vidare hur dessa begrepp förbundits till omdömen (sats) och slutligen hur slutsatser drogos av dessa omdömen. Denna logik visade det mänskliga sinnets former för tänkandet. Den grundades av den grekiska filosofen Aristoteles (år 384 till 322 f. Kr.) och förblev i all väsentlighet oförändrad ända till början av 1800-talet, liksom även vår världsåskådning i stort levde kvar. Denna vetenskap om det mänskliga tänkesättet utgick från tre ursprungliga tankelagar, som bäst karakterisera den. På samma sätt som en undersökningsdomare noga ser den anklagade i ögonen, "identifierar" honom för att undvika ovissheter och motsägelser, så började denna logik med fastställandet av det begrepps identitet, med vilket den ämnade operera. Den uppställde därför som första tankelag satsen om identiteten, som lydde på följande sätt: $A = A$, det vill säga varje ting, varje väsen är likt sig självt; det har sin egen individualitet, som blott tillkommer det självt. Tydligare uttryckt betyder denna sats: Jorden är jorden; en stat är en stat; kapitalet är kapital; socialismen är socialism.

Av detta följer den andra tankelagen: *satsen om motsägelsen*: A kan icke samtidigt vara A och icke-A. Eller som det kan uttryckas i enlighet med vårt ovan givna exempel: Jorden kan icke vara jord och en eldkula: en stat kan icke vara stat och anarki: Kapitalet kan icke vara kapital och fattigdom: socialismen kan icke vara socialism och individualism. Det får alltså icke givas motsägelser, ty det som motsäger sig självt är galenskap; där motsägelse ändock förefinnes, det må vara i verkligheten eller i tänkandet, är den blott en tillfällighet, en oregelbundenhet eller en övergående sjuklig företeelse så att säga.

Av denna tankelag följer omedelbart den tredje: *Satsen om det uteslutna tredje*: Något är antingen A eller icke-A, ett tredje ges icke. Eller enligt våra exempel: Jorden är antingen en fast kropp, eller om den icke är fast är den alls ingen jord, ett tredje ges icke. Staten är antingen monarkistisk, eller om den icke är monarkistisk, är den alls ingen stat. Kapitalismen är antingen undertryckande eller över huvud ingen kapitalism. Socialismen är antingen revolutionär eller också är den icke alls någon socialism, ty ett tredje ges icke. (Socialismen är antingen reformistisk eller icke alls någon socialism; ett tredje ges ej.)

Med dessa tre tankelagar om identiteten, motsägelsen och det uteslutna tredje börjar den formella logiken. Man ser utan vidare av exemplen, att den opererar med stela, beständiga oföränderliga, dogmatiska begrepp ungefär som geometrin. Det är den gamla världsåskådningens tänkande.

I början av 1800-talet bröt sig en ny världsuppfattning fram. Världen, så som vi se den eller känna den från böcker, var varken skapad eller av evighet, utan den har utvecklats under loppet av oräkneliga årtusenden och är ännu stadd i utveckling. Den har genomgått en hel rad förvandlingar, omvälvningar och katastrofer. Jorden var en gasmassa, sedan en eldkula. Arterna och klasserna av ting och väsen, som befinna sig på jorden ha dels uppstått genom gradvis övergång från en art till en annan, dels framträtt genom plötsliga förvandlingar. Och som i naturen så är det också i mänsklighetens historia: Familjens, statens, egendomsanhopningens, religionens, rättens form och innehåll äro underkastade utvecklingsprocessen. Allt flyter, blir till, uppstår och förgås. Det finnes ingenting stelt, beständigt, oföränderligt i världsalltet.

Inför denna nya uppfattning kunde den gamla formella logiken icke längre tillfredsställa tänkandet. Det blev i allt högre grad omöjligt för tänkarna att operera med stela begrepp. Sedan 1800-talets början söktes efter en ny logik, och det var Georg Wilhelm Friedrich Hegel (född i Stuttgart 1770, död i Berlin 1831), som gjorde ett omfattande, ytterst mödosamt försök

att skapa en ny logik, som kunde motsvara världsprocessens utveckling. Denna uppgift syntes honom så mycket mer nödvändig som hela hans filosofi syftade till att bringa *tänkandet och tillvaron, förnuftet och världen* i innerligaste samband och överensstämmelse, behandla dem som oskiljaktiga från varandra, betrakta dem som identiska och framställa världen som det gradvisa förkroppsligandet av förnuftet. ”Det som är förnuftigt är verkligt; det som är verkligt är förnuftigt... Filosofins uppgift är att *begripa det som är ...* Varje individ är barn av sin tid. Även filosofin är *sin tid fattad i tankar*. Ingen individ kan hoppa över sin tid”. (Hegel: Förord till ”Rättens filosofi”.) Som man ser, var Hegel på sitt sätt ingen abstrakt tänkare, som ser bort från verkligheten och spekulerar i det blå. Han bemödade sig tvärtom om att ge det abstrakta, det rena idealet ett sakligt innehåll eller att göra det ”*konkret*”. Idén utan verklighet eller verkligheten utan ide tycktes honom otänkbar. Hans logik kunde därför icke allenast sysselsätta sig med tankelagarna utan måste samtidigt arbeta med världsutvecklingslagarna. Att enbart jonglera med tänkesätt och utföra begripliga konststycken såsom de gamla logikerna särskilt under medeltiden brukade göra syntes honom som ett gagnlöst, abstrakt, överkligt företag. Han skapade därför en vetenskap för tänkandet, som icke blott formulerade tankelagarna utan även utvecklingens lagar. Tyvärr gjorde han det i ett språk, som lade oerhörda svårigheter i hans läsares väg.

Det väsentliga i hans logik är *dialektiken*.

Med dialektik förstodo de gamla grekerna den lärda konsten att tala och svara, konsten att överbevisa motståndaren genom att tillintetgöra hans påståenden och slutledningar, konsten att framställa motsägelser och motsatser. Ser man mer noga på detta diskussionssätt, så synes det — trots sina överbevisningar och sitt skenbart negativa (tillintetgörande) tankearbete — dock som mycket nyttigt, ty ur sammanstötningen mellan de rakt motsatta meningarna bringar det sanningen i dagen och sporrar till fortsatt tänkande. Hegel grep detta uttryck och uppkallade sin logiska metod efter det. Det är den *dialektiska metoden*: sättet att uppfatta världsalltets ting och väsen i utvecklingsprocessen genom kampen mellan motsatserna och deras lösning. Med deras hjälp går han till rätta med de förut nämnda tre ursprungliga tankesatserna. Satsen om identitet är en abstrakt, ofullständig sanning, ty den skiljer ett ting från de övriga tingens mångfald och från dess förhållanden till dem. Var och en märker det genast. Vi kunna ta satsen ”jorden är jord” som exempel. Den som hör de två första orden i denna mening väntar naturligtvis, att predikatet skall säga honom vad som skiljer jorden från andra ting. I stället härför bjuder man honom ett tomt, upprepat enahanda, ett innehållslöst dött begrepp. Är satsen om identiteten i bästa fall blott en ofullständig sanning, så är satsen om motsägelsen och det uteslutna, tredje en fullständig osanning. Motsägelsen är icke blott långt ifrån det samma som att göra en tanke vanvettig, utan den är det, som bringar tanken och därmed även det objekt, som den uttrycker, till utveckling och framkallning. Det är just det motsatta eller motsatsen, som sätter tingen i rörelse, sätter utvecklingsprocessen i gång, utvecklar tillvarons hela kraft, hela makt. Hade jorden ständigt förblivit en brinnande gasmassa utan att motsägelsen det vill säga avkylningen och förtätningen inträtt, så skulle något liv icke uppstått på den. Om staten förblivit autokratisk, om motsägelsen: den borgerliga friheten icke uppträtt, så skulle det statliga livet ha stannat, kulturens fortsatta utveckling skulle blivit omöjlig. Hade kapitalismen kvarstått utan sin proletära motsättning, så skulle den ha övergått i industriell feodalism. Det är motsägelsen eller motsatsen, som bringar naturens och mänsklighetens hela rikedom av kraft och anlag till fullbordan. Först där motsättningen börjar visa sig, inträder tillvaron och tanken i högre former. Det är klart, att vi här icke avse de logiska motsägelser, som vanligen uppkomma vid dunkelt tänkande eller vid en oredig framställning; av fakta. Hegel och efter honom Marx handskades med verkliga motsägelser, med motsatser och

konflikter, som uppkommo av sig själva under tingens och tillvarons utvecklingsprocess. Det ting eller väsen, mot vilket motsägelsen riktar sig, kallar Hegel det *positiva*, och motsägelsen, motsättningen, motsatsen kallar han *negationen*. Som man kan se av våra exempel är denna negation icke någon enkel förintelse, ingen upplösning i ingenting, utan ett samtidigt undanröjande och ett uppbyggande, en förgängelse och tillblivelse — en förflyttning till ett högre plan. Hegel säger härom:

”Det är en av den hittillsvarande logikens och den vanliga föreställningens väsentligaste fördom, att; man tror, att motsägelsen icke är någon lika verklig och immanent (hos tanken och tillvaron inneboende) bestämning som identiteten. I verkligheten är identiteten gentemot den blott bestämningen av det enkla omedelbara, den döda tillvaron. *Motsägelsen däremot är ursprunget till all rörelse och allt liv*. Endast så länge något har en motsägelse i sig, självt, rör det sig, har det drift och verksamhet”..

Motsägelsens, motsatsens eller negationens roll märks inte så lätt vid ytligt betraktande. Man ser visserligen att världen är fylld med de mest olikartade ting, ty där något är finnes också dess motsats, till exempel tillvaron — det tomma intet, köld — hetta, ljus — mörker, mildhet — hårdhet, lust — smärta, glädje — sorg, rikedom — fattigdom, kapital — arbete, liv — död, dygd — last, idealism — materialism, romantik — klassicism och så vidare. Den enkla tanken fattar dock inte till fullo, att den har en värld av motsägelser och *motsatser* inför sig; den vet bara, att världen gömmer ett överflöd av olika, mångfaldiga ting. ”Först det tänkande förnuf-tet”, säger Hegel, ”tillspetsar föreställningens blotta mångfaldighet och olikhet till motsatser. Först sedan mångfaldigheterna drivits till sin spets, bli de verksamma och levande mot varandra och erhålla den negativitet, som är utvecklingens och livets egna inneboende pulsslag”. (Hegel: Wissenschaft der Logik, andra boken, kap. 2). ”Först sedan motsatserna skilt sig och tagit gestalt blir utvecklingens fortsatta process möjlig, och först då drives den ut över motsatsens gränser till ett högre positivt plan. överallt där motsägelsen saknar kraft att ta gestalt och tillspetsa sig”, fortsätter Hegel i detta sammanhang, ”förgås tinget eller väsendet mot motsägelsen”.

Vi ha nyss lärt oss två uttryck för den dialektiska metoden: det *positiva* och *negationen*. Vi sågo de två första graderna för utvecklingsprocessen i tänkandet och i verkligheten. Processen är dock ännu icke fulländad. Det behövs också en tredje grad. Denna tredje grad kallar Hegel *negationens negation*. I det negationen fortsätter att verka uppstår ett nytt ting eller väsen. Vi återgå till våra exempel för att klargöra saken: jordytans fullständiga avkylning och förtätning, den borgerliga statens uppkomst, proletariatets seger — det är negationens upphävande eller undanröjande. Motsägelsen finns ej längre, man har nått ett nytt trappsteg) i utvecklingsprocessen. Uttrycken det positiva (eller affirmationen), negationen, negationens negation äro också kända som *tes*, *antites* och *syntes*.

För att tydligare förstå detta och för att åskådliggöra det kunna vi tänka oss ett ägg. Det är något positivt. Men i sig gömmer det en kärna, som efter befruktningen så småningom förtär äggets övriga innehåll, alltså negerar. Denna negation har dock till resultat, att kärnan utvecklar sig till ett levande väsen. När negationen är fulländad, bryter sig den färdiga kycklingen genom äggskalet. Det är *negationens negation*, som uttrycker att det uppstått någonting organiskt högre än ett ägg.

Denna form för människornas tänkande och för naturens och historiens verkan kallar Hegel den dialektiska metoden eller den dialektiska processen. Som man ser, är dialektiken såväl en forskningsmetod som en världsåskådning. Hegel redogör för dialektiken med följande ord:

”Det enda som behövs för att vinna vetenskaplig framgång och som man väsentligen måste bemöda

sig om för att få en rätt enkel insikt i — det är kännedomen om den logiska satsen, att det negativa är lika mycket positivt eller att det motsägande icke upplöser sig till noll, till ett abstrakt ingenting utan väsentligen blott till negationen av sitt särskilda innehåll ... I det att resultatet, negationen är en bestämd negation har det ett innehåll. Den är ett nytt begrepp, men ett högre, rikare begrepp än det föregående, ty den har blivit rikare tack vare det förra begreppets negation eller motsättning. Negationen innehåller alltså det förra begreppet men även något mer än det, och den är sin och sin motsättnings enhet. — På detta sätt måste begreppens system bildas — och fulländas i en ständigt ren gång, som icke tar någonting utifrån”. (Hegel: Wissenschaft der Logik, första boken, inledningen.)

Den dialektiska processen försiggår icke blott genom gradvisa övergångar utan också språngvis. Hegel anmärker: ”Man säger, att 'naturen gör inga hopp', och den vanliga föreställningen menar, att tingen uppkomma genom att småningom framträda eller försvinna. Men det finns också plötsliga omslag från kvantitet till kvalitet. För att ta ett exempel: Vattnet blir vid avkylning icke så småningom hårt, det blir icke först sörjigare och sörjigare för att slutligen sakta hårdna till isens fasthet, utan det blir på en gång hårt. Om temperaturen sjunker till en viss grad, så förvandlas vattnet plötsligt till is: kvantiteten slår om i kvalitet”. —

Marx använde denna metod med oöverträffad skicklighet. Med dess hjälp formulerade han lagen för socialismens utveckling. Såväl i sitt förstlingsverk ”Den heliga familjen” (1844) och i ”Filosofins elände” - som han skrev, när han höll på att skapa sin materialistiska historieuppfattning — som även på de näst sista sidorna av sista bandet av ”Kapitalet” är det tack vare den Hegelska dialektiken, som han uppsparar denna lag:

”Proletariat och rikedom (senare sade Marx: kapital) äro motsättningar. De utgöra som sådana ett helt, de äro båda resultaten av privategendomens värld. Det gäller att visa den bestämda ställning, som båda inta i motsättningen. Det räcker icke med att förklara dem vara två sidor av ett helt. Privategendomen som privategendom, som rikedom, är tvungen att trygga sin egen existens och gör därmed också sin motsats, proletariatet bestående. Det är motsatsens positiva sida, den med sig själv nöjda privategendomen. Proletariatet däremot är som proletariat nödsakat att upphäva sig självt och därmed sin villkorliga motsats, privategendomen, som gör det till proletariat. Det är motsatsens negativa sida, dess inre oro, det upplösta och upplösande proletariatet ... Inom motsättningen är privatägarna alltså det konservativa och proletärerna det destruktiva (förstörande) partiet. De förstnämnda arbeta för att vidmakthålla motsättningen, de senare vilja förintä den. Privategendomen driver visserligen genom sin nationalekonomiska rörelse sig själv till sin egen upplösning, men detta sker genom en omedveten, naturlig utveckling, som privategendomen trots sin vilja icke kan behärska. Det sker blott därigenom att det skapar proletariatet som proletariat, skapar det om sitt andliga och fysiska elände medvetna eländet, skapar den djuriskhet, som vet om sitt djuriska läge och därför upphäver sig självt. Proletariatet verkställer den dom, som privategendomen genom; skapandet av proletariatet fällt över sig självt. Likaså verkställer det den dom, som lönarbetet ådömer sig självt, då det ger upphov till främmande rikedom och sin egen fördömmelse. När proletariatet segrar, så blir det därför icke samhällets absoluta sida, ty det segrar blott emedan det upphäver sig självt och sin motsats. Sedan äro både proletariatet och dess villkorliga motsats, privategendomen försvunna”. (Mehring: Marx-Engels Nachlass, andra bandet, sid. 132).

Det dialektiska tänkandet behärskar allt vad; han skrivit: ”Filosofins elände” (1847), ”Kommunistiska manifestet” och samtliga tre band av ”Kapitalet”. På de näst sista sidorna (420-21) i sista bandet av ”Kapitalet” sammanfattas ytterligare den dialektiska metoden i några satser, där det heter:

”Så länge arbetsprocessen blott är en enbar process mellan människa och natur förbli dess enkla element gemensamma för alla samhälliga utvecklingsformer av densamma. Men varje bestämd

historisk form för denna process utvecklar vidare de materiella grundvalarna och sociala formerna för densamma. När den bestämda historiska formen nått en viss grad av mognad får den vika och ge plats åt en högre. Att ögonblicket för en sådan kris har kommit visar sig, så snart det inträder en skärpning och till spetsning av motsägelsen och motsättningen mellan fördelningsförhållandena, alltså också mellan å ena sidan den bestämda historiska formen för de produktionsförhållandena, som överensstämmer med dem, och å andra sidan produktionskrafterna, produktionsförmågan och utvecklingen av deras drivfjädrar. Då uppkommer en konflikt mellan produktionens materiella utveckling och dess sociala form". Marx står så att säga alltid på utkik efter tillfällen att upptäcka *motsägelsen* inom den sociala utvecklingen, ty där motsägelsen (eller klasskampen) visar sig där börjar också — enligt Hegel och Marx — den fortsatta utvecklingen upp på ett högre plan.

Men den hegelska dialektiken framträder bäst i det berömda tjugufjärde kapitlet (stycket sju) i första delen av "Kapitalet" (tyska upplagan), där Marx i djärva drag skildrar kapitalismens utveckling från småborgardömet genom alla skiften upp till den socialistiska revolutionen: "Den kapitalistiska utsugningsmetoden härleder sig från det kapitalistiska produktions sättet. Den kapitalistiska privategendomen är alltså den första negationen av individuell privategendom grundad på ens eget arbete. Men kapitalistisk produktion skapar med den naturliga utvecklingens oundviklighet sin egen negation. Det är negationens negation". Här ha vi de tre stegringarna: tesen — privategendom; antitesen — kapitalism; syntesen — egendoms-gemenskap.

Bland samhällskritiska författare utanför Tyskland är det särskilt Proudhon, som försökt att använda den Hegelska dialektiken i sina verk "Vad är egendom?" och "Ekonomisk motsägelse eller eländets filosofi" (1840, 1846). Det faktum att han gav sitt viktigaste verk titeln "Ekonomisk motsägelse" visar att han var mycket påverkad av Hegel. Proudhon kunde likväl aldrig tränga genom ytan; han använde de Hegelska formerna helt mekaniskt. Han saknar begrepp om den immanenta utvecklingsprocessen (om de inom samhällsorganismen framåt-drivande krafterna).

Betraktar man den dialektiska metoden, som den här har framställts, så skulle man kunna anta, att Hegel var en materialistisk tänkare. Att anta något sådant vore emellertid ett misstag. Ty Hegel var en idealist. Enligt Hegel består nämligen utvecklingsprocessens ursprungliga och inre väsen icke av materiella krafter utan av den logiska idén, förnuftet, världsandan, det absoluta eller religiöst talat: av Gud. Innan Gud skapade världen måste han betraktas som en idé, som inom sig sluter alla former för tillvaron och utvecklar dem dialektiskt. Idén skapar ett materiellt förkroppsligande av sig själv. Den kommer först till synes i den oorganiska naturens föremål, sedan i växten, i det organiska, i vilket livet vaknat, därpå i djuret, i vilket idén stegras till gryende förnuft, slutligen i människan, som fått förnuftet utvecklat till själ med självmedvetande och frihet. Som självmedveten själ yttrar sig förnuftet i folkens historia, i religion, konst och filosofi, i människornas inrättningar: i familjen och lagen, tills den förverkligar sig i staten som sitt sista och högsta syfte. I sin världsuppfattning är Hegel alltså direkt efterföljare till de tyska mystikerna Sebastian Franck och Jakob Böhme. Han var i mycket högre grad tysk än någon av de tyska filosoferna sedan Leibnitz. Det germanska väldet, protestantismen och den preussiska staten syntes Hegel som de högsta yttringarna av världssjälen. I främsta rummet satte han den preussiska staten, sådan den var under hans livstid, medan den ännu tillbakavisade alla borgerliga reformer, all liberalism och stödde sig på sin starka regeringsmakt, alltså sådan den var före marsupproren 1848.

Det skulle icke vara till någon nytta att förklara Hegels världsåskådning som sådan. Den är icke blott idealistisk utan också mystisk: för vårt förnuft är Hegels världsåskådning lika obegriplig som den bibliska. Den är irrationell: den står på andra sidan förnuftet. Hans världs-

åskådning låter världsalltet uppstå ur idel förnuft, ur den logiska idén och låter det utveckla sig i dialektisk process i medvetande om frihet, men den slutar i förnuftslöshet och envis ofrihet. Hegel ser i liberalismen blott en enkel negation, en rent förstörande faktor, som splittrar staten i smulor, upplöser den i enskilda individer, berövar den all sammanhållning, all organisationskraft. Han klandrar parlamentarismen för att den fordrar, att ”allt skall ske genom deras (individernas) uttryckliga makt och med deras uttryckliga bifall ... De många vilja störtar ministären, och den forna oppositionen övertar makten. Men så snart oppositionen bildat regering, har också den de många mot sig. Så fortsätter rörelsen och oron. Det är denna tvist, denna knut, detta problem, som historien står inför och som den i framtiden måste lösa”. Hegel formulerade det parlamentariska problemet, för snart hundra år sedan, men han brydde sig aldrig om att söka lösa det.

Hegels ställning till den preussiska staten förklaras dock av hans starka nationella känsla. Han var i hög grad nationalpolitiskt lagd. I sina yngre år såg han det tyska rikets fullständiga upplösning och beklagade djupt eländet i det tyska tillståndet. Han skrev: ”Tyskland är icke längre någon stat ..., också de krig, som Tyskland förde, slutade inte vidare ärofyllt. Burgund, Elsass, Lothringen och andra områden lät det slita från sig. Vestfaliska freden har vanligen gällt för att vara Tysklands palladium, fastän den fullkomliga splittringen genom den freden fastställdes ännu formigare än förut. Tyskarna ha varit tacksamma mot Richelieu, som krossade deras makt ...” Preussens bedrifter under sjuårskriget och i befrielsekrigen mot fransmännen väckte däremot hos honom hoppet, att det var denna stat, som skulle kunna rädda Tyskland. Åt denna tanke gav han livligt och värtaligt uttryck i sitt tal vid öppnandet av sina föreläsningar i Berlin i oktober 1818 — liksom även i sina föreläsningar om Fredrik den store. Hegel förkastade därför allt, som han trodde skulle försvaga den preussiska statsmakten. *Den nationella känslan segrade över dialektikern.*

Hegels betydelse i tänkandets historia vilar emellertid varken på hans förklaring över världens uppkomst eller på hans tysk-nationella politik utan på den dialektiska metoden. Och i det han medels denna metod genomforskade den mänskliga kunskapens vida rymder, strödde han ut en förvånansvärd mängd materialistiska och strängt vetenskapliga iakttagelser och uppslag och tände sina lärjungars och läsares håg för historia, för mänsklighetens utveckling till självmedvetande och frihet, så att de blevo i stånd att forska vidare och befria sig från all mystik. Som exempel på det materialistiska inslaget i hans filosofi får följande hänvisning tjäna: Hans ”Historiens filosofi” innehåller ett helt kapitel om den geografiska grundvalen för världshistorien. I samma kapitel anför han följande, som inom parentes sagt står i rak motsats till hans avgudande av staten:

”En verklig stat och en verklig statsregering uppstår först sedan en skillnad mellan olika klasser redan är skönjbar, när rikedom och fattigdom bli mycket stora, och då det inträder ett sådant tillstånd, att ett stort flertal icke längre kan tillfredsställa sitt behov på samma sätt som det förut varit vant”.

Eller man kan anföra hans förklaring över grundandet av kolonier genom grekerna:

”Denna kolonisation särskilt under perioden efter trojanska kriget fram till Cyrus här en egenomlig företeelse. Man kan förklara den så: I varje särskild stad hade folket regeringsmakten i sina händer, på så sätt att det i sista hand avgjorde statsangelägenheterna. Genom den långa; freden ökades nu befolkningen och stegrades utvecklingen, vilket å sin sida föranledde hopning av en stor rikedom, som samtidigt alltid drar med sig stor nöd och fattigdom. Någon industri i nutida mening fanns inte då, och landsbygdens jord var snart upptagen. En del av den fattigare klassen ville det oaktat inte sjunka ned till ett liv i nöd, ty var och en kände sig som fri medborgare. Den enda utsikten till existens blev för dessa kolonisationen.”

Eller också följande ställe, som uppfattar det filosofiska systemet endast som en följd och bild av den mogna verkligheten och därför förkastar alla skönmålningar över framtidsstaten:

”För att nu ytterligare säga några ord om *undervisningen* om hur världen *bör vara*, så kommer för övrigt filosofin alltid för sent för den saken. Som den världsliga tanke den är uppkommer den först sedan verkligheten fullbordat sin bildningsprocess och antagit sin slutliga form. Vad detta begrepp lär visar för övrigt även historien, nämligen att det ideala uppkommer gentemot det reala först sedan verkligheten gått i fullbordan, och att det ideala bygger sig samma värld, fattad i sin egentliga mening, i form av ett intellektuellt rike. När filosofin målar sitt grått i grått, då har en form av livet blivit gammal och låter sig inte förnygras med en sådan enfärgad målning utan blir endast igenkänd. Minervas ugglan börjar sin flykt först när skymningen faller på”. (Företal till ”Rättens filosofi”).

Ingen materialist hade kunnat säga detta bättre: Ugglan — vishetens symbol — börjar sin flykt först på kvällen — *efter* det att världens jäktande oro är över. Först världen alltså, sedan tanken. Först tillvaron, sedan medvetandet.

Hegel själv var alltså ett bevis för sin lära att ytterligheterna beröra varandra. Hans själ gömde såväl idealism som realism, men han lät inte sitt tänkande förnuft skärpa dem till motsägelser för att nå ett högre plan för tanken. Och då han betraktade det som filosofins uppgift att lära känna tingens princip och att systematiskt och följdriktigt föra den rätt genom verklighetens hela vida fält, och då han vidare på grund av sin mystiska läggning ansåg iden vara det ursprungliga och väsentliga, så blev han konsekvent idealist.

Hegels konservatism, som filosofiskt företrädde den preussiska staten, passade dock dåligt ihop med det tyska borgardömet vaknande medvetande. Ty så svagt detta borgardöme än var i ekonomiskt avseende, så strävade det likväl efter en fri statsförfattning, efter större rörelsefrihet. I de större städerna och industriella medelpunkterna i Preussen och de övriga tyska staterna hade dessa strävanden redan utvecklat sig något kraftigare. Unghegelianerna understödde det tyska borgardömet sak på det filosofiska området, liksom det ”Unga Tyskland” gjorde det på det litterära.¹ Just under Marx' studentår upptogo dessa unghgelianer striden mot den konservativa hegelska riktningen och mot den kristligt-preussiska romantiken. Motsättningarna mellan den gamla och den unga skolan gjorde sig gällande såväl inom religionsfilosofin som den politiska litteraturen, men båda strömningarna sammanträffade sällan i samma personer. David Friedrich Strauss gjorde evangelierna till föremål för en frimodig kritik. Ludwig Feuerbach undersökte kristendomens väsen och religionen över huvud och stöpte på detta område om den hegelska idealismen till materialism. Bruno Bauer riktade sitt tunga filosofisk-historiska artilleri mot de traditionella trossatserna om kristendomens uppkomst. Politiskt sett stannade de dock vid att fordra individens frihet: de voro med andra ord blott moderat liberala. Likväl fanns det också mindre betydande unghgelianer, som till sin politiska åsikt anslöt sig till de liberalas vänstra flygel. Bland dem märkes Arnold Ruge.

Ingen av unghgelianerna har emellertid använt den dialektiska metoden för att vidare utveckla mästarens lära. Först den yngsta hegelianen, Karl Marx har inom socialvetenskapen

¹ Efter Hegels död uppkom meningsskiljaktighet bland hans lärjungar. Det var huvudsakligen Hegels läror om gudomen, odödligheten och Kristi personlighet, som man tvistade om. En riktning, den så kallade högern var ortodox i dessa frågor, medan en annan, den yttersta vänstern eller unghgelianismen utvecklade sig till ren subjektivism och slutligen materialism. De ovan nämnda personerna voro unghgelianer, och de tillhörde samtidigt den filosofiska och teologiska riktningen inom ”Det unga Tyskland”, en oppositionsrörelse inom litteraturen, som framträdde på 1830-talet och främst representerades av Heinrich Heine, L. Börne, Gutzkow m. fl. *Övers. anm.*

fört den upp på ett högre plan. Men Hegel kände honom inte längre. Annars skulle han kanske ha dött modigare eller kanske även mera sorgsen. Heinrich Heine, som på trettio- och fyrtio-talet tillhörde hegelianerna, berättar följande anekdot, som klart belyser de utomordentliga svårigheterna i mästarens läror, även om den kanske inte är sann.

När Hegel låg på dödsbädden och hans lärjungar, som omgävo honom, sågo att mästarens panna bekymrat lade sig i djupa veck, frågade de efter orsaken till hans sorg och sökte trösta honom med hänvisningen på det stora antal beundrande lärjungar och anhängare, som han skulle efterlämna. Hegel svarade med en tung suck: ”Ingen av mina lärjungar ha förstått mig, bara Michelet¹ har förstått mig, men” — här suckade han åter djupt och tillade — ”även han har missförstått mig”.

¹ Michelet var utgivaren av Hegels ”Filosofins historia”.

I. Marx' lärår.

1. Föräldrar och vänner.¹

Karl Heinrich Marx såg dagens ljus i Trier den 5 maj 1818. Hans far, en upplyst, fin och välvillig jude, var jurist Han hade arbetat sig upp ur bekymmersamma förhållanden och nått en praktik, som gav honom tillräckligt att leva av. Däremot förstod han aldrig att skaffa sig en förmögenhet. Hans mor var holländska och härstammade från en rabinfamilj Pressburg, vilken — som namnet anger — på 1600-talet utvandrat från Pressburg i Ungern till Holland. Hon talade en bristfällig tyska. Marx har för övrigt lämnat oss ett exempel därpå i ett yttrande av henne: ”Om Karl gjort mycket kapital i stället för att skriva mycket om kapital, så hade det varit mycket bättre.” Makarna Marx hade flera barn, men endast Karl visade någon särskild andlig begåvning.

År 1824 gick familjen över till kristendomen. Judedop var då inte längre någon sällsynthet. Upplysningen under 1700-talets senare hälft hade undergrävt många bildade judars dogmatiska tro, och tidsperioden därefter med sin ”kristlig-tyska” romantik gjorde kristendomen och den nationella känslan starkare och mera poetisk. Och de judar, som frångått sin egen religion, kunde av såväl praktiska som moraliska skäl inte undvika att påverkas av de nya strömningarna. De assimilerade sig fullständigt, kände och tänkte som de bästa andra kristna och tyska medborgare. Marx' far kände sig som god preussare och uppmanade en gång allvarligt sin son att dikta ett storslaget ode över Napoleons fall och Preussens seger. Karl följde naturligtvis inte sin fars råd, men denna tids kristliga entusiasm och tyska patriotism väckte hos honom en antijudisk fördom, som satt kvar till hans levnads slut. Juden var vanligen för honom antingen en ockrare eller tiggare.

Karl skickades till gymnasiet i sin hemstad, och 1835 tog han sin examen med glans. Skolan var emellertid inte den enda värld, som gav honom vetande. Under sin gymnasistid besökte han geheimeregeringsrådet Ludwig v. Westphalen, en högt bildad preussisk ämbetsman, som beundrade Homerus och Shakespeare och uppmärksamt följde tidens andliga strömningar. Fast han redan var en gammal man, fann han nöje i att underhålla sig med den vakne ynglingen och sporra och leda hans studier. Marx högaktade honom som sin faderliga vän, ”som med sanningsälskarens hänförelse och kritiska försiktighet hälsar tidens alla nya rön och framsteg ... och som är ett levande bevis för att idealismen inte är någon inbillning utan sanning.” (Marx: Tillägnet i doktorsavhandlingen.)

Sedan Karl tagit sin examen vid gymnasiet i Trier, besökte han universitetet i Bonn för att enligt sin fars önskan studera rättsvetenskap. Efter ett års glatt studentliv flyttade han hösten 1836 över till Berlins universitet, ”medelpunkten för all andlig kultur och sanning”, som Hegel kallade det i sin inträdesföreläsning (1818). Före sin avresa till Berlin förlovade han sig hemligt med Jenny v. Westphalen, en vacker, bildad och karaktärsfast kvinna och dotter till hans faderliga vän.

2. Studenttiden.

I Berlin studerade Marx ivrigt filosofi, rättsvetenskap, historia, geografi, litteratur, konst-historia och så vidare. Hans sanningstörst var osläcklig, hans arbetshunger omättlig — endast starka ord kunna i det fallet användas om Marx. I en av sina dikter från den tiden säger han

¹ De biografiska uppgifterna äro till största delen hämtade ur den inledning, som dr F. Mehring skrev till ”K. Marx' och F. Engels' samlade skrifter”.

om sig själv:

Oro präglar all min levnad,
tanken irrar efter nytt.
Vad som kunde vara trevnad
är i ständigt jäkt förbytt.

Allt jag skulle vilja lära,
vetenskap och konst och sång,
varje gudaskänk begära,
gärna offra dagen lång.

Han var dag och natt försjunken i sina arbeten och undvek allt sällskapsliv. Han gjorde utdrag ur vad han läste, översatte från grekiska och latin, bearbetade filosofiska system, skrev hela packor av papper fulla med egna tankar, filosofiska och rättsvetenskapliga utkast och slutligen tre band dikter. *Året 1837 var en kris i Marx' själsliv*, en jäsningstid, en period fylld av inre vilda strider. Men han kämpade sig fram genom oron och nådde slutligen sin första ståndpunkt: den hegelska dialektiken. Det var det första steget bort från den abstrakta idealismen och det första greppet om verkligheten, fast Marx då ännu trodde att Hegel betydde verkligheten. I ett längre brev, dagtecknat den 10 november (1837), lämnar han sin far räkenskap för sin intensiva verksamhet under de första två terminerna vid universitetet i Berlin. Detta sant mänskliga dokument från denna märkliga tid i hans då ännu så unga liv lyder i sina viktigaste delar:

”Dyra fader! Det finns ögonblick i livet, som äro som milstolpar för den tid, man lagt bakom sig, men som samtidigt liksom vägvisare tydligt peka ut en ny riktning. Vid sådana tillfällen känna vi oss tvingade att med tankens skarpa blick syna det förgångna och det närvarande för att komma till insikt om var vi i verkligheten befinna oss. Ja, mänskligheten själv får ibland, som all historia visar, lust till en sådan återblick och självrannsakan, vilket då ofta ger sken av ett tillbakagående eller stillastående, fast den endast har kastat sig i länstolen för att göra upp med sig själv, nagelfara sitt eget, kulturens verk.

Den enskilda blir emellertid lyrisk i sådana ögonblick, ty varje förvandling är dels svanesång, dels en uvertyr till en stor ny dikt, som strävar att vinna hållning i ett upprört hav av skimrande färger. Och likväl skulle vi vilja sätta en vård över det vi upplevt en gång, så att det åtminstone i minnet åter vinner den plats, som det förlorat i det dagliga livet, och var finnes väl då ett heligare ställe för detta märke än vid våra föräldrars hjärtan!

När jag nu alltså vid slutet av det år jag levtt här ser tillbaka på det som det haft med sig åt mig, och så, min dyra fader, besvarar ditt så kära, kära brev från Ems, så må det tillåtas mig att se mina förhållanden så, som jag över huvud betraktar livet, se dem som uttryck för en andlig kraft, som tar gestalt inom alla områden, inom vetenskapen, konsten och i ens egen person ... När jag kom till Berlin bröt jag alla mina tidigare förbindelser, gjorde sällan och ovilligt visiter men sökte så mycket ivrigare att tränga in i vetenskap och konst... Efter den tidens sinnesstämning måste givetvis lyrisk poesi bli den första lockelsen, åtminstone den angenämaste, närmaste. Hela min tidigare utveckling och mina förutsättningar för övrigt förde dock med sig, att den blev enbart idealistisk ... Jag måste vidare studera juridik och kände framför allt lust att brottas med filosofin. Båda ämnena voro så förbundna med varandra, att jag dels rent okritiskt och skolpojksaktigt plöjde genom Heineccius, Thibaut¹ och källskrifterna, varvid jag till exempel till tyska översatte pandekternas² två första

¹ Heineccius (Johan Gottlieb) och Thibaut (Anton Friedrich Justus), den förre död 1741, den senare 1846 voro högt ansedda tyska rättslärda, professorer i Halle resp. Heidelberg samt framstående juridiska författare.

² Pandekterna (lat. pandectae) kallas huvuddelen av den östromerska kejsaren Justinianus' lagsamling (död år 565). *Övers. anm.*

böcker, dels sökte genomföra en rättsfilosofi på det juridiska området Som inledning förutskickade jag några metafysiska satser och fortsatte detta olyckliga opus ända fram, till den offentliga rätten, ett arbete på nära 300 skrivark.

Mer än någonsin upprördes jag här häftigt av den motsättning mellan vad som är och bör vara, som är så egen för idealismen. Först kom vad jag så nådigt döpt till rättens metafysik, det vill säga grundsatserna, reflexionerna, begreppsbestämningarna, skilda från alt verklig rätt och varje verklig rättsform. Den ovetenskapliga formen för den matematiska dogmatismen, där subjektet går runt saken och resonerar hit och dit utan att saken själv gestaltade sig som något rikt utvecklat, levande, allt detta hindrade mig från att utifrån tränga in till sanningens kärna. En triangel kan konstrueras av matematiker och bli föremål för bevis, den blir i alla fall endast en föreställning i rummet, kan icke utveckla sig till något annat. Men ställer man den bredvid något annat, får den andra egenskaper, och de olika sammanställningarna ge upphov till olika synpunkter och sanningar. I sådana konkreta uttryck för den mänskliga tankens värld som rätten, staten, naturen, hela filosofin bildar, där måste däremot objektet självt granskas i sin utveckling ... Individens förnuft måste fortfara med sin egen självmotsägelse, tills det finner sin egen enhet.”

Här upptäckta vi de första spåren av den hegelska dialektiken hos Marx. Vi så motsättningarna mellan de stela geometriska formerna och det efter utveckling törstande livet, människornas sociala former och inrättningar. Marx hade segt värjt sig mot den hegelska filosofins inflytande. Han hade till och med hatat den och strävat att troget hålla fast vid idealismen, men slutligen förtrollades han dock av utvecklingstanken, som den på den tiden var känd i Tyskland i den hegelska dialektikens form..

Marx övergår sedan till att tala om sina juridiska studier och om sin diktning och fortsätter:

”För att hinna med allt detta under min första termin hade jag måst vaka många nätter, kämpa många strider, uthärda mången inre och yttre oro.

Och när jag nådde halvårets slut stod jag där likväl icke rikare än förr, snarare tvärtom, så som jag försummat natur, konst och värld och stött vänner från mig. Denna reflexion tycktes i varje fall min kropp göra. En läkare rådde mig att resa till landet, och på det sättet kom jag för första gången rätt genom staden fram till den tull, varifrån vägen leder till Stralau ... Från idealismen ... som jag omhuldat så länge, kom jag så att söka idén i verkligheten själv. Hade gudarna förut levt ovanför jorden, så hade de nu blivit dess centrum.

Jag hade läst brottstycken ur den hegelska filosofin, men den groteska, kärva melodin hade icke behagat mig. Ännu en gång ville jag dyka ned i havet, men jag ville göra det med den bestämda avsikten, att finna den andliga naturen lika nödvändig, konkret och fulländad som den kroppsliga, jag ville icke längre öva mig att fäkta utan hålla fram de äkta pärlorna i solljuset.

Jag skrev en dialog på omkring tjugufyra ark: ”Kleanthes¹ eller från filosofins utgångspunkt och nödvändiga utveckling”. Ämnet förenade i någon mån konst och vetenskap, som voro fullkomligt åtskilda, men som en djärv äventyrare skred jag till verket och började en filosofisk-dialektisk utveckling av gudomen, så som den manifesterar sig som rent begrepp, som religion, som natur, som historia. Min sista sats var början till det hegelska systemet, och detta arbete, som tvungit mig att något lära känna naturvetenskap, Schelling² och historia och som förorsakat mig oändligt huvudbry ... förde mig som en falsk siren rätt i armarna på fienden.

Jag var ledsen över Jennys sjukdom och mitt fåfänga och misslyckade själsarbete, jag var rolös av förargelse över att jag måste göra en mig förhatligt åsikt till min idol, jag var uppriven inom mig, och jag blev sjuk, som jag redan förut meddelat dig, min dyra fader. När jag åter blev frisk, brände jag upp alla dikter och utkast till noveller. Jag inbillade mig kunna helt uppge allt detta, som jag ju,

¹ Kleanthes, filosof från Assos i Mysien, levde omkr. 260 f. Kr., var en tid huvudman för den stoiska skolan.

² Schelling (Wilhelm Joseph von) tysk teologfilosof (t. 1775, d. 1854).

hittills ännu icke blivit i tillfälle att motsäga.

Under min sjukdom hade jag lärt känna Hegel i grund och botten samt de flesta av hans lärjungar dessutom. Tack vare flera sammanträffanden med vänner i Stralau blev jag medlem; i en doktorsklubb, i vilken några privatdocenter och min intimaste berlinvän, d:r Rutenberg, voro med. Klubbens diskussioner uppenbarade många stridiga åsikter, och allt säkrare fastkedjade jag mig själv vid den nya världsfilosofi, som jag sökt undvika. Men allt klangrikt inom mig var förstummat, ett verkligt ironiskt raseri behärskade mig, som väl lätt kan hända efter så mycken negation” ... (“Neue Zeit”, 16:de årgången, första bandet, n:r 1.)

Fadern blev inte vidare uppbyggd över det brevet. Han förebrådde sonen för brist på såväl målmedvetenhet som koncentration. Han hade väntat något annat av hans berlinstudier än skapandet och förstörelsen av vidunderligheter. Han hade trott, att Karl framför allt skulle tänka på sin framtida karriär, flitigt besöka sin fakultets föreläsningar, göra visiter hos inflytelserika personligheter, handskas sparsamt med sina pengar och lämna alla filosofiska extravaganser å sido. Han framhöll några studentkamrater, som ordentligt gingo på sina föreläsningar och kommo ihåg sin framtid.

”Och dessa unga män sova nog också lugnt och skönt, utom när de någon gång då och då anslå en halv eller hel natt åt nöjet, medan min duktiga och talangfulla Karl försummar sömnen för sitt sorgliga nattvak, utmattar kropp och själ i glädjelösa studier, avsäger sig alla nöjen för att skaffa sig grundliga kunskaper i faktiskt abstrakta ämnen. Men vad han bygger upp i dag, river han ned i morgon, och till slut har han förstört sitt eget vetande utan att tillägna sig andras. Till slut blir kroppen sjuk och själen förvirrad, medan vanliga ynglingar ostört kravla sig fram och ibland nå målet bättre, åtminstone bekvämare än dem som försmå sina ungdomsfröjder och förstöra sin friskhet för att fånga lärdomens skuggor, som de säkerligen bättre hade kunnat frammana under en timmes förtroligt sällskap med kompetenta män och ändå fått det sällskapliga nöjet med på köpet”.

Trots sin obegränsade kärlek till sin far kunde Marx inte överge den riktning, han slagit in på. Djupsinniga naturer, som efter förlusten av sina religiösa åskådningar ha lyckan att åter komma till en enhetlig filosofisk eller vetenskaplig världsuppfattning, rygga inte lätt tillbaka för en konflikt mellan kärleken till föräldrarna och trohet mot nyare övertygelser. Inte ens utsikten till en glänsande ämbetsmannakarriär frestade Marx. Hans kampsinne tillät över huvud inte någon sådan. Han diktade:

Låt oss därför allting våga
utan vila, utan ro,
inte slött i kvävd förmåga
sakna vilja, kraft och tro.

Må vi ej i slavisk väntan
ängsligt under oket gå,
ty vår fordran och vår längtan
och vår handling återstå.

Vistelsen i Stralau hade den gynnsammaste inverkan på hans tillfrisknande. Raskt arbetade han på sin nyvunna filosofiska övertygelse, och umgänget med doktorsklubbens medlemmar kom honom därvid väl till pass. Särskilt gärna lyssnade han till docenten i teologi Bruno Bauer och läroverksläraren Friedrich Köppen, som trots skillnaden i ålder och ställning behandlade honom som sin jämlike. Marx uppgav tanken på ämbetsmannakarriär och funderade i stället på att skaffa sig en docentur vid något universitet. Fadern försonade sig med sonens studier och strävanden. Det blev honom dock inte förunnat att glädja sig åt hans fortsatta framsteg. Efter en kort sjukdom dog han i maj 1838 i en ålder av 56 år.

Marx gav då fullständigt upp sina studier i rättsvetenskap, men arbetade desto flitigare på att öka sina filosofiska kunskaper och förberedde sig för sin doktorsexamen för att — på Bruno Bauers inrådan så snart som möjligt kunna slå sig ned som privatdocent vid universitetet i Bonn. Bauer själv hoppades på en professur i teologi i Bonn, sedan han verkat som docent i Berlin från år 1834 till 1839 och i Bonn under år 1840. Marx skrev en avhandling om den demokratiska och den epikureiska naturfilosofin¹ och promoverades i Jena (1841) till filosofie doktor. Han flyttade därpå genast över till sin vän Bauer i Bonn, där han tänkte börja sin lärarverksamhet. Hans förhoppningar grusades dessvärre snart. Preussiska universitet voro på den tiden inga paradiser för fria forskare. Det lyckades inte ens Bauer att bli professor. Så mycket mindre kunde Marx, som mera otyglat gav uttryck åt sina meningar, räkna på en akademisk framtid. Enda utvägen ur denna återvändsgränd var det fria skriftstället, och detta gav honom snart ett tillfälle på hand.

3. Inträde i livet.

Marx trädde ut i livet med grundliga filosofiska kunskaper och en obetvinglig lust att delta i kampen för Tysklands andliga befrielse. Med andlig befrielse förstod han först och främst religionsfrihet och politisk liberalism. Han hade också klart för sig vilket vapen han skulle använda: det var kritiken. Med kritiken som vapen skulle man upplösa det numera överkliga och oförnuftiga positiva och stela för att på så sätt ge nytt liv åt tänkandet och tillvaron eller som Marx uttryckte sig år 1844: ”få de förstenade förhållandena att dansa efter deras egen melodi”. Deras egen melodi — det var dialektiken. Kritik var över huvud unghегelianernas vapen. Kritik är negation, som upphäver de givna förhållandena och ger livet fritt svängrum. Unghегelianernas uppgift var inte att bygga upp nya lärosatser och nya dogmer utan att upplösa de gamla dogmerna. Ty förstär man dialektiken rätt, så är kritik eller negation det bästa positiva arbetet. Kritik yttrar sig framför allt i polemik eller ordagrant taget i krigföring — hänsynslöst krig mot det överkliga i syfte att ruska upp samtiden.

Sedan Marx uppgivit alla förhoppningar om en akademisk framtid återstod som nämnts inte något annat arbetsfält för honom än skriftstället. Hans materiella förhållanden tvingade honom för övrigt att så snabbt som möjligt tänka på att skapa en egen utkomst. Just vid den tidpunkten närde liberalerna i Rhenlandet en plan att starta en tidning, som skulle ha till uppgift att förfäktat friare förhållanden. De nödvändiga pengarna härtill voro snart uppbringade. Som redaktörer och medarbetare sökte man betecknande nog unghегelianer. Första januari 1824 utkom i Köln det första numret av ”Rheinische Zeitung”. Huvudredaktör var dr Rutenberg, en god vän till Marx från studentåren i Berlin. Man erbjöd även Marx att medarbeta från Bonn. Han följde uppmaningen, och hans artiklar kom Arnold Ruge att rikta sin uppmärksamhet på honom. Även Ruge bad honom att tillsammans med Feuerbach, Bauer, Moses Hess med flera lämna bidrag till hans litterära företag. Marx' artiklar i ”Rheinische Zeitung” vunno också så stort erkännande av tidningens läsare, att han utsågs till huvudredaktör, när Rutenberg i oktober 1842 drog sig tillbaka från sin post. I sin nya ställning fick Marx syssla med en rad ekonomiska och politiska frågor, som möjligen inte skulle ha orsakat något större huvudbry för en mindre noggrann skriftställare. Men för Marx visade dessa frågor nödvändigheten av att i grund lära känna nationalekonomi och socialism. Franska och tyska lärda samlades i oktober 1842 till en kongress i Strassburg, och där diskuterades även den franska socialismens teorier. I Rhenlandet uppkommo vidare jord- och skattefrågor, som måste behandlas redaktionellt, men som inte kunde ses ur enbart filosofisk synpunkt. Därtill kom att censuren gjorde livet surt för tidningar med kritisk skärpa och inte tillät redaktionen

¹ Demokritos och Epikuros voro grekiska filosofer.

att fylla sin egentliga uppgift. I förordet till "Till kritiken av den politiska ekonomin" (1859) ger Marx en kort skildring över sin redaktionstid:

"Som redaktör för "Reinische Zeitung" under åren 1842 och 1843 ställdes jag för första gången inför svårigheten att blanda mig i polemiken om så kallade materiella intressen. Rhen-lantdagens förhandlingar om vedstöder och jordegendomens styckning och dess aktion mot jordbrukarna i Moseldistriktet och slutligen debatterna om frihandel och skyddstullar voro de första orsaker, som sporrade mig till att undersöka ekonomiska problem. Å andra sidan hade ett till tonen svagt filosofiskt eko från den franska socialismen och kommunismen gjort sig hörbart i Rheinische Zeitung's spalter. Jag förklarade mig vara emot ytlighet men erkände samtidigt att mina tidigare studier långt ifrån tilläto mig att våga; något eget omdöme om betydelsen av de franska läroverken. När styrelsen för Rheinische Zeitung trodde att de genom ett mindre häftigt språk i spalterna möjligen skulle få den dödsdom upphävd, som myndigheterna fällt över tidningen, drog jag begärligt nytta av deras inbillning, som gav mig tillfälle att överge den offentliga plattformen för att dra mig tillbaka i studiekammaren".

Hans håg för nationalekonomiska och socialistiska studier samt hans lust efter en friare, obunden sysselsättning föranlät honom på så sätt Marx att träda tillbaka från sin redaktörspost, fastän han just stock i begrepp att gifta sig och alltså måste tänka på att sörja för ett eget hushåll. Men han var från början besluten att sätta sina andliga strävanden före sin materiella utkomst.

II. Marxismens utformning.

1. Tysk-franska årsböckerna.

Mellan år 1843 till 1844 infaller den andra och tydligen viktigaste krisen i Marx' själliv. År 1837 blev han hegelian, och de två närmaste åren därefter fördjupade han sin vunna uppfattning. År 1843-44 blev han socialist, och under de följande två åren lade han grunden till den socialistiska och historiska lära, som uppkallats efter honom. Hur han blev socialist och genom vilka studier han övertygades veta vi inte. Blott så mycket kan sägas, att han sommaren 1843 måste ha varit lika intensivt sysselsatt med läsningen av fransk socialistisk litteratur som 1837 med de hegelska skrifterna. I sina 1843 skrivna brev till Arnold Ruge (återgivna i tysk-franska årsböckerna) finnas några meningar, som vittna om hans plötsliga omslag. I sitt brev från Köln (maj 1843) anmärker han:

”Detta system, som är byggt på att man förvärvar och handlar, äger och utsuger mänskligheten, leder emellertid ännu mycket snabbare än folkökningen till en så stark bristning inom det nuvarande samhället, att det gamla systemet icke kan bota den, emedan det över huvud varken botar eller skapar utan blott existerar och njuter”.

Detta är ännu sentimentalt tal och ingenting annat än dialektisk kritik. Under de följande månaderna mognade dock förvånansvärt fort hans grundtankar till den historiska och sociala åskådning, som senare blev bekant som marxism och som han under rastlös skaparglädje nästan fullkomligt utformade åren 1845-46. I sitt brev från Kreuznach, dagtecknat september 1843, röjer han redan bekantskap med Fourier, Proudhon, Cabet, Weitling och så vidare och ser sin uppgift inte i att bygga upp ett utopia utan i kritiken av de politiska och sociala förhållandena, ”i att för samtiden själv tolka tidens strider och önsknings”. Och vintern 1843-44 hade han redan kommit så långt, att han kunde skriva den inledning till kritiken av. Regels rättsfilosofi, som tillhör de djärvaste och mest glänsande av hans uppsatser. På tal om en eventuell tysk revolution frågar han, vilken klass det är, som skulle kunna genomföra den tyska befrielsen. Han svarar: Den positiva möjligheten till en tysk revolution och befrielse är given ”i uppkomsten av en klass med radikala bojar, en klass inom det borgerliga samhället, som icke är någon det borgerliga samhällets klass, ett stånd, som skall upplösa alla stånd ... Det element, som skall upplösa klassamhället, är proletariatet. Det uppkommer först med den industriella rörelsen i Tyskland. Proletariatet har nämligen sitt upphov icke i den naturliga utan i den konstlade fattigdomen, icke i den människomassa, som mekaniskt nedtryckts under samhällets tyngd och pålagor, utan i de massor, som uppstå ur samhällets egen och särskilt medelklassens akuta upplösning ... När proletariatet förkunnar den hittillsvarande världsordningens upplösning, uttalar det endast hemligheten med sin egen tillvaro, ty det är denna världsordnings faktiska upplösare. När proletariatet begär privategendomens negation, så upphöjer det blott till samhällsprincip vad som redan utan dess åtgörande är förkroppsligat i proletariatet som samhällets negativa resultat ...”

Marx skrev detta i Paris, dit han och hans unga fru flyttat i oktober 1843, och där han skulle leda de av Arnold Ruge grundade ”Deutsch-französische Jahrbücher” (tysk-franska årsböckerna). Denna tidskrifts program sammanfattar Marx på följande sätt i ett brev, som han i september 1843 skrev till Ruge från Kreuznach:

”Om det också icke är vår sak att göra framtiden och den slutliga samhällsformen, så är det desto säkrare vad vi just nu måste gripa oss an med, jag menar den hänsynslösa kritiken av allt bestående, hänsynslös också i den meningen, att kritiken varken fruktar de närmaste följderna eller konflikten med de härskande makterna. Jag är därför icke med på att vi höja en dogmatisk fana, tvärtom, vi

måste söka hjälpa dogmatikerna, så att de få verklig mening i sina tvetydiga satser. Så är till exempel kommunismen, som Cabet, Dezamy, Weitling och så vidare förkunna den, en dogmatisk abstraktion ... Dessutom skola vi påverka våra samtida, och främst då våra tyska samtida. Man frågar sig, hur det skall låta sig göras. Två fakta kunna icke förnekas. Först religionen, sedan politiken äro två saker, som bilda det nuvarande Tysklands huvudintresse ... Vad nu det verkliga livet beträffar, så innehåller just den politiska staten, även där den ännu icke medvetet är genom-syrad av de socialistiska fordringarna, i alla sina moderna former förnuftets krav. Men icke nog med det. Staten förutsätter också överallt förnuft, som om det vore förverkligat. Den råkar emellertid likaledes överallt på motsägelsen mellan sin ideella bestämning och sina reala förut-sättningar. Dessa konflikter, som den politiska staten har med sig själv, ge därför överallt upphov till den sociala sanningen.”

Utan tvivel. Hegels åskådning om staten som förnuftet och sedligheten förkroppsligad stämde dåligt överens med den verkliga statens tillstånd och handlingar. Och Marx anmärkte vidare, att den politiska staten i sin historia är uttrycket för alla sociala strider, behov och sanningar. Det är alltså icke sant, att behandlingen av de politiska frågorna är under socialisternas värdighet, vilket de franska och engelska utopisterna förfäktat. Ett sådant arbete leder fastmer fram till partistrider och bort från de abstrakta teorierna. ”Vi träda därför icke fram för världen med en ny princip, som vi lärt yvas över: Här är sanningen, böj knä för den! Vi säga icke till den: Sluta upp med dina strider, de äro dumheter! Vi visa den blott, varför den egentligen kämpar, och medvetandet är en sak, som den måste tillägna, sig vare sig den vill eller icke”. Detta är helt igenom dialektiskt tänkt. Tänkaren ställer inte upp några nya problem, frambringar inga abstrakta lärosatser (dogmer) utan väcker förståelsen för nuets utveckling ur det förgångna och besjälar de politiska och sociala kämparna med medvetande om deras egna verk.

2. Vänskap med Friedrich Engels.

De tysk-franska årsböckerna utkommo blott i ett häfte (våren 1844). Utom Marx' bidrag (inledning till kritiken av Hegels rättsfilosofi och kritik av Baners bok om judefrågan) innehåller häftet en omfattande avhandling. ”Huvuddragen till en kritik av nationalekonomin” av Friedrich Engels, (född i Barmen 1820, död i London 1895), som då bodde i Manchester. I september 1844 kom Engels till Paris för att besöka Marx. Detta besök blev början till den livslånga innerliga vänskap mellan de båda männen, som utan ett intimt samarbete aldrig skulle ha kunnat uträtta allt vad de i verkligheten hunno med.

Marx var en snillrik teoretiker, en härskare i tänkandets rike men i det dagliga livet rätt så opraktisk. Hade han haft en fast och säker inkomst under hela sitt liv, skulle han sannolikt blivit färdig även utan Engels hjälp. Engels var å sin sida en skicklig, energisk och mycket bildad man, oerhört praktisk och framgångsrik i allt vad han företog sig, men han hade inte den teoretiska begåvning, som övervinner själsskriser och öppnar nya synfält. Utan det andliga samarbetet med Marx hade Engels mycket sannolikt blott blivit en Moses Hess. Marx var aldrig utopist. Tack vare att hans själ var så fullkomligt genomträngd med den hegelska dialektiken var han oemottaglig för alla fantasier om eviga sanningar och slutliga ideal-samhällen. Engels däremot var utopist ända till år 1844 — tills Marx förklarar för honom betydelsen av de politiska och sociala striderna, grundvalen och drivkraften, statiken och dynamiken för den civiliserade mänsklighetens historia. Engels' kritik av nationalekonomin är ett mycket betydande verk för att komma från en 23-årig skriftställare och affärsyngling, men den når inte upp över Owens, Fouriers och Proudhons plan. Engels bidrag till Owens ”New moral World” (1843-44) är visst mera filosofisk än de andra owenisternas artiklar, men till sitt innehåll är den lik de andra. ”Systemet för de ekonomiska motsägelserna”, på vilken Proudhon arbetade, när Engels offentliggjorde sina ”Huvuddrag”, följer Engels tankegång i

allt som gäller den kritiska sidan. Båda sökte upptäcka motsägelserna i det borgerliga ekonomiska systemet och döma dem i rättvisans namn. Under det att owenisterna höllo sina system för fullkomliga, bemödade sig Proudhon och Engels var på sitt håll att komma ut ur de socialistiska utopierna. Proudhon blev anarkist och fann sin räddning i planen på de självständiga ekonomiska grupperna, som driva ett regelrätt utbyte av sina arbetsvärden med varandra. Engels däremot fann lösningen hos Marx och lönade honom därför med en livslång uppförande vänskap, som blev Marx' räddningsankare. Utan Engels' journalistiska och finansiella hjälp skulle Marx med sitt opraktiska, hjälplösa och samtidigt stolta, omedgörliga väsen högst sannolikt omkommit i landsflykten.

3. Strid med Bauer och Ruge.

Sedan de tysk-franska årsböckerna lagts ned, studerade Marx, fullt medveten om ekonomins vikt, engelsk och fransk nationalekonomi med större iver än förr och fortsatte sina socialistiska och historiska forskningar med en märkvärdig målvisshet. Ingen tvekan och ingen vacklan mer. Han visste redan nu vad han ville. Han hade lämnat bakom sig sin ideologiska tid som unghегelian, och liksom hösten 1837 så krävde även nu hans själ en ny ståndpunkt, varifrån han kunde se tillbaka och framåt. En sådan mönstring är den "Heliga familjen", som kom till hösten 1844 och till vilken även Engels lämnat ett litet bidrag. Den är en uppgörelse med hans tidigare lärare och vän Bruno Bauer och dennes broder Edgar, vilka inte kunde lösgöra sig från Hegel. Boken syftade till att tränga ut unghегelianerna på den sociala kritikens bana, driva dem framåt, hindra dem från att förbenas i abstrakt tänkande. Det är ingen lätt lektyr. Marx har här i sammanträngd och skarpt tillspetsad form inmängt sitt dåtida filosofiska, historiska, ekonomiska och socialistiska vetande. Utom den utmärkta teckningen av den engelsk-franska materialismen, som i några korta men mycket innehållsrika satser avslöjar också sammanhanget mellan denna och den engelska och franska socialismen, innehåller "Heliga familjen" kärnan av den materialistiska historieuppfattningen samt de först försöken att socialrevolutionärt fatta klasskampen mellan kapital och proletariat. I vår inledning (2. Hegels läror, sid. XX) ha vi återgivit något därom. Och vad Bauers historieuppfattning angår säger Marx:

"Eller tror han, att han kommit ens till början av kunskapen om den historiska verkligheten, så länge han utesluter naturvetenskapen och industrin från den historiska rörelsen? Eller menar han sig verkligen redan förstå någon period utan att han lärt känna till exempel denna periods industri, livets egna omedelbara produktionssätt?... På samma sätt som han skiljer tanken från sinnena, själen från kroppen, sig själv från världen, så skiljer han historien från naturvetenskapen och industrin, och han ser icke historiens vagga i den grova, materiella produktionen på jorden utan i de flyktiga molnbildningarna på himlen".

Bruno Bauer trodde att idén hade makt att styra världen, men han fränkände massan varje självständig kraft och skrev därför: "Alla stora aktioner i historien voro därför dömda på förhand och kunde icke ha lyckats, emedan massan hade intresserat sig och svärmat för dem — eller de måste alla ta ett sorgligt slut, därför att den idé, som gett dem liv, var av den art, att den nöjde sig med en ytlig uppfattning, alltså också måste räkna på massans bifall". Härpå svarade Marx:

"De stora historiska aktionerna voro alltid ledda av massornas intressen, och endast såvida de företrädde dessa intressen, kunde idéerna sätta sin prägel på aktionerna. I annat fall kunde idéerna väl väcka hänförelse men aldrig leda till någon framgång. Idén kom alltid i vanrykte, om den var skild från intresset. När dessa historiskt genomgripande massintressen först visa sig på världens tiljor är det å andra sidan lätt att förstå, att de i idén eller föreställningen gå vida utöver sina verkliga gränser och helt enkelt förväxlas med det mänskliga intresset. Så har den franska

revolutionens idé icke blott gripit bourgeoisin, i vilkens intresse den förverkligade sig i stora aktioner, utan den har även hänfört arbetarmassorna, för vilkas levnadsvillkor den ingenting kunde göra. Det är alltså historiskt bevisat, att idéerna haft påtagliga framgångar, om de motsvarat klassintressen. Den hänförelse, som dessa idéer väckte också hos andra klasser, berodde på den vackra inbillningen, att dessa idéer betydde hela mänsklighetens befrielse”.

I augusti 1844 offentliggjorde Marx i paristidningen ”Worwärts” under rubriken ”Kritiska randanmärkningar” en längre polemik mot Ruge, som är ett försvar av socialismen och revolutionen och särskilt tar det tyska proletariatet i sitt skydd mot Ruge:

”Vad beträffar de tyska arbetarnas bildningsnivå och skolningsförmåga i allmänhet, så hänvisar jag till Weitlings geniala skrifter, som i teoretiskt avseende ofta överglänsar till och med Proudhon, hur mycket de än stå efter i utförandet. Var skulle bourgeoisin med sina filosofer och skriftlärda medräknade kunna uppvisa ett sådant verk som Weitlings ”Harmonins och frihetens garantier” med hänsyn till bourgeoisins frigörelse — den politiska frigörelsen? Jämför man den tyska politiska litteraturens nyktra, försagda medelmåttighet med denna, de tyska arbetarnas omåttliga och glansfulla litterära debut, jämför man dessa proletariatets jättelika barnskor med skrumpenheten hos den tyska bourgeoisins utgångna politiska kängor, så måste man spå en atletgestalt åt den tyska askungen. Man måste medge, att det tyska proletariatet är det europeiska proletariatets teoretiker, liksom det engelska proletariatet är dess nationalekonom och det franska dess politiker. Man måste erkänna att Tyskland är lika bestämt till en klassisk roll i den sociala revolutionen som det är ur stånd att spela någon alls i den politiska. Ty liksom den tyska bourgeoisins vanmakt; är Tysklands politiska vanmakt, så är det tyska proletariatets förmåga — även bortsett från den tyska teorin — Tysklands sociala förmåga.”

Marx umgicks då (1844) redan i de tyska arbetarkretsarna i Paris. Där höll man på den tidens olika socialistiska och anarkistiska läror, och Marx sökte påverka dem med sina idéer. Han hade också livliga och ibland uppslagsrika meningsutbyten med Heinrich Heine, som då för tiden koketterade med socialismen. Vidare kom han ofta tillsammans med Proudhon och vinnlade sig om att göra honom förtrogen med den hegelska filosofin. Redan i sitt förstlingsverk ”Vad är egendomen?” (1840) hade Proudhon handskats med hegelska formler, och Marx trodde därför att han skulle lyckas vinna honom för socialismen.

Proudhon härstammade liksom tysken Weitling från proletariatet. Han inledde sin social-kritiska verksamhet med den nyssnämnda skrften, som Marx och de tyska socialisterna i allmänhet satte värde på desto mer, som Proudhon uppenbarade någon kännedom om de tyska klassiska filosoferna. I sin bok ”Vad är egendom?” sammanfattade han hela frågan på följande sätt:

”För att uttrycka detta enligt de hegelska formlerna säger jag: Egendoms gemenskapen, den första formen, det första säkra tecknet för samhälligt liv, är den sociala utvecklingens första led, *tesen*: Egendomen, den förras motsats, är *antitesen*: kunna vi nu blott få den tredje faktorn, *syntesen*, så är frågan löst. Denna syntes uppkommer först med tesens upplösning genom antitesen.. Man måste sedan i sista hand pröva resultatets egenskaper, skilja från allt, som är till skada för samlevnaden, och i de båda resternas förening visar sig sedan den sanna formen för det mänskliga samhället”.

Det var visserligen en ytlig uppfattning av Hegels dialektik — Proudhon hade ju i stället för en verklig syntes fått en sorts kombination — men för en fransk proletär var det dock ett gott arbete att ha handskats med de tyska filosofiska formlerna, och det lovade det bästa för framtiden. Marx ville inte låta detta tillfälle gå sig ur händerna, och i ”långa debatter natten igenom” diskuterade han med Proudhon om Hegels filosofi. Mitt under denna sysselsättning blev dock Marx och ytterligare några andra tyska medarbetare i Paristidningen ”Worwärts” på tyska regeringens begäran i januari 1845 utvisade från Frankrike. Marx plockade ihop sitt pick

och pack och reste till Bryssel, där han sedan med korta avbrott bodde ända till den europeiska revolutionen bröt ut i februari 1848. I Bryssel drev han huvudsakligast nationalekonomiska studier, för vilka Engels ställde sitt nationalekonomiska bibliotek till hans förfogande. Resultatet av dessa arbeten lade Marx ned i kritiken av Proudhon, det vill säga i "Filosofins elände" (1847), som var skriven på franska, för att lättare nå Proudhon.

4. Stridsskrift mot Proudhon.

"Filosofins elände" står på höjdpunkten av Marx' andliga skapelser. I denna kritik tog han inte blott avstånd från Proudhon utan också från hela den utopiska socialismen. Boken utmärker också vändpunkten i Marx' studier: den engelska politiska ekonomin intog därefter den plats, som den tyska filosofin förut haft. Striden mot Proudhon är därför värd sitt eget kapitel.

Pierre Joseph Proudhon (född i Besançon 1809, död i Paris 1865) var en av de mest begåvade och märkliga samhällskritiker, som det moderna proletariatet har givit livet åt. Han var ursprungligen typograf liksom sin engelska samtida och meningsfrände John Francis Bray, författaren till den år 1839 utkomna boken "Labour's Wrongs" (Arbetarklassens svårigheter). Men Proudhon hade ett mycket större kunskapsbegär och en mera uppslagsrik stilistisk talang än Bray. Genom självstudier skaffade han sig kunskaper i de klassiska språken, i matematik och naturvetenskap. Han läste ivrigt men undantagslöst ekonomiska, filosofiska och historiska verk och intresserade sig särskilt för socialkritiken. Det är sällsynt, att en västeuropeisk arbetare får lust att göra bekantskap med Kant, Hegel och Feuerbach. Men Proudhon gjorde det genom franska översättningar och i umgänge med tyska lärda i Paris. Han ägde den ädla äregirigheten att förbinda fransk livlighet med tysk grundlighet. Men självstudierna gav honom inte den fullständiga själsutbildning, som är värdefullare än kunskap, och som ensam förlämnar förmågan att ordna och utnyttja det vunna vetandet liksom också att underkasta det egna arbetet en nödvändig självkritik. Värdet av en systematisk skolning består inte huvudsakligast i att skaffa sig kunskaper utan i att utbilda våra själsförmågor till verktyg för forskningen och uppfattningen, för det metodiska tänkandet och det sakliga omdömet: som medel att lättare kunna orientera sig bland alla företeelser, erfarenheter och tankar. En självbildad kan väl även han komma så långt, men endast om hans första försök att självständigt skapa något blir föremål för en sträng, men kärleksfull kritik, som ger honom andlig disciplin. Vad Proudhon gäller var detta inte fallet. Den andliga självtukten saknades hos honom. Hans förstlingsverk "Vad är egendomen?" (1840) gjorde honom på en gång så berömd, att han styrktes ända till högmod i sin stora tro på sin lärdom och kraft. När till exempel den franska historikern Michelet ogillade hans slagord "Egendom är stöld", svarade Proudhon: "På tusen år faller man inte ett sådant uttryck två gånger". Och dock är meningen i detta uttryck lika gammal som kommunismen själv. Härtill kom den livlighet och den kraftiga kläm i språket, som utmärkte Proudhon och lätt narrade honom längres än hans bristfälliga själsbildning kunde följa. Så hände det, att han ofta åter upptäckte sina föregångares tankar och med barnslig stolthet höll dem fram för världen. Sida för sida stegrar han sina läsare spänning och förväntan på hans slutliga förklaring till världets väsen, som han fullkomligt riktigt betecknar som "hörnstenen till den politiska ekonomin". Till slut vill han avslöja hemligheten: "Det är tid; att lära känna denna kraft. Denna kraft... är arbetet". Hans nyssnämnda verk vimlar av sådana filosofiska formler och uttryck som tes, antites, antinomi, syntes, dialektik, induktion, syllogism och så vidare och överflödar av romersk, grekisk och hebreisk ordbildningslära. Arbetet invecklar sig ofta i filosofiska och teologiska avvikningar och sidosprång, som inte ha något alls med saken att göra. Det sker naturligtvis inte i avsikt att skryta med lärdomen utan på grund av brist på andlig självtukt, av oförmåga att behärska ämnet. Arbetet skulle förbinda

tysk filosofi med fransk och engelsk nationalekonomi, och dess författare trodde, att det framför allt skulle inbringa honom de tyska socialisternas och särskilt Marx' beundran. Han fäste den senares uppmärksamhet på verket i ett brev och väntade hans ”stränga kritik”. Kritiken kom i ”Filosofins elände” (Bryssel 1847), men den kunde inte längre fylla sitt syfte, emedan den sakliga skiljaktigheten mellan de båda männen redan vidgats till en oöverstiglig klyfta. Marx hade sin materialistiskdialektiska och revolutionära socialism nästan färdig, Proudhon hade lagt grunden till sin ekonomisk-federativa och fredliga anarkism. Med sin skarpa analysering, sina väl ordnade kunskaper, och sin starka harm över de högmodiga angreppen mot alla socialistiska läror, och ledare höll Marx strafftal över Proudhon och avslöjade honom som en fuskare inom filosofin och ekonomin. Och härvid tecknade han huvuddragen till sin egen uppfattning av historien och ekonomin.

Marx' dom är förintande. Man kan likväl inte underlåta att erkänna, att Proudhon — trots sin uppenbara otillräcklighet — ärligt och ivrigt bemödade sig om att komma bort både från kapitalismen och utopismen. Han arbetade på utkastet till en ekonomisk ordning, i vilken människorna, så som han funnit dem, kunde föra ett fritt, arbetsamt och rättfärdigt liv. Den uppgift, som Proudhon hade satt upp för sig, var densamma som sysselsatte Marx: kritiken av den politiska ekonomin och den utopiska socialismens känslopjunk. Det är den grundton i Proudhons system, som återklingar i nästan; varje kapitel. Han saknade endast tillräckliga kunskaper och historiskt sinne för att kunna gå i land med sin uppgift. Hans hela kritik består väsentligen blott i klagan över att rikedom och nöd hopa sig sida vid sida och att de ekonomiska kategorierna: bruksvärde, bytesvärde, arbetsdelning, konkurrens, monopol, maskineri, egendom, jordränta, kredit, skatt och så vidare visa motsägelse. Proudhons problem var följande: ”Arbetarna i ett land producera årligen varor till ett värde av, låt oss säga, 20 miljarder. När arbetarna emellertid såsom konsumenter vilja köpa tillbaka dessa varor, måste de betala 25 miljarder. Arbetarna bli alltså bedragna på en femtedel. Det är en förskräcklig motsägelse”. Problemställningen visar, att Proudhon inte hade en aning om värdets natur, trots det han anfört Adam Smith, David Ricardo med flera och alltså måste ha läst dem. Om han verkligen förstått dessa ekonomer och från sin rättvisa ståndpunkt kritiskt tagit ställning till dem, så skulle han ha framställt problemet på följande sätt: Ett lands arbetare producera årligen varor till ett värde av, låt oss säga, 20 miljarder. De erhålla dock som lön för sitt arbete en varumängd till ett värde av endast 10 eller 12 miljarder — är det rätt? Endast den frågeställningen skulle möjligen ha yppat för honom lönen, värdets, profitens, kapitalets och dess motsägelers natur. Proudhon ser bedrägeriet eller stölden i utbytet och inte i varuproduktionen, och han frågar sig inte om arbetet producerar varor för blott 20 miljarders värde, hur kunna de då utbytas mot ett värde av 25 miljarder? Vad skall täcka ökningen på 5 miljarder? Av liknande art äro de motsägelser, som han upptäcker i de övriga ekonomiska kategorierna. Till exempel: Utbytets väsen är arbetet. Det skapar rikedom, men ju mer rikedom hopas, desto mindre blir dess bytesvärde. Eller: Arbetsdelningen är enligt Smith ett av de verksammaste medlen att öka rikedomen, men ju längre arbetsdelningen drives, desto djupare sjunker arbetaren, i det den gör honom till en automat för ett speciellt litet handgrepp. Detsamma gäller för maskineriet. Vidare: Konkurrensen sporrar krafterna, men den ger upphov till mycket elände, i det den leder till förfalskningar, fula knep och till den ena människans kamp mot den andra. Vidare; Skatten skall stå i förhållande till förnögenheten, i verkligheten står den i förhållande till fattigdomen. Eller: den privata äganderätten till jorden skall öka produktionsförmågan; i praktiken driver den lantbrukarna från jorden. På detta sätt fortsätter han att dra fram den politiska ekonomins motsägelser. överallt är det alltså teser och antiteser eller antinomier (motsägelser som var för sig från viss

synpunkt ha lika goda skäl för sig). Och ur detta motsatsförhållande framgår nöden. Lösningen eller syntesen är att skapa en ekonomisk ordning, som behåller kategoriernas goda sidor, skaffar bort de dåliga och uppfyller rättvisans fordringar. Det kan socialismen inte göra: ”Ty samhällsordningen stöder sig på beräkningen på en obeveklig rättfärdighet och icke på det där paradisiska jollret om broderlighet, uppoffring och kärlek, som så många hedervärda socialister nu för tiden söker tuta i folk. Det är lönlöst, att man som en ny Jesus Kristus predikar nödvändigheten av uppoffring och själv föregår därmed med gott exempel. Egoismen är starkare än de där apostalärorna och kan; endast hållas i schack genom sträng lag och mönstergill ekonomisk ordning. Den mänskliga hänförelsen kan visserligen medföra starka rörelser, som främja civilisationens framsteg, men en sådan känslöflykt har liksom värdets förändringar blott till följd, att den lägger lag och ordning på en mera fast och begränsad grund. Naturen eller gudomen satte misstroende i våra; hjärtan. Den trodde inte på människornas kärlek till varandra. Och fastän det är till skam för det mänskliga medvetandet, måste jag säga det, vårt hyckleri tvingas ju i alla fall till slut att höra det: Alla upplysningar, som vetenskapen ger oss om, försynens planer med hänsyn till samhällets utveckling, tyda på ett djupt rotat människohat från Guds sida”. Lika skarpt fördömer han fackföreningsrörelsen och dess kampmedel, vidare den statliga socialpolitiken liksom över huvud klassorganisationens och statens åtgöranden. Enda medlet att förverkliga social rättvisa består i att skapa ett samhälle av producenter som ömsesidigt utbyta sina varor allt efter deras likhetsvärde vad arbetet gäller, det vill säga den lämnade varan skulle ha kostat lika; mycket arbete som den mottagna. Samhällsmedlemmarna tillföra vidare arbete i erforderlig mängd och i förhållande till den samlade rikedom eller tydligare talat: skapa en ordning, där tillgång och efterfrågan uppväga varandra.

Marx' bemötande av ”Eländets filosofi” kännetecknas redan av titeln ”Filosofins elände”. Han vänder sig först mot de ekonomiska elementen i Proudhons verk och påvisar med stöd av dokument, att hans teser och antiteser dels härröra från en halvförstådd läsning av engelska och franska nationalekonomer, dels direkt tagits från engelska kommunister. Marx visar redan i denna del en stor beläsenhet i den ekonomiska litteraturen. Sedan riktar han sina egna teoretiska slutledningar mot Proudhons filosofiska och socialkritiska element och ger många positiva uppslag. Marx' huvudsakliga syfte var att förmå socialisterna att uppges sin utopism och tänka realistiskt, att uppfatta de sociala och ekonomiska kategorierna i deras historiska betydelse:

”De ekonomiska kategorierna äro blott de teoretiska uttrycken, tankens gripord för de samhälliga produktionsförhållandena... Proudhon har alldeles riktigt förstått, att människorna tillverka kläde, linne och så vidare under bestämda produktionsförhållanden. Men vad han inte förstått är att dessa bestämda sociala förhållanden äro lika goda mänskliga produkter som kläde, linne och så vidare. De samhälliga förhållandena äro nära förbundna med produktionskrafterna. Med uppkomsten av nya produktionskrafter förändra människorna sitt produktionssätt, och med förändringen av produktionssättet, sättet att vinna sitt uppehälle, förändra sig alla deras sociala förhållanden. Handkvarken gav upphov till ett samhälle med feodalherrar, ångkvarken ett samhälle med industriella kapitalister. Men samma människor, som skapa de sociala förhållandena enligt sitt materiella produktionssätt, skapa också principerna, idéerna, kategorierna i enlighet med sina sociala förhållanden. Alltså äro dessa idéer, dessa kategorier lika litet eviga som de förhållanden, som de uttrycka. De äro historiska, förgängliga, övergående produkter. Vi leva mitt inne i en ständig rörelse, där produktionskrafterna ökas, sociala förhållanden förstöras, idéer nybildas”.

Här skall man framför allt lägga märke till att Marx tillskriver produktionssättet en mäktig revolutionerande verkan, och att han kännetecknar de olika samhällsformerna genom de olika arbetsmedlen. Eller som han senare säger i ”Kapitalet”: Icke vad utan hur man producerar

särskiljer de olika samhällsformerna. Vad han vill säga är att idéerna och tankesystemen äro begränsade till sin tid och att de bero på rådande produktionsförhållanden. Vill man förstå dem, måste man såväl studera de tider, som föregått dem, som undersöka dem själva. Man måste se efter om inte möjligen i dem uppstått nya former, som träda i motsägelse, motsättning till de gamla:

”Även feodalismen hade sitt proletariat — livegenskapen, vilken innehöll grodden till borgardömet. Även den feodala produktionen hade två motsatta element, som man likaledes betecknade som ”goda” och ”dåliga” sidor av feodalismen utan att ta hänsyn till, att det alltid är den ”dåliga” sidan, som slutligen hemför segern över den ”goda”. Det är den dåliga sidan, som väcker till liv den rörelse, som gör historien, därigenom att den driver kampen till sin spets. Vi kunna föreställa oss ekonomerna under feodaltherrarnas glansdagar, tänka oss dem som hänfödda av den ridderliga dygden, av den vackra harmonin mellan rätt och plikt, av det patriarkaliska livet i städerna, av den blomstrande hemslöjden på landet, över utvecklingen av det i korporationer, skrån och gillen organiserade hantverket, med ett ord hänfödda över allt det som bildar feodalismens vackra sida. Tänk om ekonomerna då ställt upp det problemet för sig att ta bort allt som kastar någon skugga på denna bild: livegenskapen, privilegierna, anarkin — huru skulle det ha slutat? Man skulle ha förintat alla element, som framkallade kamp, man skulle ha kvävt bourgeoisins utveckling i lindan. Man skulle ha föresatt sig att lösa det vanvetliga problemet att suddas ut historien.

När bourgeoisin kom till makten frågade man varken efter den goda eller dåliga sidan hos feodalismen. De produktionskrafter, som den själv utvecklade under feodaltiden, tillföll den. Alla gamla ekonomiska former, de privaträttsliga förbindelser, som bourgeoisin själv framtvingat, det politiska tillstånd, som var uttrycket för det gamla samhället, allt detta bröts sönder”.

De socialister och sociala revolutionärer, som betrakta de samhälliga svårigheterna och striderna som ett absolut ont och därför söka bygga ett samhälle, som består av idel goda sidor, ha inte förstått meningen i mänsklighetens historia. De feldöma både det förflutna och nuet.

”Vill man alltså riktigt bedöma den feodala produktionen, måste man betrakta den som ett produktionssätt, grundat på motsatsförhållanden. Man måste visa, hur rikedom producerades inom denna motsättning, hur produktionskrafterna utvecklade sig samtidigt med klassernas strider, hur den ena av dessa klasser, den dåliga sidan, den sociala onda, ständigt växte, tills de materiella villkoren för dess frigörelse bragts till mognad. Säger inte det tydligt nog, att produktionssättet, de förhållanden, i vilka produktionskrafterna utveckla sig, allra minst äro eviga lagar? De motsvara tvärtom ett bestämt utvecklingstillstånd för människorna och dessas produktionskrafter. Visar det inte att en i människornas produktionskrafter inträdd förändring nödvändigt medför en förändring i deras produktionsförhållanden? ...

Bourgeoisin börjar med ett proletariat, som å sin sida självt är en rest av det feodala proletariatet. Under sitt historiska utvecklingsskede ger bourgeoisin med nödvändighet upphov till en klass med motsatt karaktär. Vid sitt första uppträdande är denna karaktär mer eller mindre skymd, existerar blott i dolt tillstånd. Men i samma mån som bourgeoisin utvecklar sig, utvecklar den i sitt sköte ett nytt proletariat, ett modernt proletariat: det uppkommer en kamp mellan proletariatet och bourgeoisiklassen. Innan båda parterna ha känt, märkt, värderat, förstått, medgivit och slutligen högt proklamerat denna kamp ytrar den sig tills vidare blott i delvisa och övergående sammanstötningar, i förstörelseverk”.

Marx visar i ett särskilt kapitel nödvändigheten och den historiska betydelsen av fackföreningarna, som arbetarna trots utopisternas och ekonomernas alla maningar och varningar fortsatte att bilda och förbättra för att kunna motstå kapitalets tryck. Det betyder sammanfattningen av arbetarnas många olika intressen och aktioner till en stor klassrörelse, som träder i motsättning till den borgerliga klassen. Detta hindrar dock inte att det finnes stridiga

intressen inom klassen själv, fastän de skjutas åt sidan, så snart klass uppträder mot klass:

”Från dag till dag blir det klarare, att produktionsförhållandena, som omge bourgeoisin, inte ha en enhetlig, enkel utan en dubbel karaktär. I samma förhållanden, som skapa rikedom, uppkommer även fattigdom. I samma förhållanden, i vilka produktionskrafternas utveckling försiggå, utvecklas även en undertryckande kraft. Dessa förhållanden kunna till slut skapa den borgerliga rikedom, det vill säga borgarklassens rikedom endast under fortsatt förintelse av den rikedom, som enstaka medlemmar av denna klass äga, och under skapandet av ett ständigt växande proletariat.”

Denna dubbla karaktär hos det kapitalistiska samhället har till följd, att nationalekonomerna, som äro den bestående ordningens teoretiker, förlora sin hållning, medan socialisterna, proletariatets teoretiker, se sig om efter medel att avhjälpa eländet: De fördöma klasskampen¹, bygga utopier, göra upp planer på befrielse, medan den enda riktiga lösningen — riktig därför att den utgår från de verkliga förhållandena — måste vara att gynna den undertryckta klassens organisation, göra dess kamp målmedveten. Ty i dessa strider skall det nya samhället danas. Men detta kan endast ske, om produktionskrafterna ha nått en hög grad av utveckling. Eller som Marx säger:

”En undertryckt klass är livsvillkoret för varje på klassmotsättningar grundat samhälle. Den undertryckta klassens frigörelse innesluter alltså nödvändigt skapandet av ett nytt samhälle. Skall den undertryckta klassen kunna frigöra sig, så måste man ha nått det plan, på vilket de redan förvärvade produktionskrafterna och de rådande samhälliga inrättningarna inte längre kunna leva kvar bredvid varandra. Av alla produktionsinstrument är den revolutionära klassen själv den största produktionskraften. De revolutionära elementens organisering som klass förutsätter alla de produktionskrafter färdiga tillvaro, som över huvud kunna utvecklas i det gamla samhällets sköte. Betyder det, att det efter det gamla samhällets fall ges ett nytt klassvälde, som skall nå sin spets i en ny politisk makt? Nej. Villkoret för arbetarklassens frigörelse är avskaffandet av alla klasser, liksom frigörelsen av tredje ståndet, borgarståndet, ledde till alla ståndens avskaffande. Arbetarklassen skall under utvecklingsförloppet ersätta det gamla borgerliga samhället med en association, som utesluter klasserna och deras motsättningar, och det skall inte längre ges någon egentlig politisk makt, emedan just den politiska makten är det officiella uttrycket för klassmotsättningarna inom det borgerliga samhället.

Till dess är motsättningen mellan proletariat och bourgeoisin en kamp klass mot klass, en kamp, som i sitt högsta uttryck betyder en total revolution. Behöver man för övrigt undra över att ett på klassmotsättningen grundat samhälle drives till den brutala ytterligheten, till sammanstötningen man mot man som en sista lösning? Man må inte säga, att den sociala rörelsen utesluter den politiska. Det finns ingen politisk rörelse, som samtidigt inte också är en social.

Först då den stund har kommit, då det varken finns klasser eller klassmotsättningar, skola de sociala evolutionerna upphöra att vara politiska revolutioner. Intill dess skall före varje allmän nygestaltning av samhället den sociala vetenskapens sista ord alltid lyda: 'Kämpa eller dö; blodigt krig eller förintelse. Så ställer sig den obevekliga frågan'. (George Sand).”

Med dessa fältrop slutar Filosofins elände. Det är prologen till ”Kommunistiska manifestet”, som blott är sin tids populära framställning av de i stridsskriften mot Proudhon utvecklade positiva lärorna.

¹ Med socialister menade man helt naturligt på den tiden inte detsamma som nu utan owenister och fourierister, som förkastade alla klasstrider, fackföreningsstrejker och arbetarpolitik. Se för övrigt Kommunistiska manifestet. Övers. anm.

III. Agitation och levnadsöden.

1. *Fyrtiotalets revolutionära anda.*

Marx var revolutionär inte blott i ordets andemening, i det han skapade en ny social uppfattning och teoretiskt grundade en ny ekonomisk ordning, utan han var det också i den allmänt gängse meningen om våldsaktioner, varvid striderna under franska revolutionens första år föresvävade honom som förebild. Han hade ett fint öra för det revolutionära gnytt i folkmassornas djupa leder. Och det blåste också revolutionära vindar under de år, då elementen till hans nya sociala uppfattning samlades i hans själ och fördjupades till ett system. I England pågick 1842 den första storstrejken, som hade en politiskt revolutionär karaktär och hotade att utvidga sig till generalstrejk. Åren 1843 och 1844 var tron på en nära förestående revolution vida utbredd i England. År 1845 utbröto de schlesiska vävarupproren, och 1845 och 1846 spred sig de olika socialistiska läroarna som en löpeld i Tyskland, och socialistiska tidskrifter utgavos i de industriella medelpunkterna. I Frankrike vimlade det av socialistiska system, romaner och tidningsartiklar. Det kommunistiska spöket gick omkring i Europa. I början av februari 1847 inkallade Fredrik Vilhem IV den förenade lantdagen, som betraktades som den tyska revolutionens stormfågel. Dessa händelsers sammanhang kunde inte undgå skarpsynta tänkare. Hand i hand med industrins utvidgning, järnvägarnas och telegraflinjernas snabba anläggning växlade ekonomisk blomstring och kriser, växte fattigdomen, kämpade arbetarna med allt större förbittring mot lönesystemets järnhårda lag, mot de usla lönerna, som knappt tillät proletariet att hålla livet uppe ens. Ropet i England lød: ”Ju fler fabriker, desto större nöd”, men också: ”Ju större politisk rätt för massorna, desto säkrare befrielsen”! Den som levde i Frankrike och England under de åren och sysslade med socialism, kunde helt enkelt inte undgå att märka, att politiska och sociala revolutioner voro på frammarsch.

Redan i sitt första brev till Ruge, skrivet i Holland i mars 1843, nämner Marx de kommande revolutionerna och förutsäger — till Ruges misstroagna förvåning — att Fredrik Vilhelm IV:s regering drev mot en revolution. På den tiden hade Marx knappt börjat sina socialistiska studier. Men ju mer han studerade, ju skarpare han utarbetade sin sociala dialektik och fattade klasskampstanken, desto oundvikligare syntes honom slutsatsen, att den proletära revolutionen, proletarietets övertagande av statsmakten är det absoluta villkoret för kommunismens seger.

Den utopiska socialismen ställde sig utanför staten och sökte bygga upp ett socialistiskt samhälle utom staten och bakom statens rygg. Utopismen med sina sedligt religiösa bevekelsegrunder och medeltidskommunistiska traditioner skräpade ännu med det där föraktet för staten, som kännetecknade den katolska kyrkan under dess glanstid. Marx däremot erkände alla reala maktfaktorer, även om han inte alltid rätt värderade dem. För honom var därför staten en verkställande makt, som det gällde att erövra och använda som ytterst verksamt medel i den sociala revolutionen. Sedan han börjat tränga in i politiken och den franska och engelska socialismen, uppgav han Hegels överspända statsideal och antog det moderna väst-europeiska tänkesättet. Men han tydde staten i klasskampens sinne: som ett verkställande utskott för den härskande och besittande klassen.

De intryck, begrepp, erfarenheter och tänkesätt, som slog rot i Marx' själ, under det att grunddragen till hans social- och historievetenskapliga system utformades, behärskade hela hans livsverk.

Marxismen är en helt naturlig produkt av den revolutionära jordmånen under första hälften av

1800-talet. Marx fullständigar den tidens socialt revolutionära läror och omsätter dem i handling. Alla hans tankar och känslor genomsyra dem, det finn ingenting speciellt judiskt över dem. Ingen judisk filosof, sociolog eller skald har saknat judiska karaktärsdrag så mycket som Marx.

2. Kommunistiska manifestet.

Liksom i Paris så sökte Marx även i Bryssel komma tillsammans med tyska arbetare för att skola dem genom föredrag och samtal. Han hade därvid en trogen hjälp i Engels, som förfogade över mera tid och pengar för denna uppgift. Engels verkade i Paris, Köln, Elberfeld och så vidare för den nya läran. De tyska arbetarna i utlandet voro sedan 1836 organiserade i ”De rättfärdigas förbund”, som sedan 1840 hade sitt säte i London. De engelska grupperna stodo i förbindelse med varandra genom kommunistiska korrespondenskommittéer. Från Paris och Bryssel gjorde man centralkommittén i London uppmärksam på Marx, och i januari 1847 fick styrelsemedlemmen Josef Moll i uppdrag att resa till Bryssel för att underhandla med Marx. Följden av dessa underhandlingar blev att ”De rättfärdigas förbund” ombildades till ”Kommunisternas förbund”, som höll sin första kongress sommaren 1847 i London. Engels och Wilhelm Wolff (Lupus) voro därvid med som delegerade. I slutet av november och början av december hölls en andra förbunds kongress i London, och då deltog även Marx, som därvid jämte Engels fick i uppdrag att utarbeta ett nytt program. Det nya programmet är det Kommunistiska manifestet. Engels hade kommit från Paris, Marx från Bryssel. Före sin avresa från Paris eller den 24 november skrev Engels ett brev till Marx, i vilket han talar om manifestet med orden:

”Fundera i alla fall ett tag på trosbekännelsen. Jag tror vi göra bäst i att slänga katekesformen och kalla saken Kommunistiskt manifest. Den förra formen passar inte alls, då programmet ju måste innehålla mer eller mindre historia. Jag tar med mig det manuskript, som jag satt ihop. Det går i enkel berättarstil men är dåligt utfört; jag hade väldigt bråttom. Jag börjar: Vad är kommunismen? och övergår genast till proletariatet — uppkomsthistorien, olikheten med tidigare arbetare, utvecklingen av fiendskapen mellan proletariat och bourgeoisi, slutledningar, däremellan en del bisaker och slutligen kommunisternas partipolitik, så mycket som lämpar sig för allmänheten”.

Engels' utkast gav Eduard Bernstein ut.¹ En jämförelse mellan utkastet och det verkliga Kommunistiska manifestet visar Marx' andliga överlägsenhet över Engels.

Kommunistiska manifestet innehåller fyra kapitel: 1. Bourgeoisins utvecklingshistoria, bourgeoisins karaktär, dess positiva och negativa verk. 2. Teoretiska uppfattningar och slutledningar — klasskampsläran och proletariatets historiska roll. 3. Praktiska tillämpningar — revolutionära aktioner av kommunisterna. 4. Kritik av de övriga socialistiska läror. Denna sista del har för länge sedan förlorat allt aktuellt intresse, så vi behöva endast uppehålla oss vid de tre första punkterna.

1. Bourgeoisin utvecklas i det feodala samhällets sköte, i de medeltida hantverkarstäderna. Med de geografiska upptäckterna på 1500- och 1600-talet utvidgades dess verkningskrets. De lade hantverk, lantbruk och samfärdsmedlen på ny bog. De slet ned medeltidens ekonomiska och politiska skrankor. De störtade feodalismen, skråordningen, de små självständiga stadsrepublikerna, den absoluta monarkin och upprättade den moderna industrin i dess sammanfattande, koncentrerade form, samtidigt som de skapade den borgerliga friheten, nationalstaten och den internationella samfärdseln. ”Först bourgeoisin har visat vad mänsklig verksamhet kan åstadkomma. Den har fullbordat helt andra underverk än egyptiska pyramider,

¹ Engels: Kommunistisk katekes i svensk översättning utkommen på Tidens Förlag.

romerska vattenledningar och gotiska katedraler, den har utfört helt andra tåg än folkvandringar och korståg ... Bourgeoisin har under sitt knappt hundraåriga klassvälde skapat kolossala produktionskrafter än alla föregående generationer tillsammans. Den har underkuvat naturkrafterna, konstruerat maskinerna, tillämpat kemin på industrin och jordbruket, uppfunnit ångbåtarna, byggt järnvägarna och de elektriska telegrafnäten, uppodlat hela världsdelar, gjort floder farbara, stampat hela befolkningar ur marken.” Det är bourgeoisins positiva verk. Nu till det negativa: Den skapade proletariatet, införde en okontrollerad, obehärskad, anarkistisk världshushållning och gav upphov till periodiska kriser. Resultatet blev fattigdom och hungersnöd till följd av överproduktion och kapitalanhopning, överansträngning och hänsynslös utplundring av arbetarna, vilkas kraft köpes för minsta möjliga livsmedelsmängd, som uppehållet kräver. Detta tillstånd visar, att produktionskrafterna bli omfångsrikare och drivkraftigare än de förhållanden, under vilka de verka. Den ekonomiska ordningen kan producera och lämna mycket större mängd varor, än samhället kan förbruka under rådande äganderättslagar, det vill säga fördelning och effektiv efterfrågan kan inte hålla jämna steg med varuproduktion och tillgång utan bli efter. De materiella produktionskrafterna drivas utöver de gränser, som privategendomslagarna själva dragit upp för dem. Detta sker också därför att arbetar-massorna måste inskränka sin varuförbrukning i högsta möjliga grad till följd av de egendoms-lagar, som ge kapitalet rätt att fördela efter eget behag. Samtliga dessa tillstånd, de positiva såväl som de negativa, möjliggöra och orsaka arbetarnas strider mot bourgeoisin — även de personliga produktionskrafterna råka i uppror. Striderna leda till att arbetarna organisera sig i fackföreningar, till att klassmedvetandet vaknar och skapar ett politiskt arbetarparti.

2. Händelserna inom det borgerliga samhället såväl som inom de feodala och forntida samhällena, där fri och slav, patricier och plebejer, baron och livegen, mästare och gesäll, kapitalist och proletär stodo och stå i ständig motsats till varandra, allt detta visar, att hela mänsklighetens historia alltifrån privategendomens uppkomst är historien om klasskampen, och att denna klasskamp, som än är dold, än öppen, antingen skapar nya samhälls- och egendomsformer, nya ekonomiska system eller också slutar i båda klassernas gemensamma undergång. De fientliga klasserna äro bärare av stridiga ekonomiska intressen, egendomsformer och kultur-mål. Städernas hantverkare och köpmän (borgare) kämpade mot feodalherrarna och riddarna för borgerlig egendom, för fri handel och samfärdsel, för att fritt få förfoga. över den personliga egendomen, för nationell stat. Med bourgeoisins seger kom privategendomen på allt färre händer. Proletärerna äro egendomslösa, de ha ingen andel i sitt fäderneslands rikedom. Å andra sidan blir kapitalhopningen allt mer föremål för allmänt samarbete, kapitalet blir en gemensam produkt. Proletariatet kan alltså inte längre kämpa om privategendom utan om att under samhällig ledning få utnyttja de gemensamt skapade produktionsmedlen och de färdiga varorna. Bourgeoisin har alltså i proletariatet skapat en social klass, som måste ha till mål att avskaffa den borgerliga egendomsformen och utropa den proletära, gemensamma egendomsformen.

3. I denna arbetarklassens kamp äro därför kommunisterna rörelsens banbrytare. De äro det klassmedvetna proletariatets teoretiker och alltid offervilliga förkämpar. ”Kommunisterna bilda inte något särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna. De ha inte något eget intresse, som samtidigt inte också är proletariatets intresse. De ställa inte upp några särskilda principer, efter vilka de vilja leda den proletära rörelsen”. Kommunisterna förfäkta hela proletariatets och hela arbetarrörelsens intressen. Deras syfte är: att ena proletariatet till klass, störta bourgeoisins välde och erövra den politiska makten genom proletariatet. De stödja överallt ”varje revolutionär rörelse mot den bestående sociala och politiska ordningen. I alla dessa rörelser lägga de egendomsfrågan, vilka mer eller mindre invecklade former den än må

anta, som grundval för rörelsen. Kommunisterna arbeta slutligen över allt på förbindelse och samförstånd mellan alla länders demokratiska partier. Kommunisterna förmå att hemlighålla sina åsikter och avsikter. De förklara öppet, att deras mål endast kan nås genom våldsam omstörtning av hela den nuvarande samhällsordningen. Må de härskande klasserna darra för en kommunistisk revolution. Proletärerna kunna i den inte förlora något annat än sina kedjor, men de ha en värld att vinna. Proletärer i alla land, förena er!”

Som socialfilosofiskt dokument, som i ord återspeglar sin tid, är manifestet nästan fullkomligt. Stor lidelse och alldeles ovanlig intellektuell kraft äro förenade i det. En den djärvaste och tankerikaste hjärna har här i glödhetan från den mest gnistrande andliga härd smitt sina årslånga studier till en mästerlig miniatyr inom en lika konstnärlig liten ram. Men verket är inte fritt från motsägelser. I mitten på första delen, i de av oss nyss (sid. 76-78) anförda ställena, lovsjunges bourgeoisins roll med verklig hänförelse. I samma dels sista rader förklaras dock, att ”bourgeoisin är den viljelösa och motståndslösa representanten för industrins utveckling”, och ännu skarpare är denna kritik i andra delen, där bourgeoisin anklagas för tröghet: ”Man har invänt, att all verksamhet skulle upphöra och efterträdas av en allmän lathet, om privategendomen avskaffades. Vore det så, skulle det borgerliga samhället för länge sedan ha gått under för sin lättja, ty de som där arbeta förvärva inte, och de som förvärva arbeta inte.” Det skulle betyda, att bourgeoisin vore lat och läte bli att arbeta, och dock säger manifestet på ett annat ställe, att bourgeoisin utfört större underverk än Egypten och Rom eller medeltiden, och att bourgeoisin under sitt knappt hundraåriga klassvälde skapat kolossalar produktionskrafter än alla föregående generationer tillsammans. Och i andra delen heter det också: ”Att vara kapitalist betyder att inta icke blott en rent personlig utan även en social ställning i produktionen. Kapitalet är en gemensam produkt och kan blott bringas i omsättning genom flera samhällsmedlemmars gemensamma verksamhet, ja i sista hand endast genom alla samhällsmedlemmars gemensamma arbete”. Även bourgeoisin, kapitalets bärare, tar alltså verksam del i produktionen. Man skulle kunna förklara Marx' och Engels' motsägelsefulla hållning i fråga om bourgeoisin på så sätt, att de menade, att kapitalisterna inte frivilligt, avsiktligt skapade industrins och samhällets utveckling utan under förhållandenas tvång, i profitbegär eller i konkurrenskampen. Men det samma gäller ju också proletären: han går inte på fabrik med det av fri vilja fattade beslutet att bygga maskiner, tillverka precisionsinstrument och främja civilisationen utan för att tjäna brödet åt sig och sin familj.

Marx friade sig senare från denna motsägelse på så sätt att han påstod, att den föränderliga kapitaldelen (lönearbetet) helt och allena skapade mervärdet. Och den läran utvecklade han med järnhård konsekvens i sitt huvudverk ”Kapitalet”.

3. Revolutionen 1848.

Kommunistiska manifestet hade knappt torkat från trycksvärtan, när februarirevolutionen bröt ut. Den galliska branden spred sina gnistor även till olika tyska stater, medan demokraterna i Bryssel angrepos och misshandlades av pöbeln. Ett av offren var Karl Marx, som till på köpet utvisades av den belgiska regeringen. Detta bekom honom dock mindre, då han i alla fall redan stod färdig att resa till Paris, dit den franska republikens provisoriska regering inbjöd honom med följande skrivelse:

Paris den 1 mars 1848, Tappra och trogna Marx!

Den franska republikens mark är en tillflyktsort för alla frihetens vänner. Tyranniet har lyst Er i bann, det fria Frankrike öppnar sina portar för er — för Er och alla, som kämpa för den heliga saken, för alla folks broderskap. Den franska regeringens alla ämbetsmän

skola förstå sin plikt på det sättet.. Med hälsning och broderskap.

Ferdinand Flocon.

Medlem av provisoriska regeringen.

Uppehållet i Paris blev dock av kort varaktighet. Marx och Engels samlade medlemmarna i Kommunisternas förbund och skaffade dem möjlighet att återvända till Tyskland och delta i den tyska revolutionen. Själva reste de till Rhenlandet, och det lyckades dem att få ett i Köln planerat tidningsföretag i sina händer. Den 1 juli 1848 började så "Neue Rheinische Zeitung" att utkomma i denna stad. Huvudredaktör var självfallet Karl Marx, och bland medarbetarna märktes Engels, Freiligrath, Wilhelm Wolff och Georg Weerth. Då och då sände även Lassalle några bidrag. Det var alltså en medarbetarstab, som inte många dagliga tidningar ha kunnat skryta med. I en av sina Marx-Engels-böcker har Franz Mehring återgett ett urval av de där införda artiklarna. De äro ännu rätt läsvärda, men de skrevos tyvärr under en tid, som var mindre ägnad att förläna dem bestående värde. Man får därför inte i dem söka finger-visningar för socialisternas förhållande i framtida revolutioner. Tidningen grundades i en tid, då revolutionen förlorade i kraft och motrevolutionen tog överhand. Förbittring och lidelse förde ofta Marx' penna, och ibland var han tvungen att genom förutsägelser och känslofulla uttryck elda revolutionärernas mod. Här några exempel: Efter Wiens fall skrev han en artikel, som slutade med följande ord:

"När den 'röda republiken' segrat i Paris, skola länderna ur sitt inre spy ut sina arméer på och över gränserna, och de kämpande partiernas verkliga makt skall klart visa sig. Då skola vi komma ihåg vad som hände i juni och oktober, och även vi skola ropa: Ve de besegrade! De fruktlösa blodbadet sedan juni- och oktoberdagarna ... skola övertyga folken om att det blott finns ett medel att förkorta, förenkla, koncentrera samhällets dödsqual, och detta enda medel är — den revolutionära terrorn".

Eller läs t. ex. dessa rader från tidningens sista artikel, när den den 18 maj 1849 "föll för svek och försåt från smutsiga västkalmucker" (det vill säga preussare!)

"Som avsked påminna vi våra läsare om orden i vårt nyårsnummer: Den franska arbetarklassens revolutionära lyftning, världskrig — det är innehållsförteckningen för år 1849. Och kämpar av alla nationaliteter ha redan i öster samlat sig till en revolutionsarmé färdig att möta den ryska armén, det gamla Europas representant och bundsförvant. Redan hotar den röda republiken från Paris."

Censur, tryckfrihetsmål, revolutionens avmattning och ekonomiska svårigheter pinade livet ur tidningen efter en knappt ettårig tillvaro. Marx offrade allt vad han ägde i reda pengar och värdeföremål — tillsammans 7,000 taler - för att tysta fordringsägarna och avlöna medarbetare och teknisk personal. Sedan reste han till Paris, där han i stället för den röda republikens seger fick uppleva motrevolutionen. I juli 1849 förvisade den franska regeringen honom till sumptrakterna i Morbihan i Bretagne. Han föredrog dock att slå sig ned i London, där han sedan bodde till sin levnads slut.

4. Dystra och solljusa dagar i London.

Marx levde i London en hel människoålder och litet till. Hälften av denna tid var en mödosam kamp för tillvaron. Men det hindrade inte, att han ändå lyckades samla och förarbeta en oerhörd mängd material för sitt livsverk "Kapitalet". Och han fick det oaktat också tid över att avgörande gripa in i arbetarrörelsen, så ofta det bjöds tillfälle härtill, som t. ex. när Internationalen bildades. De första tio åren voro särskilt svåra. Fru Marx lämnar själv en gripande bild av fattigdomen under den första landsflyktstiden i ett brev, som hon den 20 maj 1851 skrev till Weydemeyer i Amerika. Försöket att utge "Neue Rheinische Revue" som fortsättning till "Neue Rheinische Zeitung" fick blott den negativa följden, att Marx' sista hjälpmedel

ströko med. Hur fattigt de hade kan man förstå av det faktum, att Marx måste låta sin sista rock vandra till pantbanken för att kunna köpa manuskriptpapper till sin broschyr om kommunistprocessen i Köln (i slutet av 1852). Härtill kommo tråkiga tvistigheter bland de tyska flyktingarna. När deras revolutionära drömmar gäckats, överhopade de varandra med anklagelser. Stridsskriften "Herr Vogt" är ett genljud från denna konflikt. Marx' enda regelbundna inkomstkälla under åren 1851-60 var hans korrespondenser till "New York Tribune". Han fick 20 mark per artikel, men det räckte knappt till hyran, tidningar och porton. Och mitt under denna nöd gick han och närde en tanke och en längtan att få skriva en socialistisk kritik av den politiska ekonomin. Man kan säga, att den tanken inte lämnat honom någon ro sedan 1845. Först på 60-talet ljusnade det för honom. Små familjeärv, Wilhelm Wolffs kvarlåtenskap på över 16,000 mark och Engels' rikliga och regelbundna hjälp, som efter 1869 uppgick till omkring 6,000 mark årligen, tilläto Marx att skriva "Kapitalet". Det första bandet är som bekant tillägnat Wilhelm Wolff.

Från denna relativt lyckliga tid härleder sig Paul Lafargues minnen från hans umgänge med familjen Marx. Framför allt skildrar han personligheten hos Kapitalets författare: I skötet av sin familj i vardagslag och i kretsen av sina vänner om söndagskvällarna var Marx alltid en lika älskvärd sällskapsmänniska, full av humor och skämt. "Hans djupt skuggade, svarta ögon gnistrade av glädje och spefull ironi, när han hörde någon kvick anmärkning eller ett slagfärdigt svar". Han var en öm, efterlåten far, som aldrig gjorde sin faderliga myndighet gällande mot sina barn. Hans fru var hans medhjälpare och kamrat i ordets egentligaste mening. Hon var omkring fyra år äldre än han. Trots sin adliga börd och trots den stora nöd och förföljelse, som hon årtal måste utstå vid sin mans sida, ångrade hon aldrig att hon band sitt öde till Marx'. Hon hade ett glatt, trevligt sätt, ofelbar takt och hennes mans alla bekanta, vänner och anhängare gävo henne snart sin högaktning. "Heinrich Heine, den obeveklige satirikern, fruktade Marx' hån. Men han hyste stor beundran för hans frus fina, känslfulla själ. Marx hade så hög aktning för sin frus intelligens och kritiska sinne, att han, enligt vad han 1866 sade mig, lät henne läsa alla sina manuskript och satte stort värde på hennes omdöme". Makarna Marx hade sex barn, fyra flickor och två gossar, men endast tre flickor blevo vuxna. Det var Jenny, som gifte sig med. Charles Longuet, Laura, som tog Paul Lafargue till man, och den olyckliga men mycket begåvade Eleanor, som tillbringade fjorton dystra år vid d:r Edward Avelings sida.

Sextioalet var utan tvivel Marx' lyckligaste tid, och det tycktes som om hans livs höst skulle lämna en mycket rik litterär skörd. Men snart sjönko hans krafter, och han hindrades av sjukdom att fullborda sitt verk. Marx' bästa arbetsår voro 1837 till 1847 och 1857 till 1871. Allt värdefullt som han skapat kom till under den tiden: Kommunistiska manifestet, Filosofins elände, verksamheten inom Internationalen, Kapitalet, inbördeskriget i Frankrike (Kommunen).

5. Internationalen.

De ekonomiska studierna för "Kapitalet" ledde Marx' uppmärksamhet på Englands sociala historia under 1700- och 1800-talet och gävo honom en vidare inblick i den engelska arbetarrörelsen under de tiderna, än vad de flesta både engelska och utländska forskare kunna tillägna sig. Han blev förtrogen med den proletära och revolutionära rörelsens tanke- och uttryckssätt. Särskilt intresserade han sig för chartismen och var också personligen bekant med dess senare ledare och anhängare. Alltid ivrig att lära känna den verkliga arbetarrörelsen och vara verksam i den iakttog han den engelska arbetarklassens göranden, som på 50-talet förnämligast inriktade sig på de fackliga frågorna. I politiskt avseende var rörelsen däremot

endast en sorts liberalism. I början på 60-talet skymtade dock en ändring. Arbetarledarna i London började tänka på en parlamentarisk reformrörelse, på inledningen till en kamp för allmän rösträtt, som var ett gammalt chartistiskt krav. Vidare intresserade de sig för Polens öde och för andra internationella frihetsfrågor. Arbetarledarna hade på världsutställningen i London (1862) lärt känna en fransk arbetardeputation, med vilken de brevväxlade. Mellan åren 1863 och 64 väckte så denna korrespondens tanken på att bilda en internationell arbetarsammanslutning. Tanken förverkligades sista veckan i september 1864. Arbetarrepresentanter från London och Paris höll den 25 till den 28 september en konferens i London, och på kvällen den senare dagen firades händelsen med ett offentligt möte i S:t Martinshallen. Marx fick en inbjudan till festen för att där representera de tyska arbetarna. Resultatet av denna konferens och festmötet var bildandet av den Internationella arbetarassociationen. Det tillsattes utskott och underkommittéer för att utarbeta program och stadgar. En av Mazzinis anhängare samt en fransman skrev ett utkast, som Marx sedan skulle ta hand om och göra något av. Han lät utkastet gå i papperskorgen och skrev "inauguraladressen", i vilken han skildrade de engelska arbetarnas historia sedan 1825 och härur drog de nödvändiga slutsatserna. Programförklaringen är helt och hållet Marx' verk. Blott de mycket anförda slutorden om "moralens och rättens enkla lagar", som "skulle reglera individernas förhållanden till varandra samtidigt som de även skulle vara högsta lag för nationernas ömsesidiga förbindelser" äro tagna ur Mazzinianhängarnas utkast. Marx visste, att sådana ideella krav äro fromma önskningsar, så länge de sociala förhållandena skapa motsättningar och sammanstötningar Klasserna och nationerna emellan. Att som i Frankrike och England med förkärlek åkalla rätt och rättfärdighet, broderskap, frihet och så vidare vore läppandakt för moderna mytologiska gudar, menade Marx. Invigningsadressen eller programförklaringen är på intet sätt några spetsfundiga, diplomatiska fraser avsedda att falla de engelska och franska arbetarna i smaken. Den innehåller tvärtom den marxistiska historieuppfattningen i all sin saklighet, även om uttryckssättet är anpassat efter den tidens engelska arbetare. "Det var svårt", skrev Marx till Engels, "att ordna saken så, att vår åsikt fick en form, som gjorde den antagbar från arbetarrörelsens nuvarande ståndpunkt ... Det behövs tid, innan den återuppväckta rörelsen tillåter den gamla djärvheten i språket. Man måste vara djärv i sak men mik i sätt". Invigningsadressen sammanfattar den engelska arbetarhistorien från 1825 till 1864 och visar, att dess strider liksom över huvud all modern socialhistoria ha resulterat i följande lärdomar för proletariatet: arbetarklassen bör företaga självständiga ekonomiska och politiska aktioner, utnyttja de reformer, som proletariatet tilltvingat sig av den härskande klassen, samt samverka internationellt för samhällets socialistiska omdaning och mot den hemliga militärdiplomatin.

Under åren 1865-71 ägnade Marx en stor del av sin tid åt Internationalen. Dess utveckling kom honom att hoppas det bästa. År 1867 skrev han därför till Engels:

"Det går framåt. Och vid nästa revolution, som kanske kommer förr än det tycks, ha vi (det vill säga du och jag) maskineriet i *våra händer*".

Internationalen genomgick tre skeden: från 1865 till 1867 förhärskade proudhonisterna; från 1868 till 1870 gav marxisterna tonen; efter 1871 ledde bakunisterna, tills de sprängde den. Både Proudhon- och Bakuninriktningen var mot den politiska aktionen och för en federativ, ekonomisk organisationsform av samhället. Bakunisterna voro dock samtidigt även kommunister, medan proudhonisterna avskydde kommunismen. Båda grupperna voro endast i en punkt eniga med Marx: de ville alla att ekonomin skulle utgöra grundvalen för den proletära aktionen. Båda grupperna anklagade honom å andra sidan och påstodo, att han var diktatorisk och att han strävade efter att centralisera Internationalens hela makt i sina händer. Förutom oöverbärliga teoretiska meningsskiljaktigheter började även rasfrågor och nationella för-

domar att undergräva Internationalen. De romanska och ryska anarkisterna ansågo Marx som pangermanist, omvänt anklagade några marxister Bakunin för panslavism. Ännu så sent som 1914 skrev professor James Guillaume, Bakunins sista efterföljare, en broschyr med titeln ”Karl Marx, Pangermanisten”. Mikael Bakunin (född 1814 i guvernementet Tver, Ryssland, död 1876 i Bern) uppehöll sig på fyrtioalet i Tyskland för studier. Han deltog i revolutionen 1848-49, blev häktad, utlämnades efter några års fängelse i Österrike till Ryssland. Efter fortsatt fängelsevistelse först i Petrograd, sedan på Schlüsselburg fördes han 1856 till östra Sibirien, varifrån lian dock samma år lyckades rymma. Sin återstående levnad tillbringade han i olika länder.¹ Han var en obetydlig teoretiker och gjorde inte den anarkistiska tankevärlden mycket rikare. Han utmärkte sig dock för stor revolutionär dådkraft och uppoffringsförmåga. Det inflytande, som han utövade, härledde sig från hans karaktär. Sedan början på fyrtioalet var han bekant med såväl unghgelianerna som Marx, Engels och Wilhelm Wolff. Ända till slutet av 1868 erkände han Marx' andliga överlägsenhet, vilket framgår av följande brev från honom till Marx:

Montbrillant 123, Genève den 22 dec. 1868.

Serno har meddelat mig innehållet i den del av ditt brev, som rör mig. Du frågar honom, om jag alltjämt nu som förr är din vän. Ja, mer än så, kära Marx, ty bättre än någonsin förstår jag nu, hur rätt du har, när du fortsätter att storma fram på den ekonomiska revolutionens väg och inbjuder oss att komma efter, och när du läxar upp dem bland oss, som förirra sig dels på de nationella, dels på de enbart politiska företagens sidostigar. Jag gör nit detsamma som du liar gjort i mer än tjuu år. — Alltsedan jag högtidligt och offentligt sade farväl åt Bernkongressens bourgeois, känner jag nu inte något annat umgänge, ingen annan miljö än arbetarnas värld. — Mitt fädernesland är hädanefter den International, som du själv framför alla andra har hjälpt till att grunda. Du ser, min vän, att jag är din lärjunge — och jag är stolt över att vara det. Jag har härmed sagt nog för att förklara för dig min ställning och mitt personliga tänkesätt ...

Men detta uttalande hindrade honom inte från att i hemlighet bilda en särorganisation, som bidrog till Internationalens sprängning. För övrigt var Internationalen blott en slags skola för socialistiska officerare, som först måste skapa sina arméer, men den visade sig resultatrikare än Marx själv hade trott. De marxistiska grundtankarna undanträngde alla andra sociala och revolutionära system, som hade dykt upp inom arbetarrörelsen.

6. Pariskommunen.

Den 1 september 1870 blev den franska hären slagen vid Sedan och tvangs dagen efter att sträcka vapen. Bland fångarna var Louis Bonaparte, fransmännens kejsare. Den 4 september störtades kejsardömet, och Frankrike blev republik. Två dagar efter skrev Marx till Engels:

”Internationalens franska sektion reste från London till Paris för att där göra dumheter i Internationalens namn. Man tänker störta den provisoriska regeringen och utropa *pariskommunen*”.

Fastän den nybakade franska republikens provisoriska regering ingalunda var sammansatt av demokrater, uttalade sig Marx och Engels mot varje revolutionär aktion från parisarbetarnas sida. Det framgår tydligt av den andra förklaring över det franska inbördeskriget, som Internationalens generalråd lät Marx författa den 9 september:

”Den franska arbetarklassen finner sig alltså försatt i ytterst svåra omständigheter. Varje försök att störta den nya regeringen, nu då fienden redan bultar på Paris' portar, vore en förtvivlad dumhet. De

¹ Det kan nämnas att Bakunin även var i Sverige. Då 1863 års polska uppror bröt ut kom han under antaget namn (Henri Souli) till Stockholm för att verka för Polens frihetssträvanden. Han blev föremål för stor hyllning och stannade nära ett år i landet. *Övers. anm.*

franska arbetarna måste göra sin plikt som medborgare, men de få inte låta sig behärskas av de nationella minnena från 1792... De skola inte upprepa det förflutna utan bygga på framtiden. Må de lugnt och beslutsamt utnyttja den republikanska frihet, som står dem till buds, till att organisera sin egen klass från botten och ända upp. Det skall ge dem nya, jättelika krafter för Frankrikes återfödelse och för vår gemensamma uppgift — proletarietets frigörelse”.

Marx uppmanade alltså de franska arbetarna att inte göra några dumheter, inte upprätta någon revolutionär kommun; i Paris utan att utnyttja den republikanska friheten, skapa en proletär organisation och spara och disciplinera krafterna för framtida uppgifter. Inga kloka ord kunde emellertid lägga band på oron. Upphetsade av regeringspartiets antidemokratiska åtgärder, djupt förödmjukade av den franska härens nederlag, upptända av kärlek till sitt fosterland och utom sig av raseri mot dem som sträckt vapen lyssnade arbetarna i Paris inte på Marx' ord utan gjorde den 18 mars 1871 revolution och utropade Pariskommunen. Paris skulle bli kärnan till en socialistisk republik. Efter sju veckor var revolutionen kuvad - och ve de besegrade! Marx skrev då broschyren om ”Inbördeskriget i Frankrike 1871”. Det är en av hans bästa skrifter. Han slet inte banden mellan sig och revolutionärerna — den tidens bolsjeviker — utan försvarade dem med oöverträffat eftertryck. Det var Marx' och den första Internationalens svanesång.

7. Levnadsafton.

De sista tolv åren av sitt liv måste Marx nästan oavbrutet kämpa mot olika kroppsliga lidanden, som alla hade sitt ursprung i en kronisk leversjukdom och i överansträngning. Han hade, som han själv skrev till en amerikansk vän, offrat ”hälsa, livslycka och familj” för sitt verk, och likväl blev det ofullbordat. All sin tilltvingade fritid ägnade han åt studier. Han studerade amerikanskt lantbruk och lärde sig ryska för att kunna sätta sig in i den ryska jordfrågan, och han grep sig lika ivrigt an med fond= börsnoteringar, bankväsen, geologi, fysiologi och högre matematik. År 1875 skrev han sin kritik av Gothaprogrammet¹, en misslynt skolmästaraktig skrift, som bär tydliga spår av sjuklig retlighet. Kritiken innehåller likväl några viktiga uppgifter om Marx' ställning till staten, till den revolutionära övergångstiden från kapitalism till socialism och slutligen till det socialistiska samhället självt. — Han tog en brunnskur i Karlsbad och försökte på alla sätt att återvinna hälsan. Åren 1877-78 var han tämligen arbetsduglig. Han sökte då ordna sina manuskript så att andra delen av ”Kapitalet” skulle kunna tryckas. Det visade sig dock snart, att det var; slut med hans arbetsförmåga. Intet kunde längre hejda den avmattning, som gick ut över både kropp och själ. Inte ens resor till kurorter i Frankrike och Algeriet hjälpte något. Just vid denna tid började Marx vinna erkännande både i Frankrike och England. Jules Guesde, Henry M. Hyndman, Belfort Bax började sprida hans läror. Det bildades marxistiska och antimarxistiska partier. Men den som var föremål för detta erkännande, var då redan en bruten man. Luftrörskatarr, lungsjukdomar, krampaktiga hostanfall och så vidare såväl som förlusten av hans fru den 2 december 1881 och hans äldsta dotter (fru Longuet) i januari 1883 gävo dödsstöten åt Marx' svaga kropp. Den 14 mars 1883 utandades han sin sista suck. Engels skildrar Marx' sista ögonblick i ett brev, som han dagen efter skrev till sin amerikanska vän Sorge:

”I går eftermiddag halv tre kom jag dit. Det var den tid, då han bäst brukade kunna ta emot besök. Men nu var hela huset försänkt i sorg; det tycktes lida mot slutet. Jag frågade vad det var fatt, sökte tränga till sakens botten, tröstade. Han hade haft en liten blödning, och efteråt plötsligt sjunkit tillsammans. Vår gamla duktiga Lena, som vårdat honom bättre än en mor vårdar sitt barn, gick

¹ Gothaprogrammet var den akt, varigenom den tyska socialdemokratins två oppositionella fraktioner (Lassalleanhängarna och Eisenachgruppen) förenades vid kongressen i Gotha i maj 1875. *Övers .ann.*

upp, kom ned: han halvsov, jag kunde komma med upp. När vi kommo in, låg han där och sov men för att aldrig vakna mera. Pulsen hade stannat, han andades inte längre. Under de två minuter, Lena varit och hämtat mig, hade han slumrat in lugnt och smärtlöst ... Mänskligheten är ett huvud fattigare, den har till och med förlorat det mest betydande huvud, den någonsin ägt. Proletariatets rörelse fortsätter framåt, men den medelpunkt är borta, till vilken fransmän, ryssar, amerikanare, tyskar i avgörande ögonblick självmant vände sig för att varje gång få det klara, oemotsägliga råd, som blott snillet och den fulländade sakkunskapen kunde ge.”

Lördagen den 17 mars begravdes han på Highgate's kyrkogård i London. Bland dem som talade vid graven voro Friedrich Engels och Wilhelm Liebknecht. Den förre gav en kort historik över Marx' revolutionära insats och sade därvid bland annat:

”Liksom Darwin upptäckte den organiska naturens utvecklingslagar, så fann Marx lagarna för mänsklighetens historia. Han avslöjade det enkla men förut under all sköns ideell grannlåt dolda faktum, att människorna före allt annat måste äta, dricka, kläda(sig och finna tak över huvudet, innan de kunna, kasta sig på politik, vetenskap, konst, religion eller vad annat som helst. Han fann, att produktionen; av de materiella livsförnödenheterna och motsvarande grad av ett folks eller en periods ekonomiska utveckling därför bestämde den grundval, på vilken ifrågavarande folk byggde sina nationella institutioner, sin rättsordning, sin konst, ja även sina religiösa idéer, och på vilken därför även förklaringen till dessa företeelser måste utgå, ett förfarande som är fullständigt motsatt till det som förut använts. Marx upptäckte också de särskilda lagarna för det moderna kapitalets produktionssätt och för det borgarsamhälle, som det skapar. Med upptäckten av mervärdet kastades genast ljus över ett förhållande, som varken borgerliga ekonomer eller socialistiska kritiker hade kunnat utforska därför att de envisades att treva, sig fram i mörker ...”

Efter Engels talade Liebknecht, som hade skyndat från Tyskland för att ägna sin sista gård av aktning åt sin vän och mästare:

”Den man som vi nu sörja som död var stor i sin kärlek och i sitt hat. Hans hat kom av hans kärlek. Han hade ett ädelt hjärta och en ädel själ. Han har tagit den sociala demokratin ur dess begränsning som sekt, som skola, och lyft och danat den till ett parti, som redan kämpar oemotståndligt och till slut skall vinna segern”.

Engels överlevde Marx i tolv år och utgav under den tiden de båda sista banden av ”Kapitalet”. Karl Kautsky, Engels lärjunge och efterföljare och den egentliga spridaren av Marx' läror, utgav å sin sida i tre delar Marx' historiska studier över mervärdet. Det är inte mycket som fattas det sistnämnda verket för att det skulle kunna räknas som en stor historia i nationalekonomi.

IV. Marxismen.

1. Den materialistiska historieuppfattningen.

Som riktlinje för sina studier använde Marx efter 1843-44 den historieuppfattning eller forskningsmetod, som i motsats till Hegels idealistiska historieuppfattning kallas materialistisk. Den är dialektisk, det vill säga den söker förstå den sociala utvecklingens svängningar mellan motsatta ytterligheter. Därför är den liksom Hegels dialektik samtidigt både en historieuppfattning och forskningsmetod. Marx utarbetade aldrig sin forskningsmetod i något särskilt eller detaljerat verk. Dess element äro inströdda i hans skrifter och tjäna antingen polemiska eller övertygande syften. Blott i förordet till hans bok ”Till kritiken av den politiska ekonomin” gav han på två trycksidor en kort redogörelse för sin historieuppfattning, men tyvärr i ett språk, som inte alltid är klart och konsekvent, eller i uttryck, som man kan ha att invända mot. Marx hade för avsikt att skriva en bok i logik, och han tänkte då säkert klart formulera sin materialistiska dialektik. Men även den form, som hans grundtankar tagit i detta.. ämne, tillåter ett utdrag av hans uppfattning.

En blick på mänsklighetens historia är nog för att lära oss, att människorna från tidsperiod till tidsperiod ansågo olika åsikter om rätt, sedlighet, religion, stat, filosofi, lantbruk, handel, industri och så vidare för sanna eller falska, att de hade olika, ekonomiska institutioner, samhälls- och statsformer, att de genomgingo en ändlös rad av strider, krig och vandringar. Varifrån härleder sig denna förvirrade olikhet i mänskligt tänkande och görande? Marx uppställde den frågan för sig. Men det svar, han sökte, skulle inte handla om hur tanken, rätten, religionen, samhället, handeln och så vidare uppkommit. Den saken ansåg han vara historiskt given. För honom gällde det fastmer att upptäcka orsakerna, bevekelsegrunderna eller drivkrafterna, som framkalla förändringarna och omstörtningarna av de andliga och samhälliga företeelsernas innehåll och former eller tendenserna härtill. Kort sagt: Marx intresserade sig här inte för ursprunget utan för tingets utveckling — historiens revolutionära element.

Marx svarade: De drivkrafter hos det mänskliga samhället, som framkalla det växlande innehållet i människornas känslor, tankar eller medvetande, eller som ge upphov till de olika institutionerna och konflikterna, bero inte på idén, världsförnuftet eller världsanden utan på de materiella levnadsförhållandena. *Grundvalen till mänsklighetens historia är alltså materiell* — uppfattningen härav kallade Marx därför materialistisk. De materiella levnadsförhållandena — det vill säga det sätt på vilket människorna som samhälliga väsen med hjälp av naturen omkring dem och med hjälp av sina egna kroppsliga och andliga förmågor gestalta sitt materiella liv, framställa, fördela, utbyta de varor, som äro nödvändiga för att tillfredsställa deras behov. Av det materiella livets alla kategorier är produktionen, den viktigaste. Och denna bestämmas av produktionskrafterna, som äro av två slag: tekniska och personliga. De tekniska produktionskrafterna äro: land, vatten, klimat, råämnen, verktyg och maskiner. De personliga produktionskrafterna äro: Arbetarna, de naturvetenskapliga forskarna, teknologerna och slutligen rasens kvalitet: vissa människogrupper medfödda egenskaper att arbeta snabbt och väl. Blanck alla produktionskrafterna inta arbetarna främsta rummet: de äro den starkaste produktionskraften. I nästa rum kommer teknologin: den är en samhällsrevolutionär kraft av första storleken.

De samhälliga, rättsliga, politiska formerna och andliga systemen överensstämna med den nyss tecknade ekonomiska stommen. De äro endast ett sorts utsirad överbyggnad, som skjuter fram och drar blickarna till sig. — De samhälliga och rättsliga formerna och bestämningarna;

de olika sociala skiktens gruppering såväl som de statliga eller de övriga; officiella lagarna, som reglera egendomen och människornas samliv, dem kallar Marx *produktionsförhållanden*. — Liksom människorna framställa olika materiella förnödenheter ur de råämnena och krafter, som naturen lämnar dem, så skapa de sig också sociala, rättsliga, politiska institutioner och religiösa, moraliska, filosofiska system: ”människorna göra sin egen historia, men inte frivilligt, inte under förhållanden, som de själva valt, utan under historiskt givna, efterlämnade och redan uppfyllda villkor.” Under inflytande av de materiella levnadsförhållandena bygga människorna upp sitt samhällssystem, sin stat, sin rättsordning, sin religion, sin filosofi och sin vetenskap. Vi ta ett exempel: Förhistoriska människogrupper delade sig i stammar. Varje stam skulle ha sin egen gud, som fick sina särskilda egenskaper från den naturliga omgivningen. Med människornas sammanhållning i horder överensstämde den gemensamma hushållningen, som å sin sida motsvarades av en rättsordning och sedelag, som främjade gemenskapen. Det feudala samhället anpassade sin politik, sin rätt efter lantadelns och stadskorporationernas maktintressen och omformade den religiösa fädernetron i samma anda. Alla element och ideriktningar, som motarbetade feodalherrarna och skråväsendet, utskrekos som rättsvidriga och antireligiösa. Ett borgerligt, på privategendom baserat samhälle däremot vinnlägger sig om att avlägsna alla kvarlevor av gemenskaps- och korporationsrätten och att skapa en individuell rätt (upptagandet av den romerska rätten). Det gör jorden fri. I stället för de religiösa och sedliga korporationsbegreppen sätter det den individuella sedligheten, det personliga samvetet, det individuella förhållandet mellan människa och Gud (reformationen). I stället för de självständiga feudala smårikerna inför det ett enhetligt nationellt område och främjar absolutismen, så länge den går dess ärenden, sedan den konstitutionella monarkin och så vidare, och så vidare. Och allt detta sker inte emedan vissa människohjärnor genom logiska tankar själva funderat ut det, inte därför att någon översinnlig makt lärt dem att göra så, utan helt enkelt för att samhällets materiella förutsättningar oundvikligt påverka sinnet, som sedan översätter och utarbetar den yttre verkligheten i lämpliga begrepp och uppfattningar. ”Det är inte människornas medvetande, som bestämmer deras tillvaro, utan tvärtom deras sociala tillvaro, som bestämmer deras medvetande,” som Marx säger i ett av sina arbeten.

Inte ens den mest heroiska människa är det sociala livets självhärskande danare och laggivare. Han fullföljer blott tendenserna och strömningarna, som samhällets materiella grundval skapat. Han är endast en verkställande makt. Vilket inte hindrar att mycket beror på honom. Om han äger stora kunskaper och utmärkta förmågor, om han är en energisk natur, kan han bli i stånd att utföra stora ting och att påskynda utvecklingen, märk väl dock endast inom de gränser, som de materiella villkoren dragit upp. ”Hittilldags ha filosoferna endast uttolkat världen, det är emellertid nödvändigt att förändra den”, som Marx säger.

Vi ha på flera ställen talat om intressen. Därmed får inte förstås personliga utan i allmänhet sociala eller klassintressen. Marx är inte av den meningen att var och en handlar med tanke på sitt eget väl. I olikhet med Helvetius (1715-1771) och Jeremy Bentham (1748-1832) och andra borgerliga moralfilosofier tror inte Marx, att individens lust och smärta äro måttet och motivet till människans handlingar och uppträdande. Marx tror senare, att människorna i de viktigaste ögonblicken i sitt liv ofta handla rakt motsatt mot vad deras personliga intressen bjuda dem. Enligt Marx har individens intressen spelat mycket liten roll i historien. Han räknar endast med den sociala produktionens gemensamma intresse, och det anser han vara bestämmande för den andliga kulturen.

Hittills ha vi endast talat om olika samhälls- och produktionsformer och deras respektive andliga system. Men vi veta inte huru och varför en produktions- eller samhällsform blir

föråldrad och efterträdes av en annan, det vill säga huru och varför revolutionära förändringar komma till stånd.

De revolutionära förändringarna i samhället bero på två omständigheter, vilka äro vitt åtskilda ehuru samtidigt till sitt upphov förbundna med varandra. Den ena företeelsen är av teknisk art och består av förändringar i produktionskrafterna. Den andra företeelsen, som är resultatet av den första, har en personlig natur och tar sig uttryck i strider mellan samhällsklasserna.

Om produktionskrafterna utvidgas — antingen genom större skicklighet hos arbetarna, genom uppfinning av bättre verktyg, maskiner och arbetsmetoder eller genom att tillämpa naturvetenskapen på produktionen — om den materiella utvecklingen går framåt, om nya produktionsbehov uppstå, om den samhälliga grundvalen häftigt rubbas, till exempel genom yttre krig och handel, (det senare gäller särskilt urkommunistiska samhällen), om alltså allt detta sker, så upphöra samhällets produktionsförhållanden att motsvara grundvalen: produktionskrafterna råka i motsägelse till de givna produktionsförhållandena. Dessa främja inte längre produktionsutvecklingen utan hindra och fjättra den. Det uppstår då motsättningar och oenighet mellan de samhälliga skikten. Samtidigt upphöra även de andliga systemen att tillfredsställa människorna. Det uppstår religiösa, sedliga, filosofiska tvivel, tvister och splittringar, och härvid spela de ledande människors begåvning och böjelser liksom även deras i sinnet inrotade sedvanor en mycket stor roll. Sådana motsättningar som Brama och Buddha, Baal och Jahveh, nationalgud och världsgud, fariséer och judekristna, hedendom och kristendom, katolicism och protestantism, religiösa krig (korståg, trettioåriga kriget) vad religionssystem och moralläror gäller, eller som materialism och idealism, realism och nominalism och så vidare vad filosofiska åskådningar beträffar, så abstrakta, så metafysiska de synas vara, så avlägset de tyckas ligga från det verkliga livet och från den materiella produktionen, så kunna de ändå över flera mellanled i sista hand föras tillbaka till förändringar i samhällets materiella grundval, till motsägelsen mellan denna grundval och produktionsförhållandena och även till de stora, stridiga massintressen, som framspringa därur. De ömsesidigt fientliga etiska, politiska och ekonomiska systemen så väl som nationella strider och världskrig äro skilda från samhällets reala grund genom fåtaligare samhöriga mellanled. Frågorna om idealistisk eller utilitaristisk etik, monarki eller republik, oligarki eller demokrati, skyddstull eller frihandel, statsreglering eller fritt svängrum för de ekonomiska krafterna och så vidare, så upphöjda och allmänmänniska skäl och ideella bevekelsegrunder deras förkämpar än må anföra, äro dock nära förbundna med det materiella grundlaget och de produktionsförhållanden, som kommit att strida mot det. Marx sysselsatte sig uteslutande med produktionsförhållandenas direkta företeelser, klasstriderna och de ekonomiska motsättningarna, emedan han blott behandlade politisk ekonomi och arbetarrörelse och inte blev i tillfälle att efter Hegels exempel skriva någon encyklopedi. Den teori han hade om de ekonomisk-sociala motsägelserna och om klasstriderna återfinnes dels ovan (sid. 65-71 och 76-79) dels i "Kapitalet". Marx lade särskild vikt på upptäckten av de ekonomiska motsägelserna, som han kallade "all dialektiks källådror". Mönstergill i detta hänseende är det stycke i Kapitalets tredje band, som handlar om lagen för profitens tendensiella sänkning. Går man med på Marx' mervärdeteori, så erbjuder detta stycke en verkligt hög njutning.

Nu ett steg vidare. När produktionsförhållandena, med andra ord den sociala uppdelningen i klasser och egendomslagarna bli till hinder för produktionskrafterna, när de fientliga intressena skärpas och övergå i öppna klasstrider, kommer den sociala revolutionens tid:

"Med den ekonomiska grundvalens förändring går hela den oerhörda överbyggnaden långsammare eller fortare sin omvälvning till mötes. Vid iakttagelsen av sådana omvälvningar måste man alltid

skilja mellan den materiella, naturvetenskapligt lätt skönjbara, omvälvningen av de ekonomiska produktionsvillkoren och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska formerna, i vilka människorna bli medvetna om denna konflikt och utkämpa den. Lika litet som man bedömer en individ efter det mått, med vilket han själv mäter sig, lika litet kan man bedöma en sådan omvälvningsepok efter dess egen uppfattning. Man blir tvärtom tvungen att förklara denna uppfattning med tillbörlig hänsyn till det materiella livets motsägelser och till den förefintliga konflikten mellan samhälliga produktionskrafter och produktionsförhållanden.”

Den revolutionära tidrymden slutar först sedan den samhällsordning, som blivit så full av motsägelser, frigjort, löst alla produktionskrafterna från bojorna om skaffat dem nya, lämpliga produktionsförhållanden. Det gamla, till undergång vigda samhället skapar de nya materiella existensvillkoren, innan det går mot förgängelsen. När människorna främja det nya samhällets omdaning, sysselsätta de sig alltså med problem, som de kunna lösa, emedan elementen härtill redan äro givna i den materiella utvecklingen. Ja, de uppställa problemen för sig blott därför att dessa, teoretiskt sett, endast äro begreppsuppfattningar av utvecklingsprocessens motsägelser och företeelser inom det i omvälvning stadda samhället.

Kärnan till all tidigare historia är alltså en hel rad skeden i produktionskrafternas ständiga dialektiska utveckling och fulländning: ”I stora huvuddrag”, säger Marx, ”kunna asiatiska, antika, feodala och moderna borgerliga produktionsätt betecknas som utvecklingsskeden i den ekonomiska samhällsbildningen. De borgerliga produktionsförhållandena äro den sista stridiga formen för den samhälliga produktionsprocessen, stridig inte med tanke på motsättningar mellan varje enskild människa utan med hänsyn till en motsättning, som vuxit fram ur individernas sociala levnadsvillkor. Men de i det borgerliga samhällets sköte utvecklade produktionskrafterna skapa samtidigt de materiella villkoren för lösningen av denna motsättning. Med denna samhällsbildning slutar därför det mänskliga samhällets förhistoria.”

Det mänskliga samhällets förhistoria! Huru betydelsefullt klinga inte dessa ord! Det kapitalistiska systemet är det sista skedet i hela denna förhistoria, som är skriven med strömmar av blod och tårar från de egendomslösa och betryckta och som hade till uppgift att utveckla produktionskrafterna och befria människorna från de materiella bojorna, så att de kunna inträda i den andliga kulturens egentliga historia. Den materialistiska historieuppfattningen, oidealistisk utan etik liksom all naturvetenskap, öppnar vida, förhoppningsfulla perspektiv. Under årtusenden brottades människorna rent fysiskt för att höja sig över djuren, brottades mot den känslolösa naturens järnnävar. Sedan människan kämpat sig upp ur djurriket, arbetade hon under nya tusentals år på att grundlägga det mänskliga samhället — ett verk som fullbordades under hårdhjärtade tuktomästares hungerpiska och som mäktigt utvecklade människornas intellektuella förmåga men inte kunde få rättfärdighetens och människokärlekens ideal att lysa mer än som en avlägsen, oåtkomlig stjärna.

Den materialistiska historieuppfattningen har visat sig vara en mycket god historisk forskningsmetod. En del av dess tankar ha andra uttalat antingen före Marx eller samtidigt med honom. Man kunde helt enkelt inte låta bli att märka samhällets fullständiga omgestaltning och de strider, som följde tätt efter den industriella revolutionen i England (under senare hälften av 1700-talet) eller som senare överallt betecknade övergången från agrar- till industristat. Men det var bara Marx som förstod att tillämpa den hegelska dialektiken på händelserna för att teoretiskt och praktiskt ställa resultatet till arbetarrörelsens tjänst.

2. Arbetarrörelsens taktik och mål.

Arbetarklassen som det kapitalistiska systemets starkaste produktionskraft kommer vid tidpunkten för den sociala omvälvningen att stå i strid med produktionsförhållandena, med sam-

hällets och egendomslagarnas klasskaraktär. Den blir upprorisk. Dess uppror yttrar sig först i förstörelseverk och elementära strejker. Detta skede i de personliga: produktionskrafternas uppror liknar de periodiska, ekonomiska kriserna, det vill säga de tekniska produktionskrafternas uppror, när de ej längre stå i överensstämmelse med produktionsförhållandena. Därefter följer försöket att få till stånd organisation, fackföreningar. Denna ekonomiska organisation är kampenheten, urcellen till arbetarnas förening till kampduglig klass. De enskilda fackföreningarnas strider för högre löner, kortare arbetstid, verkstadshygien utvidgas till en klassrörelse, som antar en politisk karaktär och utmynnar i ett politiskt arbetarparti, så snart den uppställer sina krav inom den nationella ramen, det vill säga på staten. Varje reform, som arbetarklassen i sitt eget intresse tilltvingar sig av staten, det vill säga av den härskande klassens verkställande utskott, är en seger för arbetarklassens politiska ekonomi, en seger över kapitalistklassen och en milstolpe på den väg, som leder till lösandet av de bojor, som fjättra produktionskrafterna. Arbetarklassen står dock inte alltid som fiende till en enda reaktionär massa. Så snart bourgeoisin uppträder revolutionärt mot feodalismen eller absolutismen, så snart den kräver demokratisk rätt, ligger det i arbetarklassens eget intresse att understödja bourgeoisin.

Arbetarpartiet är det politiska uttrycket för den fackliga rörelsen i sin helhet, såvida denna uppställer nationella fordringar, med andra ord riktar sina krav mot hela samhället och staten. Ju kraftigare arbetarpartiets grundval, fackföreningsrörelsen, utvecklar sig, ju större framgång den har, desto verksammare skall partiet kunna uppträda, desto bättre skall det kunna fylla sin uppgift. Fackföreningarna skola inte stanna vid de blotta dagskraven, de måste också bilda tyngd- och brännpunkten för de proletära strävanden, som den sociala omvälvningsprocessen skapar, de måste också arbeta på att undanröja kapitalismen. Det verksamaste medlet för att nå detta mål är att erövra den politiska makten. Med dess hjälp kan proletariatet sakta men säkert omändra det kapitalistiska samhället till ett kommunistiskt. Denna omvälvning ”medför även en politisk övergångsperiod, under vilken staten endast kan vara liktydig med proletariatets revolutionära diktatur”, säger Marx. Arbetarklassen får inte vänta att dess politiska seger skall medföra omedelbar befrielse. ”För att möjliggöra sin egen befrielse och samtidigt skapa den högre livsform, som det nuvarande samhället envist motarbetar genom sin egen ekonomiska utveckling, måste arbetarklassen uthärda långa strider och en hel rad historiska processer, som fullständigt skola förändra människorna lika väl som förhållandena. Arbetarna ha inga ideal att förverkliga, de kunna blott ge frihet åt de element i det nya samhället, som redan hade utvecklats under det fallfärdiga bourgeoisisamhällets hägn.” (”Inbördeskriget i Frankrike 1871”.) Produktionsmedlen socialiseras så småningom, produktionen lägges på kooperativ grund, skolundervisningen förbindes med produktivt arbete, så att samhällsmedlemmarna kunna danas till producenter. Så länge övergångsperioden varar, kan det inte bli tal om att förverkliga den kommunistiska satsen: ”Var och en efter sin förmåga, åt var och en efter hans behov”. Ty denna period är ”i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, behäftad med det gamla samhällets lyten” och ”rättigheten kan aldrig vara större än samhällets ekonomiska gestaltning och kulturutveckling tillåter.” Fördelningen sker därför i förhållande till arbetet:

”I enlighet härmed får den enskilda producenten — efter avdrag för förvaltning, skolväsen, sociala, inrättningar och så vidare — tillbaka lika mycket som han ger samhället. Vad han gett är hans individuella arbetsmängd. Till exempel: den sociala arbetsdagen består av summan av de individuella arbetstimmarna. Den enskilda producentens individuella arbetstid är den av honom lämnade delen av den sociala arbetsdagen, hans andel däri. Han erhåller av samhället ett kvitto på att han har utfört så eller så mycket arbete (efter avdrag på hans arbete för de sociala fonderna) och

får mot detta kvitto från de sociala förråden så mycket konsumtionsmedel, som kostat lika mycket arbete. Samma mängd arbete, som han gett samhället i en form, får han tillbaka i en annan form ... Producenternas rättigheter stå i förhållande till deras arbetsprestation; likheten ligger i att man, mäter med samma mått: arbetet.

Då emellertid prestationerna till följd av olika begåvning och arbetsamhet inte äro de samma, så kommer helt naturligt en olika fördelning att tillämpas under övergångsperioden. Först i det fullständigt utvecklade kommunistiska samhället, först sedan skillnaden mellan kroppsligt och andligt arbete försvunnit, sedan den produktiva sysselsättningen blivit främsta levnadsbehov, när den allsidiga utvecklingen av individerna och produktionskrafterna är uppnådd, och då den kooperativa rikedomens alla källor svälla, först då kan den trånga borgerliga rättssynpunkten helt lämnas och den kommunistiska likhetsrätten komma till heders.

Marx' ekonomiska tankegång var fullständigt följdriktig. Han satte arbetarklassens frigörelse som högsta mål, satte den långt över alla andra politiska och ekonomiska rörelser. Därför har han också aldrig frångått *nationen* en ekonomisk, politisk och historisk roll — det visar Kommunistiska manifestet, där det antyder hur bourgeoisin skapade nationalstaten. Han gjorde narr av de unga svärmarna, som tänkte skjuta undan nationen som en föråldrad fördom, men han har dock avsevärt underskattat den biologiskt och kulturellt enande kraften hos den nationella känslan. Han delade den civiliserade mänskligheten i fientliga klasser och antog, att den ekonomiska skiljelinjen måste visa sig vara verksammare än de nationella och politiska gränserna. Han var därför alltigenom internationell. Marx har i övrigt här liksom i hela sitt verk fullkomligt riktigt tolkat den industriella revolutionens och arbetarrörelsens första skeden, när arbetarna i häftig brottning lösgöra sig från bourgeoisin och bli klassmedvetna. Även proletariatet är under den perioden medvetet eller omedvetet internationellt. Marx fordrade, att de nationella arbetarpartierna skulle handla internationellt, så snart böjlighet gavs att störta det kapitalistiska väldet.

3. Grunddragen till de ekonomiska lärorna.

1. *Kapitalet*. Som vi redan veta, blev Marx socialist 1843. Som den dialektiker han var, visste han, att enda förutsättningen för förståelsen av socialismen är att man känner till rörelsen hos de krafter, som verka och utveckla sig inom det borgerliga samhället. Hans undersökningar 1843-44 ledde till resultatet, att den politiska ekonomin bildar grundvalen till det borgerliga samhället. Den politiska ekonomin blev då genast föremål för hans huvudsakligaste forskningar. Han gjorde omfattande studier i fransk och engelsk ekonomi. Särskilt läste han Sismondi och Ricardo samt den engelska antikapitalistiska litteratur för åren 1820-1840, som byggde på Ricardos värdeteorier. Det var saker, som gav honom ett överflöd av uppslag och material till en kritik av den politiska ekonomin, till en från arbetarklassens och det kommande socialistiska samhällets ståndpunkt skriven historia om kapitalismens uppkomst, utveckling och undergång. Ett sådant verk är ”Kapitalet”. Det består av tre band. Blott det första bandet slutförde och utgav Marx själv (1867). Till de övriga två banden hade han bara hunnit göra utkast. Efter hans död ordnade Engels papperen och skickade dem till trycket 1885 och 1894.

Första bandet behandlar det storindustriella kapitalets förhistoria och tendenser, den omedelbara och enkla produktionsprocessen för varorna, så långt det rörde förhållandet mellan arbetsköpare och arbetare, proletariatets utsugning, lön och arbetstid samt den moderna teknikens inverkan på arbetarnas läge. Vi se i första bandet hur fabrikssystemet hopar kapital. Huvudfiguren här är den producerande, lidande, upproriska arbetarklassen. I andra bandet uppträda arbetsgivarna på marknaden, sälja sina varor och sätta åter i gång produktionshjulen

för att producera nya varor. I tredje bandet framställs realiseringsprocessen för den kapitalistiska klassens, företag eller kapitalets rörelse som helhet: produktionskostnader, kostnadspris, totalvinst och dess uppdelning i profit, räntor och jordränta.

De största svårigheterna erbjuder första bandet. Författarens oerhörda ansträngningar att skapa ett mästerverk har i onödigt hög grad förfinat lärorerna om värde och mervärde, överlastat dem med lärdom, förädlad dem ända till filosofi, drivit dem till höjden av hegelsk logik. Som en andens atlet leker han med sina uppgifter. Att Marx likväl kunde behandla de mest invecklade ekonomiska frågor på ett kraftigt, klart och lättfattligt sätt visar tredje bandet, som föreligger så som det direkt uppstod i sin författares hjärna. Där finns inte någon efteråt ditsatt lärd apparat, inga pålappade noter, inga polemiska eller filosofiska utflykter. Och inte desto mindre är det tredje bandet mycket mera vetenskapligt än det första. Det löser upp det kapitalistiska systemet i dess beståndsdelar och drar fram viktiga fakta utan att tynga dem med dogmer.

För förståelsen av Kapitalet är det viktigt att man kommer ihåg ett par saker: Marx betraktar de vetenskapligt upptäckta grundsatserna som tingets inre, verkliga väsen, praktiken däremot som den ytliga, endast på erfarenheten byggda uppfattningen av tingen. Till exempel: värdet är det teoretiska uttrycket, pris däremot det praktiska; mervärde är det teoretiska och profit det praktiska uttrycket. Erfarenhetsrönen (pris och profit) avvika visserligen från teorin, men de kunna inte förstås utan teori. 2. Marx betraktar kapitalismens ekonomiska system som väsentligen fritt från yttre hinder och störningar, fritt från både statliga och proletära ingrepp. Arbetarstrider och fabrikenas skyddsbestämmelser, som han talar om i "Kapitalet", tjäna mera till fulländning av produktionskrafterna än till inskränkning av det allsmäktiga kapitalets utsugningstendenser.

2. *Värdet*. Det kapitalistiska samhällets liv och myller synas som ett oändligt, av oräkneliga maskor sammansatt nät av utbytesoperationer. För pengar utbyta människorna oavbrutet de mest mångfaldiga varor och tjänster. Ett oupphörligt köpande och säljande, ett ständigt utbyte av saker och arbetskrafter — därav bestå väsentligen de mänskliga förhållandena i det kapitalistiska samhället. En ekonomisk karta, som grafiskt framställde dessa förhållanden, skulle visa upp samma virrvarr som en astronomisk karta, som åskådliggör himlakropparnas mångfaldiga och varandra korsande banor. Och dock måste någon regel, någon lag styra detta virrvarr av rörelser. Ty människorna tillverka och byta inte sina varor på måfå som vildarna, som ge bort hela guldklimpar och oslipade diamanter för ett halsband av glaspärlor. De engelska och franska ekonomerna forskade på 16-, 17- och 1800-talet efter den lag, som reglerade utbytet. Petty, Quesnay, Adam Smith och Ricardo tillhörde de originellaste bland dem, och det var deras teorier, som Marx betecknade som den klassiskt borgerliga ekonomin. Marx utgick från deras forskningar och förklarade:

Varje vara, det vill säga varje kapitalistiskt producerat ting eller gods, som föres i marknaden, äger ett bruksvärde och ett bytesvärde. *Bruksvärdet* är den nytta, som varan har för förbrukaren och det som tillfredsställer det ena eller andra kroppsliga eller andliga behovet hos honom. En vara utan bruksvärde kan man inte utbyta, inte sälja. Som bruksvärden äro varorna till ämnet olika varandra. Ingen vill byta ut en tunna vete mot en tunna vete av samma sort men väl mot en uppsättning kläder. Efter vilket mått utbytas emellertid varorna mot varandra? Måttet är *bytesvärdet*, och detta utgöres av den möda, det arbete, tydligare sagt den arbetsmängd, som en varas framställning kostat. Lika arbetsmängder utbytas mot varandra i marknaden. Som bytesvärde, som förkroppsligat mänskligt arbete äro varorna väsentligt lika varandra. De äro blott kvantitativt olika, emedan olika varukategorier förkroppsliga olika

arbetsmängder. Det är självklart, att arbetsmängden inte beräknas efter den enskilda producentens arbetssätt utan efter den förhärskande sociala arbetsmetoden. Om till exempel handvävaren A. behöver 20 timmar för att framställa ett stycke linne, som; i ett modernt väveri framställs på 5 timmar, så besitter därför inte handvävarens linne det femdubbla bytesvärdet. Fordrar handvävaren A. av förbrukaren B. ersättning för 20 timmar, svarar B., att ett likadant stycke linne kan produceras på 5 timmar, alltså blott representerar ett bytesvärde av fem arbetstimmar. Enligt Marx bestäms bytesvärdet så: *En varas bytesvärde består i den socialt nödvändiga arbetsmängd, som fordras för att reproducera den.*

Denna arbetsmängd är ingen beständig faktor. Nya uppfinningar, förbättrade arbetsmetoder, ökad arbetsproduktivitet och så vidare minska den arbetsmängd, som är nödvändig för att återframställa en vara. Dess bytesvärde eller för att uttrycka det allmänt, använda en handels-term, dess pris sjunker därför, förutsatt att de övriga omständigheterna (efterfrågan, valutakursen) förbli lika. Arbetet är alltså bytesvärdets källa, och detta är det mått, efter vilket byteshandeln regleras. Bytesvärdet mäter också varurikedomen i samhället. Rikedomen kan tillta i storlek men avta i värde, i samma mån som den arbetsmängd minskas, som är nödvändig för dess reproduktion. Ju mera industriellt utvecklat och ju kulturellt högre ett samhälle är, desto större är rikedom och desto mindre den arbetsmängd, som samhället måste använda för rikedomproduktionen. I vår tids praktiska arbetspolitik heter det: höga löner, kort arbetstid.

Nyss sades, att bruksvärdet är ett huvudvillkor för att den enskilda varan skall kunna utbytas. Därmed är inte allt sagt om bruksvärdets roll. Den mängd bruksvärde, som samhället behöver, bestämmer mängden av det bytesvärde, som skall skapas. Framställs mer varor än samhället behöver, så ha överskottsvarorna intet bytesvärde trots den i dem nedlagda arbetsmängden. Det fullständiga utnyttjandet av bytesvärdet eller det utförda sociala arbetet beror som man ser på tillgångens anpassning till efterfrågan och är en organisationsfråga, en den ekonomiska ledningens angelägenhet, som Marx emellertid icke erkände som produktiv faktor.

Vi märka, att Marx' värdeteorier utgå från de klassiska ekonomernas läror utan att de därför äro de samma. Bortsett från några definitionsförbättringar, som Marx gjorde, skilja de sig genom följande uppfattningar: I den klassiska värdeteorin påstås, att värdets egentliga skapare är *företagaren*, som leder produktionen, med sitt kapital skaffar verktygen, råämnena och arbetarna, avsätter den färdiga varan och håller reproduktionsprocessen i gång. Lönearbetaren anses bara som ett produktionsmedel. I Marx' värdeteori däremot framställs *lönearbetaren* som den egentliga värdeskaparen. Han förvandlar råämnena till varor eller skaffar fram dem till produktionsplatserna. Endast arbetarna inom produktionen och det därmed förbundna transportväsendet skapa värdet. Inga andra klasser äro produktiva. De kanske utföra allmännyttiga arbeten, men de skapa inga nya värden. Till och med alla vetenskapliga arbetare, uppfinnare och upptäckare utföra blott allmänt arbete.

3. *Arbetslönen.* Arbetaren får skenbart lön för sitt arbete. I verkligheten får han lönen som gengäld för sin nedlagda arbetskraft. Han får alltså helt i överensstämmelse med värdelagen som utbyte lika mycket underhållsmedel, som i genomsnitt är vanligt och nödvändigt i hans land för att återställa den förbrukade arbetskraften, på samma sätt som arbetshästen får så mycket havre och hö som är nödvändigt för att hålla honom arbetsduglig. Kapitalist och proletär utbyta i ekonomiskt fastställda proportioner en viss mängd varor (underhållsmedel) mot en likvärdig mängd av varan arbetskraft: vara mot vara, bytesvärde mot bytesvärde.

Då vidare arbetslönen betyder en bestämd mängd underhållsmedel, så stiger den — även i fall dess penningform blir oförändrad — om livsmedelsprisen sjunka. Arbetaren blir nämligen då

i stånd att för sin oförändrade lön köpa en större mängd livsmedel. Omvänt: stiga livsmedelspriserna, sjunker arbetslönen, även om summan i kontanter räknat blir lika stor som förut.

Denna av Ricardo formulerade lönelag upptog Marx, men han stannade inte därvid. Ricardo betraktade den kapitalistiska världen som den förnuftiga och enda möjliga – åtminstone gjorde han det på den tid, då han skrev sin bok. Marx däremot ställde sig alltsedan 1843 kritisk mot det kapitalistiska systemet och försökte negera det. Han forskade därför vidare och sade:

Den kapitalistiska teoretikern tror, att frågan om arbetslönen är klar därför att han löst den genom värdelagen. Vi veta dock, att varje vara inte blott har ett bytesvärde utan även ett bruksvärde och köpes just tack vare detta sista. Varan arbetskrafts bruksvärde skiljer sig dock på ett mycket märkligt sätt från alla andra varors bruksvärde. Bruket eller användningen av arbetskraften skapar bytesvärde och kan skapa mycket mer bytesvärde, än vad dess eget bytesvärde utgör. Företagaren kan bruka arbetskraften så länge, att den skapar inte blott sitt eget bytesvärde (livsmedlens värde) utan dubbelt så mycket bytesvärde. På fem eller sex timmar dagligen skapar arbetaren så mycket värde, som han får i lön, men han måste producera under tio eller tolv timmar för kapitalisterna. Om arbetaren vore sin egen, vore självständig, skulle han behöva producera endast under hälften av arbetsdagen; för att få sina livsmedel. Denna produktion kallar Marx det *nödvändiga arbetet*. Som en av kapitalisten beroende arbetare måste han utföra; inte blott nödvändigt arbete utan också merarbete. Eller som Marx uttrycker det:

”Att en halv arbetsdag är nödvändig för att hålla arbetaren vid liv under 24 timmar hindrar honom på intet sätt från att arbeta hela dagen. Värdet av arbetskraften och det värde denna skapar under arbetsprocessen äro alltså två skilda storheter. Denna värdeskillnad hade kapitalisten i sikte, när han köpte arbetskraften ... Den omständigheten, att arbetskraftens dagliga underhåll blott kostar en halv arbetsdag, fastän arbetskraften kan verka, arbeta en hel dag, att därför det värde, som den frambringar på en dag, är dubbelt så stort som dess eget dagsvärde, den omständigheten är en särskild lycka för köparen men alls ingen orätt mot säljaren.”

”Ingen orätt mot säljaren” — det är fullt riktigt från Ricardos ståndpunkt men inte för Marx. Visserligen bemödade sig Marx att skilja det etiska från ekonomin, men det tränger sig i alla fall fram hos honom. Han kallar ofta merarbetet för ”obetalt arbete”. Han säger till exempel: ”Kapitalisten tillägnar sig hälften av arbetsdagen utan betalning”. Det skulle med andra ord betyda stöld. Det är dock en mycket tydlig etisk dom. Och detta kommer särskilt tydligt till uttryck vid behandlingen av mervärdet i form av jordränta. Men denna anmärkning är här bisak. Mycket viktigt är däremot, att vi vid vårt tal om arbetslönen stötte på Marx' mervärdelära. Ty denna lära är huvudpunkten i hela hans ekonomiska system.

4. *Mervärdet*. Som nämnts utgick Marx vid sin behandling av värdeteorin från den klassiska ekonomin, men han förbättrade den och drev den till sin spets i fråga om lönarbetet. Han handlade som Hegel, när denne för det tänkande förnuftet, för kritiken ställer uppgiften att tillspetsat den omedvetna motsatsen till motsägelse. Början till denna dialektiska process gjordes i England av de antikapitalistiska kritikerna, som höjde sin protest någon gång omkring 1820 — tre år efter utgivandet av Ricardos verk. De förklarade: Enligt Ricardo är arbetet värdets källa och mått. Och dock är enligt hans mening arbetet *ingenting* och kapitalet allt. Det måste vara tvärtom: arbetet måste vara *allt*, kapitalet *ingenting*. Denna litteratur uppkom samtidigt med den engelska revolutionära arbetarrörelsen, ur vilken senare chartismen växte fram. Piercy Ravenstone (1821) kallade kapitalet ett metafysiskt (översinnligt) väsen, Hodgskin (1826) kallade det en fetisch, under det att de betecknade arbetet som den ekonomiska verkligheten. För övrigt kallar även Marx på ett ställe kapitalet

för ett ”mystiskt väsen” och ”fetisch”.) Uttrycken merprodukt och mervärde voro kända redan av denna antikapitalistiska skola, från vilken Marx utgick, när han grep sig an med att bygga upp sin kritik av den politiska ekonomin. Men denna litteratur kunde ge honom mindre material för utformningen av mervärdeteorin än den klassiska ekonomin vid utarbetandet av värdeteorin. Marx fick här göra nästan allt arbete själv. Hans fråga var här inte längre: Vad är varurikedomens väsen och hur mätes den? Han frågade i stället: Hur skall man förklara dess ökning, dess ständigt växande hopning? Kapital är den del av rikedomens, som användes i vinstsyfte, för förräntning. Hur uppkommer denna vinst, denna förräntning? Svaret lyder:

Allt kapital, som är nedlagt i ett produktivt företag, består av två delar. En del användes på de tekniska produktionsmedlen — på byggnader, maskiner, verktyg och råämnen, den andra på arbetslöner. Den första delen kallar Marx konstant kapital (k), den andra variabelt kapital (v). Det förstnämnda heter konstant eller beständigt, emedan det ger varorna blott så mycket värde, som förbrukas eller slites under produktionsprocessens lopp. Det skapar inga nya värden. Marx kallar den också den passiva delen. Utgifterna på arbetslöner heta variabla eller föränderliga, emedan de framgå förändrade ur produktionsprocessen. De skapa nya, ökade värden. Marx kallar det variabla kapitalet även den aktiva delen, ty det skapar mervärdet (m).

Denna kapitalets sammansättning av konstanta och variabla delar kallar Marx den *organiska sammanställningen*. Om driftkapitalet består av omkring 80 proc. konstanta och 20 proc. variabla delar, kallar han det normal sammansättning. Är den konstanta delen ännu högre och den variabla delen alltså lägre, så kallar han det hela kapital av hög sammansättning. Kapital på under 80 proc. i konstant del och över 20 proc. i variabel del kallar han kapital av lägre sammansättning. Och han gör det med rätta, ty på ju högre plan den kapitalistiska produktionen står, desto kostsammare och omfångsrikare äro maskinerna, fabriksbyggnaderna och råämnesförbrukningen, medan primitiva företag använda mindre maskineri, billiga verkstäder men ett relativt större antal arbetare. Förhållandet mellan k och v visar alltså samtidigt produktionens utvecklingsgrad.

Man har vidare att märka, att det enligt Marx är det variabla kapitalet som skapar mervärdet eller allmänt talat profiten. När vi nyss förklarade arbetslönens väsen sågo vi också varför det variabla kapitalet skapar mer värde, än vad kapitalet betalar för. Arbetaren får visserligen bytesvärdet för sin arbetskraft, men arbetskraftens bruksvärde tjänstgör, sade vi, två gånger så många timmar, som behövs för att underhålla det. Detta merarbete förkroppsligas i mervärdet. Under det att arbetaren får en daglön av låt oss säga 3 kronor, vilket värde han producerar på fem timmar, användes hans arbetskraft tio timmar. Dessa fem timmars merarbete eller obetalt arbete kommer till synes i varans bytesvärde, på så sätt att värdet av en vara är sammansatt av den förslitna delen av det konstanta kapitalet, utgiften för arbetslönen och det tillagda mervärdet. Omedelbart före produktionsprocessen funnos blott konstant och variabelt kapital eller i korthet $k+v$. När produktionsprocessen är slutförd innehåller varan konstant och variabelt kapital samt mervärde eller som det också kan tecknas $k+v+m$. Det är det verkliga vara värdet (V), eller i korthet: $V=k+v+m$.

Förhållandet mellan arbetslön och mervärde, eller mellan betalt och obetalt arbete eller kort sagt m/v kallar Marx *mervärdesatsen*: den visar utsagningsgraden för arbetet. Utgör arbetslönen 3 kronor, vilket värde kan skapas på 5 arbetstimmar, fastän arbetaren för denna lön får stå 10 timmar i fabriken och skapa bytesvärde för 6 kronor, då är mervärdesatsen 100 procent. Det på detta sätt i produktionsprocessen alstrade sammanlagda mervärdet heter mervärdets mängd. Detta tecknas: $m - v$ och betyder den enskilda mervärdesatsen multiplicerad med sammanlagda antalet av de i ett företag sysselsatta arbetarne eller med totalsumman av

arbetslönerna.

5. *Profiten*. Mervärdemängden är det samma som kapitalisten kallar profit. Mervärde är ett marxistiskt vetenskapligt uttryck, som på pricken utsäger profitens innebörd. Profit är en affärsterm, som uppfattar mervärdet så som det visar sig i praktiska livet, i erfarenheten, det vill säga empiriskt. Skillnaden mellan den marxistisk-teoretiska och affärsmanna-empiriska uppfattningen är dock inte så enkel. Den härleder sig från den olika uppfattningen om kapitalets och arbetets insats i den ekonomiska processen.

Marx delar som bekant det i ett industriellt företag nedlagda kapitalet i två delar: den konstanta (tekniska produktionsmedel) och den variabla (levande arbetskraft, lönarbete). Han antar, att blott den levande arbetskraften (lönarbetet) skapar mervärde, under det att det konstanta kapitalet blott tillägger sitt eget värde åt de nya produkterna.

Kapitalisten delar sitt nedlagda kapital på ett annat sätt, nämligen i *fixt* kapital (byggnader och maskiner) och i *cirkulerande* (råämnen och löner). Det fixa eller fasta kapitalet förbrukas blott sakta och ingår fullständigt i produktionen först efter många år, låt oss anta 15 år. Ett fixt kapital på 75,000 kr. avger alltså årligen 5,000 kr. till varuproduktionen — och ”avskrivs” på balanskontot. Det cirkulerande kapitalet (råämnen och löner) däremot ingår fullständigt i varje produktionsår och måste åter förnyas vid början av varje nytt produktionsår. Ett nystartat industriföretag behöver till exempel begynnelsekapital på 105,000 kr., 75,000 kronors fixt kapital (för byggnader och maskiner), 20,000 kr. för råämnen och 10,000 för arbetslöner. För lätthetens skull anta vi att produktionsperioden varar ett år och att mervärdesatsen utgör 100 proc., det vill säga arbetskraften betalas med 10,000 kr. fast den producerar för 20,000 kr. Kapitalisten gör bokslut till nyår: utgifterna belöpa sig då till 5,000 kr. i fixt kapital och 30,000 kr. i cirkulerande kapital. De producerade varorna representera alltså ett nettoutlägg på 35,000 kr. Det är *kostnadspriset*, på vilket man ännu inte lagt någon profit. Enligt Marx tecknas kostnadspriset $k+v$, alltså ännu utan m (mervärde). Men även kapitalisten vet, att de producerade varorna representera större värde än kostnadspriset. Enligt Marx utgör mervärdet 10,000 kr., (emedan löneposten på 10,000 kr. inbringade ett mervärde på 100 proc.). På kostnadspriset lägger emellertid kapitalisten en profit, som omfattar företagarvinst och räntor för kapitalutlägg. Om kapitalisten vore ensam på marknaden, så skulle hans profit fullständigt kunna suga upp mervärdet på 10,000 kr. Men han måste räkna med konkurrensen och marknadsläget Han får därför blott den profit, som mervärdet, marknadsläget och konkurrensen tillåta. Kostnadspriset plus profit är *produktionspriset*, såsom kapitalisten fastställer det. Enligt Marx däremot, det vill säga rent teoretiskt är produktionspriset lika med kostnadspriset *plus mervärdet*. Det finns alltså en kvantitativ skillnad — en skillnad i penningbeloppet — mellan det teoretiska och praktiska produktionspriset, samt en kvalitativ skillnad mellan kapitalistens och Marx' uppfattning om profitens upphov. Kapitalisten tror, att profiten är resultatet av för det första samtliga kapitaldelar, som han satsat för produktionsprocessen, och för det andra av hans skicklighet som affärsman. Marx däremot antar, att kapitalisten kan dra profit därför att lönearbetarna, de levande produktionskrafterna under produktionsprocessen skapa ett mervärde.

Vi antogo, att mervärdet, mätt i lönekapital, uppgick till 100 proc., med andra ord att lönekapitalet på 10,000 kr. inbragte 20,000 kr. Vid bokslutet måste man emellertid veta hur hela det nedlagda kapitalet i detalj har förräntat sig. Vi fördela därför de 10,000 kronorna mervärde på utgiften 35,000 kr. En företagares mervärde, fördelat på totalkapitalet (K), kallar Marx *profitsats* eller kort och gott $m/k = 10,000/35,000 = 28,58$ proc.

Kapitalisten kan — i regel — inte sälja under kostnadspriset, ty då ruinerar han sig. Men lian

kan mycket väl sälja under produktionspriset och gör det också för det mesta. Efter det tidigare anförda exemplet uppgick hans profitsats till över 28 proc. Allt efter hur stark konkurrensen är eller till följd av andra omständigheter, som vi skola beröra i nästa kapitel, kan han nöja sig med en profitsats på 10, 15 eller 20 proc., som dels komma honom till godo som inkomst, dels användas för utvidgning av hans företag. De 28 procenten profit bilda en krets, inom vilken han fastställer sina fabrikspriser. Under gynnsamma förhållanden kan han lägga alla de 28 procenten på priset, under mindre gynnsamma blott 20, 15 eller 10 proc. Det är alltså rätt mycket mervärde i varorna, som inte kan realiseras. Vad sker med det? De övriga profitdelarna eller mervärdedelarna tillfalla gross- eller småhandlarna, som tränga sig in mellan producenten och konsumenten. Eller också går profitresten som räntor till bankinstituten, om kapitalisten opererar med lånade pengar. Eftersom profiten först kommer till synes under cirkulationsprocessen (i handel och utbyte) och fördelas bland de olika ekonomiska klasserna och skikten, så tror folk i allmänhet, att profiten uppkommer vid handelsutbytet. Man vet inte, att handeln kan höja varupriserna endast därför, att fabrikspriset fastställts under sitt produktionspris, under sitt värde, det vill säga emedan varorna innehålla mervärde, som så småningom utvinnes först under cirkulationsprocessen.

Den sociala betydelsen av denna lära är stor och djup. Är den riktig; så föra alla samhällslager, som inte äro sysselsatta som arbetare i produktionsprocessen eller i råämne-transporten, ett parasitliv och föda sig av det mervärde, som kapitalistklassen avpressar proletariatet och tillskansar sig utan betalning.

Den kapitalistiska uppfattningen är en annan. Enligt den är profiten resultatet av såväl kapitalistens företagsamhet och affärssnille som även av alla i produktionsprocessen satsade kapitaldelar, som utgått för underhåll av maskiner och byggnader, för de förbrukade råämnena och för den använda arbetskraften, vilket allt måst betalas efter sitt fulla bytesvärde. Det är endast rätt och billigt, att även handlarna och bankerna få sin del av den skapade profiten, när de hjälpa till att realisera bytesvärdet genom att förmedla det till konsumenterna och på så sätt möjliggör produktionsprocessen.

Mervärde eller profit? Arbetet eller kapital? Under de frågorna döljer sig den moderna samhällsordningens stora klasskamp. Intet under då att Marx' värde- och mervärdelära gav anledning till en väldig polemik, mycket förklarligt att den ledde till det berömda problemet om profitsatsens medelvärde.

6. *Profitsatsens medelvärde.* Enligt Marx' värde- och mervärdelära skapar blott det variabla kapitalet värde och mervärde. Ett industriföretag av lägre organisk sammansättning, som alltså använder stort variabelt kapital och litet konstant kapital, måste följaktligen skapa större mervärde eller profit än ett industriellt företag av högre sammansättning, som visserligen använder lika stort totalkapital men är sammansatt av större konstant och mindre variabel del. Vi ta till exempel två industrikapital på 35,000 kr. i var. Det ena använder 15,000 kr. på konstanta element (maskiner och råämnen) och 20,000 kr. på variabla element (arbetslöner). Det andra uppvisar konstanta element för 20,000 kr. och variabla för 15,000 kr. Vid lika mervärdesats —100 proc. — måste det förstnämnda kapitalet skapa 20,000 kr. mervärde, det andra blott 15,000 kr. profit. Erfarenheten visar dock, att lika kapital — trots tillfällig profitskillnad — slutligen skapa lika profit. Härav kunde man sluta sig till att det använda kapitalet och inte arbetet faktiskt bestämde mervärdets storlek, att den kapitalistiska produktionsprocessens verkliga resultat inte överensstämmer med Marx värdelära, att praktiken helt enkelt kastar teorin över ända. Det var Marx själv, som fäste uppmärksamheten på detta problem. Sedan han uppställt sin mervärdelära i form av en, vetenskaplig lag, fort-

sätter han:

”Denna lag motsäger uppenbart alla på iakttagelsen grundade erfarenheter. Var och; en vet att en bomullsspinnare, som med avseende på sitt använda totalkapitals procentuella sammansättning opererar med relativt stort konstant och litet variabelt kapital, därför inte tillskansar sig någon mindre vinst eller mervärde än en bagare, som sätter relativt mycket variabelt och litet konstant kapital i rörelse.”

Hur skall alltså den lika profitsatsen trots kapitalets olika organiska sammansättning bringas i samklang med mervärdeteorin?

Marx erkänner, att lika kapitalsummor vid olika användning av de båda organiska kapitaldelarna lämna lika profitsatser, fastän de skapades mervärdemängderna äro mycket olika. Vi tänka oss två kapital på vardera 50,000 kr. Det ena består av till exempel 40,000 kr. konstant och 10,000 kr. variabelt kapital och lämnar med 100-procentig mervärdesats 10,000 kr. i mervärde. Det andra innehåller 10,000 kr. konstant och 40,000 kr. variabelt kapital och ger med lika mervärdesats en mervärdesumma på 40,000 kr. Trots dessa skillnader avkasta båda kapitalen icke desto mindre en lika stor profitsats. Teoretiskt sett skulle ju profitsatsen vara olika, om mervärdesatsen direkt bestämde profitsatsen. I första fallet skulle profitsatsen utgöra 20 proc., i det senare 80 proc. Men dessa olika profitsatser utjämnas genom konkurrensen till en allmän profitsats, som är medelvärdet för alla olika profitsatser. Kapitalisterna inhösta alltså inte mervärdet i den utsträckning, det skapats i den ena eller andra fabriken utan får hålla till godo med *medelvärdet för profitsatsen*, så högt omsättningen av samhällets totalkapital satt det, ”De olika kapitalisterna — förklarar Marx — förhålla sig här vad profiten gäller som vanliga aktieägare i ett bolag, där profitandelen fördelas lika på varje hundralapp och därför för de olika kapitalisterna blott skiljer sig efter storleken av det kapital, som var och en satt in i företaget, efter deras, respektive andel i hela rörelsen, efter antalet av deras aktier.”

Om också de enskilda profitsatserna inte överensstämma med mervärdesatsen, det vill säga om också inte graden av arbetarnas utsugning; i de enskilda fabrikerna och den på så sätt skapade enskilda mervärdemängden direkt bestämma den enskilda profitsatsen, så är det dock den totala samhälliga mervärdemängden, som skapar ett medelvärde för profitsatsen. Är mervärdemängden stor, så blir också profitsatsens medelvärde stort. ”Det är därmed — säger Marx — alldeles som med den genomsnittliga räntefoten, som en ockrare skapar, som utlånar olika penningssummor mot olika räntesatser. Genomsnittsräntans höjd beror helt och hållet på hur mycket av sitt kapital han utlånat mot var och en av de olika räntesatserna.” ju högre de särskilda räntesatserna äro, desto högre blir den genomsnittsräntesats, mot vilken han placerat hela sitt lånekapital.

Varje särskilt produktionspris betyder därför kostnadspriset *plus* genomsnittsprofitsatsen och inte plus mervärdet. Det behöver inte nödvändigt överensstämma med totalbeloppet för de i ett visst företag använda konstanta och variabla kapitaldelarna plus mervärdet. Varornas pris och värdestorlek äro inte utan vidare ett och detsamma — det betonar Marx mycket ofta. Men däremot råder likhet mellan den kapitalistiska klassens totalprofit och det totala mervärde, som avpressats arbetarklassen, förutsatt naturligtvis att varutillgången motsvarar det sociala behovet. Så håller i alla fall värde- och mervärdelagen streck till slut trots all avvikelse och påfrestning, som den är utsatt för under vandrigen från produktionssfären, genom mellanhänderna och in i realiseringsfären. ”I teorin” — förklarar Marx — ”förutsattes, att lagarna för det kapitalistiska produktionssättet utveckla sig efter rena linjer. I verkligheten kan man inte jämt mäta allt med samma mått”. Men ju mer den kapitalistiska produktionen utvecklar

sig, desto mindre bli avvikelserna också i varje särskilt fall, ty kapitalismens utveckling betyder en ständig ökning av det konstanta kapitalet, en mekanisering av driften och det variabla kapitalets nedpressning till ett nödvändigt minimum, så att skillnaderna mellan de kapitalistiska företagens olika organiska sammansättning utjämnas. På så sätt bringas medvärdesatsen och profitsatsen allt närmare varandra.

De svåra, hittills behandlade kapitlen om grunddragen till Marx' ekonomiska läror avslutas allra bäst med den sammanfattande anmärkning i denna sak, som han själv gör i slutet av sitt stora verk:

”Om vi bortse från de tillfälliga förändringarna i fördelningen och hålla oss till de lagar och gränser, som reglera och tygla dem, så fördelar sig mervärdet eller merprodukten i det kapitalistiska samhället bland kapitalisterna som dividend i förhållande till den kvot, som var och en äger av det samhälliga kapitalet. I denna skepnad framträder mervärdet som den genomsnittsprofit, som i sin tur delar sig i företagavinst och ränta och som i dessa båda former kan tillfalla olika slags kapitalister. Liksom den aktiva kapitalisten pressar merarbete och därmed i form av profit mervärde ur arbetaren, så pressar egendomsherren å sin sida kapitalisten på en del av detta mervärde som ränta ... När vi alltså här tala om profit som den del av mervärdet, som kommer på kapitalets lott, så mena vi genomsnittsprofiten Kapitalprofit (företagavinst och ränta) och jordränta äro alltså blott särskilda beståndsdelar av mervärdet ... Läger man samman dem, bilda de summan av det sociala mervärdet”.

Stora delar av profiten återförvandlas därefter till kapital. På detta sätt växer kapitalet eller ackumuleras (hopas) som Marx säger.

7. *Mervärde som social drivkraft.* Det har redan nämnts, att kapitalet är den del av rikedomen, som användes i syfte att öka, ge vinst åt förmögenheten, få till stånd profit eller mervärde. Detta syfte behärskar kapitalistklassen. Begäret efter mervärde är det ledande motivet, den huvudsakligaste bevekelsegrunden till klassens verksamhet. Sporrade av detta begär och uteslutande sysselsatt med sina särskilda intressen, utvecklar denna klass omedvetet och oavsiktligt hela det kapitalistiska systemet, för det upp på ett allt högre och mera omfångsrikt plan. *Mervärdet är alltså drivkraften för det moderna kapitalistiska samhällets historia.* Med järnhård konsekvens genomför Marx denna princip i hela sitt teoretiska system, som är avsett att bringa klarhet över det kapitalistiska samhället.

Kapitalisten är inte någon vetenskaplig forskare. Han har inte klart för sig vilka kapitaldelar och hur de personliga produktionskrafterna skapa profiten. Men ett vet han: utan den levande arbetskraften, utan lönarbetaren blir hela hans kapital dött och kan inte föröka sig. Varken hela hans fasta kapital eller alla råämnen bli till någon nytta för honom, så länge den levande arbetskraften inte sätter dem i rörelse och omformar dem till varor. Hans traktan är därför framför allt riktad på att grundligt utnyttja den levande arbetskraften. Innan industrin svingade sig upp till stordrift användes historiskt sett litet konstant och relativt mycket variabelt kapital. Det fanns då ännu endast få maskiner, den levande arbetskraften var huvudsaken. Arbetarna voro ännu inte några fabriksproletärer i nuvarande mening, utan hantverkare, som hade förlorat sin självständiga existens. Kapitalisten satte dem under oket, utnyttjade deras arbetskraft och yrkesskicklighet. Hans strävan blev därför att förlänga arbetsdagen för att kunna skapa så mycket varor och profit som möjligt. Hade lönarbetaren förut slitit tio timmar, varav fem timmar användes för reproduktionen av hans lönevärde och fem på mervärdet, så måste han nu arbeta tolv timmar, varigenom merarbetet ökas till sju timmar. Det genom arbetsdagens förlängning vunna mervärdet kallar Marx för *absolut mervärde*.

Kapitalisten lärde sig under tiden av erfarenhet, att arbetet gav mera, att arbetets produktivitet

växte, om arbetarna sattes i tillfälle att ömsesidigt samarbeta med varandra. Så uppstod den arbetsmetod, som Marx kallar *kooperation*, eller en nyorganisation av verkstäderna, som höjde hela varuproduktionen upp på ett nytt plan. Detta samarbete ledde snart till upptäckten, att arbetaren förlorar mindre tid, blir skickligare, snabbare, producerar mera, om han inte själv framställer hela produkten utan endast en del därav. Denna upptäckt ledde till *arbetsfördelningen*, som visserligen gör arbetarna till automater, förnedrar dem till levande maskiner, men som oerhört stegrar varurikedomen. Specialarbetet fordrade i sin tur finare verktyg. Mekaniska problem uppstodo och löstes av mekaniker och verktygssmeder. Så främjades mekaniken. Den växande varurikedomen och begäret att med profit realisera den krävde större marknad. Kravet på utvidgning stötte på transportsvårigheter. Det uppstod trafikproblem, som väg- och vattenbyggnadsingenjörer löste. Arbetsprocessens ständigt ökade skiftningar och de mångfaldiga varusorternas tillverkning skapade nya metallurgiska, fysikaliska och kemiska problem. Naturvetenskapen fick vind i seglen.

Under tiden går det inte så lugnt till i fabrikerna. Arbetstidens förlängning, den stegrade nerv- och muskelspänningen och arbetsfördelningen föranleda arbetarna att förena sig för att kämpa om bättre arbetsvillkor. Dessa strider jämte naturvetenskapens och teknologins utveckling och marknadens utvidgning ge till resultat upptäckten av maskintekniken, storindustrins grundval. Kapitalisten strävar å ena sidan att göra sig så mycket som möjligt oberoende av den levande arbetskraften, å andra att ändå öka sin profit. Medlet härtill bjuder honom de nya tekniska uppfinningarna. De tidigare arbetarna, som ännu äro stolta över sin onödiga yrkesskicklighet eller i egenskap av forna småbönder inte kunna underkasta sig fabriksdisciplin, ersättas dels med kvinnor och barn, göras dels mjuka och fogliga. Arbetstiden förlänges ännu en gång, och särskilt fräckt förstår man att exploatera kvinnor och barn. Lönearbetaren hade full av yrkestolthet och ofta med sina egna verktyg inträtt i fabrikerna, nu blir han ett litet obetydligt hjul i ett jättelikt, hänsynslöst verkande maskineri.

De äldre driftsformerna gå under i denna omfattande, förut exempellösa ekonomiska omvälvning. Hela samhällslager, representanterna för de utdömda driftsformerna sjunka ned i elände och öka den proletära klassen. Den industriella revolutionens utveckling griper även lantbruket. Begäret efter mervärde (jordränta) driver storgodsägarna att tillvälla sig och samman slå allmanningarna. De självständiga småböndernas antal minskas, småbrukare och småarrendatorer proletariseras. Omvälvningen går ut över samhällsklasserna. Stadsbefolkningen växer snabbt, landsbygden avfolkas. Allt tydligare utstakar denna process gränslinjerna mellan två klasser: kapitalister och proletärer.

Såväl fabriksproletariatet som andra mot kapitalismen fientliga samhällslager göra motstånd mot den hälsovådliga utsugningen och kämpa för en normalarbetsdag. Arbetstiden begränsas. Kapitalisternas strävan efter arbetsdagens förlängning och efter absolut mervärde hindras. Men snart tvingar maskinteknikens utveckling arbetarna att intensivare utnyttja den kortare arbetstiden. Maskinernas snabbare gång bestämmer farten, tvingar till en ny våldsammare kraftansträngning. Arbetaren måste numera på en timme utlösa lika mycket kraft som förut på en och en halv. Det på så sätt frampressade mervärdet kallar Marx *relativt mervärde*. Arbetarnas strider för kortare arbetstid äro en kraftig eggelse för kapitalisterna att fullända sina maskiner för att stegra det relativa mervärdet. Arbetets påskyndande eller uppkomsten av det relativa mervärdet är en av de viktigaste omedelbara verkningarna och ett det mest framträdande kännetecken för den utvecklade kapitalismen. Kunskapen om detta nya skede är en förutsättning för förståelsen av Marx' system.

Vad sker, när kapitalisten märker, att den fortsatta utpressningen av det absoluta mervärdet

stöter på en oöverstiglig mur? Han vinnlägger sig om att utrusta sitt företag med de nyaste och kostsammaste maskiner för att uttränga den levande arbetskraften och samtidigt till det yttersta utnyttja det fåtal arbetare, han har kvar. Då emellertid relativt litet levande arbetskraft frambringar mindre bytesvärde och mindre mervärde, så måste han mångfaldiga produktionen för att täcka bristen i mervärde genom större varumängd. Om också det särskilda varuslaget lämnar honom mindre profit, så framställer han i stället så stora mängder, att profiten blir densamma som förut eller till och med större. Det omfångsrikare maskineriet, de förbrukade större råvarumängderna och det relativt mindre antalet arbetskrafter betyda uppenbart en förändring i kapitalets organiska sammansättning. Den konstanta delen trissas mer och mer i höjden på den variablas bekostnad. Var sammansättningen förut 50 proc. konstant och 50 proc. variabelt kapital, så förhåller den sig nu som 80:20. Samtidigt har också grundkapitalet stigit starkt, ty maskiner och stora mängder råvaror och halvfabrikat fordra kapitalets ökning. Om grundkapitalet förut uppgick till låt oss säga 100,000 kr., varav 50,000 kr. i konstant och lika mycket i variabel del, så utgör det nu 500,000 kr. i förhållande 4 till 1. Denna organiska sammansättning betyder: *relativt små arbetsmängder sätta stora massor tekniska produktionsmedel i rörelse: arbetet blir mera produktivt, emedan del är intensivare; den totala varumängden växer; profilen på varje särskild artikel blir mindre men totalprofiten större; profitens återförvandling till kapital försiggår snabbare.* Produktionen drives till en allt högre utsträckning, grundkapitalet blir större och större, ty blott de stora kapitalen äro i stånd att skapa relativt mervärde i tillräcklig mängd för att utvinna en stor profitmassa, som tryggar företagarvinst och räntor, alltså tillåter kapitalhopning. En så hög produktionsutveckling äro de mindre starka kapitalistiska företagen inte mäktiga. De gå dels under, dels förena de sig till aktiebolag. I första fallet uppstår en koncentration av produktionsmedlen på allt färre händer, i senare fallet en centralisation av produktionsmedlen. Så verkar kapitalets nya organiska sammansättning på kapitalistklassen.

Den har en inte mindre djup inverkan på arbetarklassen. Så länge handarbetet spelade en viktig roll i verkstäderna, så länge den variabla delen i kapitalets organiska sammansättning övervägde den konstanta eller höll jämvikt med den, såsom fallet var strax före och vid storindustrins början, så länge betydde hopandet av industrikapital en ökad efterfrågan på lönarbetare. Läget förändrade sig med kapitalismens utveckling, såsom vi nyss skildrat. Fastän kapitalet fortsätter att hopas, sjunker relativt efterfrågan på arbetare. Ty kapitalökningen kommer huvudsakligen den konstanta delen (maskiner och råvaror) till godo, under det att den variabla delen relativt sett minskas: det vill säga, arbetaren måste nu förädla en mycket större mängd råämnen än förr. Och emedan det höga organiska kapitalsammansättningens skede sänker varupriserna, så blir tiden för det nödvändiga arbetet (det vill säga det timantal, som behövs för daglönens reproduktion) allt kortare men tiden för merarbetet däremot allt längre. Den storindustriella utvecklingen betyder alltså för arbetarna intensiv utsugning och uppkomsten av en relativ överbefolkning, en reservarmé av arbetskrafter, som under högkonjunktur uppsuges av industrin men under dåliga tider snabbt demobiliseras. Under goda tider tjänar reservarmén till att tygla de regelbundet sysselsatta arbetarnas lönekrav. Vid lågkonjunktur användes den till att trycka ned lönerna.¹ Följden för arbetarna är följande:

”Inom det kapitalistiska systemet försiggå alla metoder för stegring av arbetets sociala produk-

¹ Marx glömmer att det konstanta kapitalets ökning inte försiggår utan användande av arbetare. Maskiner, rå- och hjälpvaror uppsuga miljoner av arbetare. Särskilt är detta fallet inom gruvindustrin (kol, järn, koppar o. s. v.), som använder en rätt betydlig procentsats variabelt kapital. Vidare glömmer Marx, att om lönevärdet sjunker, måste även merarbetets värde sjunka. Förhållandet blir alltså detsamma. *M. Beer.*

tionskraft på de individuella arbetarnas bekostnad. Alla medel för produktionens utveckling slå om till makt- och utsagningsmedel mot producenten, stympta arbetaren till en halvmänniska, förnedra honom till ett bihang till maskinerna, vända hans arbetsglädje i kval, göra honom okunnig om arbetsprocessens andliga potenser i samma mån, som vetenskapen införlivas i den som självständig kraft. De vanställa de villkor, under vilka han arbetar, förvandla hans livstid till arbetstid och slunga hans hustru och barn in i kapitalets mördande grottekvarn. Alla metoder för mervärdeproduktion äro samtidigt metoder för kapitalhopning, och varje nytt tillskott till kapitalet blir nya medel till utvecklingen av dessa metoder. I samma mån som kapitalet hopas, försämras därför arbetarens lott, hans lön må vara hög eller låg ... Hopandet av rikedom på den ena polen är alltså samtidigt ett samlande av elände, arbetskval, slaveri, okunnighet, förfäing och moralisk förnedring på motpolen, det vill säga på den klass, som skapar sin egen produkt i form av kapital.” (Kapitalet I.)

Följden av det kapitalistiska systemet är produktionskrafternas utveckling, vetenskapens uppblomstring, den materiella kulturens uppsving, samhällets splittring i fientliga klasser, förintelsen av all etik, de fås ekonomiska makt, de många förnedring och slavliv.

8. *Ekonomiska motsägelser: förfall och nyskapelse.* Med det kapitalistiska samhällssystemets högsta mognad utveckla sig dess inre motsägelser och förkunna tydligt, att kapitalismens tid är slut, att ett nytt liv, en högre samhällstyp håller på att växa fram ur dess sköte. De betydelsefullaste motsägelserna äro:

Kapitalistens högsta önskan är att få största möjliga mervärde eller profit. Kapitalismens sista skede kännetecknas emellertid genom kapitalets höga organiska sammansättning, vilket innebär att den levande arbetskraften, källan till mervärdet, relativt sett minskas. Det variabla kapitalets minskning betyder uppenbart en lägre profitsats. Kapitalismen visar faktiskt tecken, som tyda på en sänkning av profitsatsen. Den ger alltså upphov till en företeelse, som inte stämmer överens med kapitalistens syften och strävanden. Kapitalisten strävar efter att hopa kapital. Men då variabelt kapital och profitsats relativt minskas, tyder det på att kapitalet sjunker i värde. Kapitalisten söker motverka dessa tendenser och nå sitt mål genom fortsatt utveckling av produktionen upp på ett ännu högre plan för att genom massfabrikation jämna ut, vad han förlorar på varje särskild artikel.

Men då han i detta syfte tillgriper en ännu högre organisk sammansättning, tränger han ut det industriella medelståndet, inskränker antalet sysselsatta arbetare ännu mer och skapar en relativ överbefolkning, en reservarmé av endast tillfälligt sysselsatta. Genom hans eget förvållande blir det mindre efterfrågan på varorna, ty den utfattiga folkmassan förlorar självklart i köpkraft. Kapitalisten ökar produktionen och inskränker samtidigt avsättningen. Följden är överproduktion, för liten konsumtion — kris: slöseri med kapital, inskränkning av produktionen, produktionskrafternas förflamning. Och om Marx levde nu, skulle han tillägga: Den utvecklade storkapitalistiska ekonomin, det vill säga industrikapitalets höga organiska sammansättning fordrar enorma mängder råvaror, som till en del blott kunna hämtas från de tropiska eller subtropiska trakterna eller från Ostasien. Kampen om dessa råvarukällor och om framfartsvägarna till dem leder till krig, i vilka ofantliga kapitalsummor förstöras. Denna kamp om naturtillgångar och trafiklinjer har allt sedan 1894, med få års mellanrum ständigt blossat upp på nytt. Ekonomiska kriser och imperialistiska krig, det är första klassens förintare av kapital och produktionskrafter. Det är en följd, som stå i öppen strid med det kapitalistiska systemets uppgift och med den enskilda kapitalistens strävanden.

Vidare: Kapitalisten försökte från början att få arbetarmassorna fogliga och motståndslösa, nu förenar och sammanför han dem genom att skapa stora industricentra. Fabrikerna bli proletarietets organisationsplatser. Där sammanknytes den proletära särviljan till klassvilja. De

undanröja enskilda arbetarlagers splittrade, fientliga intressen och sammansvetsa dem till ett enhetligt klassintresse. Hela den ekonomiska processen slutligen, som i början låg på en individuell grund, erhåller en gemensamhetskaraktär. Tusen och åter tusen av handens och hjärnans arbetare samverka enhetligt och planmässigt i ekonomiska företag med produktionsmedel, som blott kunna användas och utnyttjas gemensamt.

Vad dessa motsägelser betyda och vad de låta oss ana, skildrar Marx i den stora slutklämmen i första bandet, som egentligen tillhör sista kapitlet i tredje bandet:

”Så snart denna omvandlingsprocess tillräckligt upplöst det gamla samhället ända uppifrån och ned, så snart arbetarna förvandlats till proletärer och deras arbetsbetingelser till kapital, så snart det kapitalistiska produktionssättet står på egna fötter, lika snart omskapas arbetets fortsatta socialisering. Även jordens och andra produktionsmedels förvandling till samhälligt utnyttjande, det vill säga gemensamma produktionsmedel samt privategendomens fortsatta expropriering ta ny form. Vad som nu skall exproprieras är inte längre den själv verksamma arbetaren utan kapitalisten, som exploaterar många arbetare. Denna expropriation går i fullbordan genom den kapitalistiska produktionens egen inre lag, genom kapitalens centralisering. Varje kapitalist slår ihjäl många. Hand i hand med denna centralisation eller denna expropriation av många kapitalister genom ett fåtal utvecklar sig i allt högre grad arbetsprocessens kooperativa form. Vetenskapens avsiktliga tillämpning på tekniken, det planmässiga utnyttjandet av jorden, arbetsmedlens förvandling till blott gemensamt användbara arbetsmedel, ekonomiseringen av alla produktionsmedel genom deras användande som produktionsmedel för kombinerat, socialt arbete, sammanknytandet av alla folk i världsmarknadens nät och därmed den kapitalistiska regimen internationella karaktär, allt detta drives till sin högsta höjd. Med det ständigt minskade antalet kapitalistmagnater, som tillvälla sig och monopolisera alla fördelarna av denna omvandlingsprocess, växer eländet, trycket, slaveriet, förnedringen, utsugningen men också förbittringen bland arbetarklassen, som ständigt blir talrikare och som skolats, förenats och organiserats genom den kapitalistiska produktionsprocessens egen mekanisering. Kapitalmonopolet blir till bojar för det produktionssätt, som har spirat upp och växt ut med och under det. Produktionsmedlens centralisering och arbetets socialisering nå en punkt, där de bli oförenliga med sitt kapitalistiska hölje. Det sprängs. Den kapitalistiska privategendomens sista timme slår. Expropriatorerna exproprieras.”

Slutord.

En uppskattning av Marx kan endast företas efter hans egen metod. Vi måste bedöma honom så som varje annan märklig gestalt i tänkandets eller handlingens värld. Marx var ett barn av sin tid, och hans lära är en logisk uppfattning av vissa ekonomiska och sociala företeelser på hans tid, utvecklade på grundvalen av hans föregångares tankar och förarbeten.

Två viktiga händelser fängslade hans tanke: den *franska revolutionen* och den *engelska ekonomiska revolutionen*. Även bortsett från Arnold Ruges uppgift, att Marx 1843-44 samlade ett oerhört material för en historia över franska nationalkonventet, veta vi från hans egna arbeten från åren 1844 till 1852 hur djupt det inflytande var, som den franska revolutionen utövade på hans tankeliv. Ännu djupare intryck tog han av sina studier av den industriella omvälvningen i England 1760-1860. Båda tilldragelserna äro skarpt markerade och våldsamma uttryck för klassrörelser och klassammanstötningar, i vilka borgardömet som representant för en högre samhällsordning hemför segern över feodala-autokratiska styrelseformer och oligarkiska statsreglerade driftssystem, men i vilka även en ny klass — arbetarklassen — reser sitt huvud och börjar göra front mot segraren.

Hegel, Ricardo och den efter Ricardo följande antikapitalistiska skolan hjälpte Marx i främsta rummet att förklara dessa händelser på detta sätt och att lägga dem till grund för en historieuppfattning. Ända till sitt livs slut höll Marx fast vid den åsikten, att dialektiken, såsom Hegel formulerat den, visserligen var mystisk, men att den materialistiskt fattad; likväl innehöll samhällets utvecklingslagar. Begreppets splittring i motsatser och dessa motsatsers negation upp till något högre positivt, det var vad som enligt Marx sinne utgjorde det inre livet, den djupa meningen i franska revolutionen och industriomvälvningen i England. Samhället, det positiva, klövs i feodalism och bourgeoisie, i skarpa motsättningar, där bourgeoisin tycktes vara negationen, som upphävdes genom proletariatet och ger plats för det kommunistiska samhället.

Vad Hegel gav honom i mystisk form fick ekonomiskt innehåll genom Ricardo och den antikapitalistiska skolan. Ricardos skrifter från adertonhundralets andra årtionde, som i form av ett ekonomiskt lärosystem formulerade motsättningarna och striderna mellan industri och jordadel, verkade inte blott som en praktisk demonstration av dialektikens riklighet, de väckte också. Marx' vilja att skapa en lära, som teoretiskt skulle framställa motsättningarna och striderna mellan bourgeoisin och proletariatet. Grundtanken i Ricardos verk är följande:

Kapitalet är samhällets urkraft och civilisationens skapare, men frukterna av dess skaparförmåga tillfalla inte kapitalet självt utan jordadeln. Det är tesen. Nu beviset: värdet av alla varor, som kunna mångfaldigas efter behag, består i den arbetsmängd, som i ogynnsammaste fall användes för att producera dem. Värdet yttrar sig i produktionskostnaderna, vilkas viktigaste beståndsdelar äro arbetslön och profit. Lön och profit stå i motsättning till varandra: stiger lönen, sjunker profiten och tvärtom. Lönen utgöres av den bestämda mängd livsmedel, som är tillräcklig för att hålla arbetaren vid kraft. Lönen måste tydligen stiga, om livsmedelspriset stiger. Faktum bevisar, att så verkligen är fallet. (Ricardo skrev detta under och omedelbart efter de napoleonska krigen, som invercade på pris- och lönerörelserna alldeles på samma sätt som senaste världskrig.) Det framgår av följande: På grund av kapitalets civiliserande verkningar växte arbetstillgången och ökades befolkningen, alltså även efterfrågan på livsmedel. Lantbruket måste utvidgas, men den härtill lämpliga jorden är begränsad och kvalitativt olika. Vid jordbrukets utvidgning måste man tillgripa den mindervärdiga jorden, som alltså fordrar större arbetsmängd för uppodling. Och då arbetsmängden bestämmer varans

värde, så stiga livsmedelspriserna och jordräntan trissas upp. Arbetarna kräva högre löner, varigenom företagarnas profit minskas. Men även en annan omständighet kommer i betraktande: Under det att lantmannaprodukterna stiga i pris, sjunka priserna på industri-varorna, emedan mindre arbetsmängder behövas för att framställa fabriksalstren tack vare uppfinningen av maskiner och den bättre genomförda arbetsfördelningen. Följden av kapitalets hela kulturarbete är därför profitens sänkning, kapitalets värdefall, lönernas stigande!. Det sistnämnda har dock arbetarna inte någon vidare nytta av, då livsmedelspriserna bli allt högre. Hela fördelen tillfaller däremot lantadeln, som inte gör något för att främja kulturen men får allt till följd av jordräntan och skyddstullar.

Vi se hos Ricardo ett system av ekonomiska motsättningar mellan profit, lön och ränta eller mellan bourgeoisie, proletariat och junkerdöme, varvid motsättningen mellan bourgeoisie och proletariat ännu är outvecklad. Vi se vidare, att Ricardos värdelag förnämligast tillspetsas på agrarförhållanden, ty han framhäver, att den värdebestämmande arbetsmängden skall uppfattas som gällande i ogynnsammaste fall, vilket blott kan stå i sammanhang med Ricardos ränteteori, enligt vilken åkerbruket på de mindervärdiga markerna bestämmer räntan samt priset på spannmål.

Samma år som Ricardos "Principles" utkom (1817), uppstod också den engelska socialismen. Tre år senare utkomma de första kritikskrifterna av Ricardos politiska ekonomi. Enligt Ricardo är arbetet källan till värdet, framhöllo de, och dock anser han kapitalet vara samhällets skapande faktor, arbetarklassen endast ett bihang till kapitalet. Det måste vara tvärtom, ty arbetarna skapa både värdet och den merprodukt, som kapitalet tillägnar sig.

Det starka intryck, som dessa skrifter gjorde på Marx, framgår tydligt av andra och tredje delen av hans "Teorier om mervärdet". Och han utgick från dem. Han fulländade vad Ricardo antydde och fullföljde de slutsatser de kapitalistiska kritikerna drogo därur. Hur Marx fortsatte och utbyggde dessa slutledningar ha vi förut visat. (3. Grunddragen till de ekonomiska läroarna: 7. Mervärdet som social drivkraft.)

De slutledningar den engelska antikapitalistiska skolan drog av Ricardos läror betydde politiskt de engelska arbetarnas första uppvaknande till klassmedvetande, till kamp mot kapitalet. Liksom hos Ricardo värde- och ränteteorin var ett kapitalets fältrop mot junkerdömet, ett fältrop, som skapade frihandelsrörelsen och bröt jordadelns ekonomiska makt, så skulle värde- och mervärdeteorin bli proletariatets härskri mot bourgeoisin, den skulle så att säga bli dess självständighetsförklaring. Det engelska proletariatet saknade någon teoretiker, som skulle ha; kunnat konsekvent genomföra denna uppgift. Först Marx påtog sig uppgiften och löste den, så långt över huvud teoretiska problem kunna lösas av en vetenskap, som offervilligt ställer sig i en klass- och tidsrörelses tjänst.

Ty det tycks vara omöjligt att frigöra sig från åsikten, att Marx' värde- och mervärdeteori hade större betydelse som ett politiskt och socialt krigsrop än som en ekonomisk sanning. Ty inte ens Marx' geniala hjärna kunde lyckas förklara lönarbetet som enda källa till de exempellösa rikedomar, som hopats under nyaste tid. Rikedomen mätt i värde har under det sista tiotalet år stigit mångdubbelt hastigare än den levande arbetskraften. Man skulle med en förvrängning av en gammal formel kunna säga: Rikedomen ökas i geometrisk, den levande lönarbetskraften i aritmetisk progression. Mot den satsen skulle Marx framhålla arbetets intensitet. Vore detta sant, att intensiteten motsvarade kapitalets hopande, då skulle lönarbetarna redan för länge sedan ha varit kroppsligt nedbrutna. Den största svårigheten hos Marx är att han inte anser uppfinnare och upptäckare, kemister och fysiker, industriella banbrytare och organisatörer som produktiva, värdeskapande faktorer. Tänkare, som genom kemiska uppfinningar och

upptäckter fördubbla jordens bördighet och trola fram miljonvärden ur industriellt avfall, fysiker, som ställa nya kraftkällor till människornas förfogande och konstruera de mest sinnrika och av kvinnor och barn lätt skötta maskiner, som mångdubbla arbetets produktionsförmåga, organisationsfolk, som sammanfatta och förbinda produktionskrafterna — alla dessa hjärnans stormän och deras verk, som ofta kräver omätliga mängder intensiv själsspänning, skulle inte skapa något värde! Blott den ofta mycket mekaniska lönarbetskraften skulle ha skapat det moderna kapitalets alla under! Är det inte då mycket riktigare att anta, att samtliga kapitaldelar, som ingå i produktionen: arbetskraft, maskineri, organisation och råvarornas förädling ekonomiskt uttryckt äro källan till värdet? Ett sådant antagande skulle inte blott göra slut på alla logiska svårigheter i Marx' värdeteori utan också komma sanningen mycket närmare.

Vad likväl fördelningen att produkterna beträffar, så är den marxiska regeln i allmänhet riktig. Fördelningen försiggår under det kapitalistiska systemet inte efter vars och ens produktiva arbetsprestation utan efter måttet för den enskildes kapitalstyrka och affärsmässiga skicklighet i att pruta. Men då proletäerna varken äro kapitalister eller köpmän, så få de alltid sitta emellan vid fördelningen av produkterna.

Marx' analys av kapitalet är i grund och botten en analys av den industriella revolutionen (övergångsskedet från agrar- till industristat). Den är företagen och genomförd med hjälp av klasskampsteorier, så som dessa ekonomiskt ta sig uttryck i lönarbets- och merarbetsteorin. Den industriella revolutionens skede är samtidigt tiden för uppkomsten av ett klassmedvetet men rättslöst proletariat. När Marx var sysselsatt med sitt huvudverk, hade de europeiska arbetarna varken laglig rätt att organisera sig eller rösta. När hans "Kapitalet" var så gott som färdigt (1867), då först höllo de engelska och nordtyska arbetarna på att få valrätt. Ett år senare hölls den första engelska fackföreningskongressen, och i Nordtyskland upphävdes strax förut organisationsförbudet. Sju år senare som först fingo de engelska arbetarna sin koalitionsrätt. Det var alltså en föråldrad samhällsfas, som Marx skildrade med sitt ensidiga grått i grått, som Hegel skulle ha sagt. En förståelse för denna anmärkning skall förklara för oss, varför Marx blott tillfälligtvis — i kritiska tider och vid stora aktioner — anlätades av de västeuropeiska ländernas arbetare, varför han fick stor betydelse i Tyskland och ännu större betydelse i Österrike och Ryssland. Ju närmare ett land ännu är den industriella revolutionen, desto mer motsvarar den marxiska ekonomin proletariatets andliga behov. Ju längre det avlägsnar sig från den, ju djupare den samfällda makten och det organiserade proletariatet gripa in i kapitalets gång och reglerar den, desto mindre kommer proletariatet att vara tillfredsställt av skildringarna i Marx' "Kapitalet". Den engelska, tyska och ryska arbetarklassens förhållande till marxismen återspeglar den engelska, tyska och ryska samhällsekonomin större eller mindre avstånd från den industriella revolutionens skede.

I det stora hela är marxismen framför alla andra socialistiska system det mer eller mindre riktiga uttrycket för den proletära känslan under vissa förut antydda omständigheter. Och hans sociologiska element, ekonomins inflytande på historien, kapitalismens utveckling till socialism, proletariatets politiska och ekonomiska självständighet (klasskampen) skola för långa tider framåt äga sanningens kraft och förmå massorna att röra sig.

Marx' sinne måste ha fyllts av jubel och klang, när han lyckades skapa ett enhetligt system ur de hegelska elementen, ur Ricardos och den antikapitalistiska skolans teorier, ur sina studier av den franska revolutionen och den engelska ekonomiska omvälvningen, ur den franska och den engelska socialismen. Ty hans verk hade till uppgift att föra mänskligheten från dess jordbundna förhistoria in i den andliga kulturutvecklingens nya värld, från tvångets rike in i

frihetens land. Hans system avsåg att skapa ett tillstånd, där människan upphör att vara ett medel till andras vinst och i stället höjer sig till att vara sitt eget ändamål och associerar sig med sina medmänniskor för att arbeta i allas tjänst:

”Frihetens rike börjar i verkligheten först när nöd och yttre skäl sluta att bestämma arbetet. Det ligger därför enligt sakens natur utanför den egentliga materiella produktionens sfär. Liksom vilden måste brottas med naturen för att tillfredsställa sina behov, för att uppehålla och reproducera sitt liv, så måste den civiliserade individen göra det, och han är tvingad därtill i alla samhällsformer och under alla möjliga produktionssätt. I samma mån som hans utveckling går framåt utvidgas detta naturnödvändighetens rike, emedan behoven stegras. Men samtidigt ökas produktionskrafterna, som tillfredsställa dessa. I detta samhälle kan friheten endast bestå i att den socialiserade människan, de associerade producenterna rationellt reglera detta sitt materiella utbyte med naturen, bringa det under sin gemensamma kontroll i stället för att behärskas av varubytet som av en blind makt. Och detta försiggår med den minsta kraftansträngning och under de för deras mänskliga natur värdigaste och riktigaste villkoren. Men det blir trots allt ett nödtvungenhetens rike. Först senare börjar den mänskliga kraftutveckling, som kan sägas gälla självändamål, frihetens verkliga rike, som emellertid endast kan spira upp ur det nödvändighetens rike, som är dess grund.”

Ordlista

över de främmande ord, som inte fått förklaring i texten.

Anarki = regeringslöshet, laglöshet,

oligarki = fåmannavälde.

autokrati = envälde,

associera = förena, ingå förbund,

association = förening, förbund,

statik = grundval,

dynamik = drivkraft,

geometri = den matematiska läran om rummet,

aritmetik = den del av matematiken, som i motsats mot geometrin sysslar med siffror och tal,

progression = framåtskridande, -gående,

inauguraladress = invigningsadress, invigningskrift,

intensitet = inneboende kraft, styrka, häftighet, ansträngning,

utilitarism = nyttighetslära, den riktning inom etik och samhällslära, vilken som högsta princip uppställer nyttan,

utilitarist = anhängare av utilitarismen,

koalitionsrätt = föreningsrätt,

chartism = en demokratisk rörelse i England 1838—48. Rörelsen ville ge folkmassorna större politiska rättigheter och har fått sitt namn efter den folkskrift (people's charter), vari de begärda författningsändringarna formulerades,

utopia = fantastiskt mönsterland, idealstat,

utopist = person som drömmer om en fullkomlig lycka och rättfärdighet för alla människor i ett "himmelrike på jorden". Här avser utopister anhängarna av Fourier, Owen m. fl. Se för övrigt Kommunistiska manifestet (Lilla biblioteket, skrift 2, Tidens förlag), samt Socialismens utveckling från utopi till vetenskap (skrift 3 i samma serie på samma förlag).